סדרת „גרדום"

עיר האתים

דוד ליוֶר

עִיר הַמֵּתִים

(השמדת היהודים באיזור זגלמביה)

תירגם מכתב־יד א. ש. שטיין

הוצאת ספרים נ. טברסקי, חברה בע"מ
תל־אביב, תש"ו

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

כל הזכויות שמורות
All Rights Reserved
נדפס בארץ ישראל
Printed in Erez-Israel
דפוס „ס פ ר״ תל־אביב

מוקדש לזכר החברים

דורה הרצברג
עליזה זיטנפלד
שרה קוקלקה
שמואל רוזנצויג

הגבורים הצנועים שנפלו על
אדמת נכר בדרכם לארץ ישראל

* * *

— — היה היה עם יהודי בפולין ואיננו. — רק שרידים מועטים שרדו והם מבכים את החורבן, הגדול בחורבנות. קציר הדמים הנאצי מדכא עד עפר באימתו, ולנו, השרידים הניצולים בדרך נס, לא נותר אלא לשמור בלבנו את זכרם היקר של מיליוני הקדושים, לשמור לעד ולספר עד דור אחרון את אשר עוללו לנו ולקיים את צוואתם — למען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללו...

*

לא ליצירה שבספרות מגמתי בספר זה. את האמת אני בא לספר, קטעי התרחשויות ועובדות, את הפרק האחרון בתולדותיה של קהלת ישראל מושרשת מדורות. ראיתי את בנדין, עיר מולדתי, מהיום הראשון לכיבושה בידי הנאצים ועד לפרפורי גסיסתה האחרון. וברי לי, שאין בלשוני הדלה לבטא אפס קצהו של סיוט־האימים שפקדנו.

אשר מסופר כאן בפרשת בנדין אינו אלא בבואה לקורותיה של עיר המתים הגדולה, של פולין על אלפי קהלות ישראל בערים ובעיירות, שכולן נגדעו בקרדום־המרצחים האחד, בשיטה אחידה, אם כי בתנופות ובגילויים שונים — וסוף דרך הענויים של רוב רובם בתאי־הגאזים ובכבשני־האש של אושבינצ'ים, מאידאנק, טרבלינקה, בלז'יץ, והעשרות הרבות של „בתי־החרושת לתעשית המוות הגרמנית". בנדין היתה מה„מאושרות" שבערי פולין בימות המלחמה, הנקל לשער מה היה המצב ששרר בשאר ערים ועיירות...

*

הרוצה לעמוד על תולדותיה של קהלת יהודי בנדין ידפדף בספר תולדותיה של בנדין העיר.

במרכזו של איזור מכרות הפחם זַגְלֶמְבְיָה, בתחומי שלזיה העילית, לחופו השמאלי של נהר ה„פְּשְׁמְשָׁה השחורה" — שוכנת בנדין העיר ומשני עבריה אחיותיה סוסנוביץ ודומברובה, וסביבתה חגורה של עיירות, שיניקתן הרוחנית במשך דורות מבנדין היהודית, שזכתה בכינוי ירושלים־דזגלמביה. ולא רק מרכז רוחני בלבד שימשה בנדין לקהלות שבעיבורה, אלא גם מרכז־חיים מקיף. עדות לכך גם המצבות על קברותיהם של יהודים משלזיה העילית המרוחקת, ממיסלוביץ, בויטן, טיבוי, חוז'וב, אשר בבית הקברות הישן בבנדין.

ראשיתו של הישוב היהודי בבנדין היא, כנראה, בסוף המאה העשירית, סביב המצודה שנבנתה על הר־האבן הגבוה. לאחר מכן — 1358 — הקים כאן קאזימיר הגדול, מלכה של פולין, מבצר חזק שהריסותיו שרדו עד היום. פעמים רבות נחרבה העיר: בידי הגרמנים אנשי שלזיה, במלחמות עם השבדים (1630), בימי הכיבוש הפרוסי (1795) וגם המרד הפולני ב־1831 פגע בה לרעה. אפס, תמיד היתה מתאוששת עד מהרה, מרפאה פצעיה, מקימה מחדש הריסותיה — והיהודים שלובים בגורלותיה, ביגון חורבנה וברינת תקומתה.

תעודות היסטוריות מעידות, כי כבר בשנת 1226 מצויים היו יהודים בבנדין ובאיזור זגלמביה. במאה הט"ז שולחת קהלת בנדין ציר משלה לועד ארבע הארצות. ומני אז, במשך דורות, עם רבוי הישוב היהודי בבנדין (כבר במאה הי"ח היוו רוב בעיר) רבה פעילותו ויצירתו ומלחמתו על זכויותיו. בעירית בנדין נשתמרו עד המלחמה האחרונה מגלות־קלף ישנות, חתומות בידי מלכי פולין, המאשרות את זכויותיהם של יהודי בנדין.

*

עם חורבנה של בנדין היהודית לא זו בלבד שנסתלקה קהלה יהודית קדומה, אלא כבתה גם שלהבת־דורות — — —

כאן נולד הגאון הנודע בישראל, מקימה של שושלת הרביים, הרבי ר׳ אברהמ׳לה בורנשטיין (בנו של הרב מביאלא וחתנו של ר׳ מנדל׳ה הרבי מקוצק). כאן חיו ופעלו רבנים מאורי־התורה החל ברב ר׳ משה המבורגר גיסו של ר׳ אלימלך מלוזאנסק ועד לר׳ ישכר בריש גרויברד ששמו יצא לתהלה ברחבי רוסיה — שלשלת של דמויות נעלות שדורות רבים התחנכו עליהן — ולפתע נפסקה...

יהודי בנדין שנתנו נפשם בגבורה במאבק עם הצר הצורר, הנוער שתפס דריכות־קרב ונכונות לחרוף נפש, היו בשר מבשרו ועצם מעצמותיו של גזע יהודים לוחמים וגבורים שקמו לה לבנדין במשך אלף שנות קיומה. בגנזי הארכיונים הקדומים של העיר מצויה תעודה משנת 1539, בה מסופר שבחתימתו של המלך זיגמונט הראשון אושרה זכותה של משפחה פולנית לסחור בספרי רומ״ל. יהודי בנדין שראו בכך עלבון לעצמם, הסתערו על הסוחרים הפולנים והעלו באש את ספריהם, עד שחיל המצב אנוס היה להתערב בדבר...

ורבים הם המקרים מסוג זה בתולדותיה של בנדין. אציין רק זאת, שבפרוס גל הפרעות ברוסיה בשנות השמונים — ובנדין היתה בתחומי הכיבוש הרוסי — נתארגן כאן אחד הארגונים הראשונים של ההגנה היהודית העצמית. בימי מהפכת 6—1905 פרצו כאן השביתות הראשונות, בוצעה התנקשות בחייו של הסרדיוט הצארי יאקובק — דם יהודי רב נשפך אז על מזבח החופש.

קהלת בנדין לא נמנתה עם הגדולות שבקהלות פולין, אולם השפעתה חרגה מתחומי מנינה. בכל דור ודור תרמה העיר תרומה נכבדה לתולדותיה של יהדות פולין — עד לתקופת התחייה וההגשמה הציונית. שבעה־עשר מצעירי בנדין נמנו עם העליה השניה, ושמה מבניה חלוציה פתחו את העליה השלישית. במאמר ב„דבר״ למלאות עשרים שנה לעליה השלישית, מציין ח. שורר, כי ששת הבחורים מבנדין הקדימו את ה־105, ראשוני העליה השלישית. גם ש. דיין במחברתו „חצי יובל שנים של דגניה״

מזכיר אותם. קו ישר נמתח מראשוני העולים, בני עירנו, ועד לאחרוני המעפילים. וכן אנו קוראים (פרקי „הפועל הצעיר" י"א):

„והם עלו ששה חברים — הם יצאו מבנדין — לאוסטריה, עברו גבולות של ארצות מתהפכות ונלחמות, באו לפשמישל, משם רצו ללכת ללבוב ולא מצאו רכבת, הדרך נפסקה; בפשמישל שלטו הפולנים ובלבוב האוקראינים, והם הלכו ברגל כששים קילומטר. ללבוב באו בלילה, חלק מהעיר היה עוד בידי הפולנים ומשמרת הלגיון הפולני עכבה אותם. בתחבולות שונות השתחררו, עברו לרחוב אחר והנה משמרת הלגיונים של האוקראינים מעכבת אותם" וכו'.

אף אנו נדדנו על פני ארצות והברחנו גבולות; ארבעים ושמונה מנתה קבוצתנו (מלבד הקבוצה של חברי „הנוער הציוני") שיצאה מבנדין להבקיע דרך לעצמה, על אף המלחמה ומראותיה וסכנותיה, לחוף מולדת; עשרים וחמשה בלבד הגיעו למחוז חפצם. בכל ארץ וליד כל גבול השארנו עקבות דמים.

הקרבן האחרון שלנו, אחרוני ניצולי בנדין, הוא חברנו רוזֶנֶס ויהודה'לה ילדו — הילד האחד שעלה בידינו להציל מעדת אלפי ילדי ישראל, הקדושים והטהורים, שעונו ונרצחו בידי נבלים וטמאים. בימָה של תורכיה, בסמוך לחופי הארץ, נוקשה הספינה הרעועה בה הפליגו, במוקש גרמני. כחוט השני, רווי דם, נמתחת דרכנו מתחומי פולין, דרך הרי הבשקידים המושלגים, ערבות הונגריה, כפרי רומניה ועד לחוף האחרון.

ולבסוף הערה: מאז עלייתי לארץ־ישראל נשאלתי פעמים רבות: וכיצד עלה בידך להנצל? שונים הם השואלים והצד השווה שבהם — כל כמה שלא תספר ותסביר אין הענין מוסבר להם. שכן כיצד ניצל אדם ובני ביתו, שעמדו לא אחת על סף הכליון, בצפרני הגסטאַפו, במאסר, במחנות, במשלוחי הגירוש, בדרכי־נוד ועל פני גבולות? כיצד החזיק מעמד בנחשול העינויים והדפוי וההשפלה והרעב? מי שלא חי את

הדברים ולא נתנסה בהם בגופו וברוחו, ספק אם ירד פעם לסוף הבנתם ומשמעותם. אף אני עצמי אין בידי לפרש את נס הצלתי. עובדה היא שהמוות ריחף סביבי ובי לא נגע — אפשר וספר זה ישמש תשובה לשאלה.

וכך זימן לי הגורל להיות רושם אחריתה של בנדין, עיר ואֵם בישראל, בציונות ובתנועת הנוער החלוצית, בציון על אדמת ישראל.

ד. ליוֶר

אגרת שלוחה

...אֲנַחְנוּ שֶׁנּוֹלַדְנוּ לְאַהֲב
וּכְיֵין־עִוְעִים עָכַר
תִּעַבְנוּ כָּל אֵיבָה, וּכְקוֹץ קֵהֶה
מִלֵּב עָקַרְנוּ זֵכֶר כָּל נִבְזֶה,
אִגֶּרֶת הָעֵדוּת נִכְתֹּב
לְדוֹר אַחֲרוֹן: זָכוֹר! זָכוֹר!

צלילים מיער העולם, י. פיכמן

ספר זה שעינינו כרוניקה מעקידתה של קהלה יהודית רבת־פעלים־וזכויות בעיר־גבולות בפולין יצטרף, בלי ספק, למסכת ספרי העדות מיון המצולה העמוקה והעכורה של עמנו בדור זה. פשטות הלשון, ללא סלסולי־ניב ועיטורי־מליצה, חופפת את פשטות התיאור, בה צורפה קו לקו, עובדה לעובדה, עלילת־הזוועה. מידות־יצירה ומשקלות־אמנות לא יסכנו לה, לעדות זו, ולא לכך נועדה. אפס, היא מסערת ומחרידה ישותנו עד למעמקיה, ודברי־יצירה גדולים עוד יעוצבו אל אבניה.

שכן, טול, דרך משל, את המסופר בספר זה על ראש „מרכז היודען־ראַט׳ים", המכנס רבני ודייני העדה לבקש מהם אישור והיתר מוסרי לגירוש מקצתם של יהודים ונידחי־גורל שבהם להשמדה, אפשר מתוך אשלית־אמונה בהצלת השארית — ותשובתם נתפרשה לו כהסכמה. ונענה בלבך הד מאבקם המופשט של ראשונים עם מצפונם — „שנים שהיו מהלכים במדבר וביד אחד קיתון של מים... עד שבא רבי עקיבא ולימד וחי אחיך עמך, חייך קודמין לחיי חברך"; ולאידך — „ליקטלך ולא תקטל, מאי חזית דדמא דידך סומק טפי" ועוד כיו״ב, — שהגיע לידי מבחן במציאות טראַגית ביותר; או אותה סערת ויכוח שנתגעשה

בנפשו של הנוער החלוצי: הגנה או הצלה מה עדיף? מה קודם? — כלום לא תאזין כאן, הקורא, הד קדומים של מאבק חורץ־גורל בשערי ירושלים הנצורה, המתלווה אלינו זה דורות ועד עצם היום הזה?

המעיין שפיכָה רוב חיים ומרץ ויכולת ומסירות חלוצית — נסתם בידי זרים. ללא עוז גבורה בשער נכרת דור שלם, כי אם במלכודת־מוות נטולת־מוצא נתן נפשו, ורבים הלכודים בה לכודים גם באשלית אמונתם התמה כי יש גבולות גם לרשעות; נידונים לכלייה הנאבקים באחרית כוחם על זיק חייהם ודמות חייהם גם בעולם של פריצי חיות שסגר עליהם מסביב.

פרק אחרית הוא. נאפד־צער ונכאים. על אשר אבד, כך אבד, לכל בית ישראל ולעתידנו ואין לו תמורה וחליפה. על האדם נזר־הבריאה ששפל עד עפר־תחתיות. לדור אחרון נמסור את קללת־הנקם בעמלק של דור ראשון המזדעקת מעמודי הספר הזה. כי כוח רב צפון בזכרון, כוח מחנך ומגן, למעוטי־כוח. „אגרת העדות נכתוב — כדבר המשורר — לדור אחרון: זכור! זכור!" — ולאגרת זו, השלוחה לדורנו ולדורות הבאים אחרינו, צירף המחבר את דף־הכלייה של עיר־הולדתו, עיר ואֵם בישראל. דף אחד במגילת חשבונו הגדול של עם ישראל, עם עולם, עם אומות העולם.

המתרגם

המערכה החלה

1939

השמש לוהטת באין־רחמים. אלפים, רבבות גָלוּ מביתם, כפרים שלמים על כל תושביהם נטשו משקיהם. לאורך כל הכביש, לרוחב השדות, עד גבול האופק, נתקל המבט בהמונות אנשים, סוסים, כלי־רכב. הכל תקוף בולמוס של תנועה. אכר מוליך פרה, או עז; אחד דוחף עגלת־יד; הורים מושכים עגלות־תינוקות. יהודים ופולנים ממהרים לברוח ככל האפשר מהגבול. דומה, שלזיה העילית כולה, על כל תושביה, נטשה ביתה ורכושה ונמלטת על נפשה מהמגיפה המתקרבת ובאה, מהסיוט הקרוי „צבא נאצי". ההמון גדל והולך עם התקדמותו. בדרך מתווספים עליו יהודי ערי־הגבול סוסנוביץ, בנדין, דומברובה, כמעט כל האוכלוסיה היהודית של הערים הללו בורחת על נפשה — כל אחד וצרורותיו עמו. אין שואל לאן. המוני הפליטים נסחפים בזרם שפרץ בשני אפיקים, מהם האחד בכוון ורשה, שרוב ההולכים בו נשארו תקועים סמוך לצ'נסטוחוב, שכן הגרמנים הקדימו אותם בדרך הָארבָא*) ואילצו אותם לחזור; ואילו השני פנה וקפצתי לתוך רכבת שהתקדמה לאטה. לעת ערב הופצצה הרכבת על־ידי בכוון זה ברחתי גם אני עם רעייתי מביתנו אשר בבנדין.

ביום ראשון, בשעה שתים־עשרה בצהרים, הגעתי לסטשָאמיאשיץ**) וקפצתי לתוך רכבת שהתקדמה לאטה. לעת ערב הופצצה הרכבת על־ידי הגרמנים וקרונותיה הקדמיים הועפו באויר. המשכנו דרכנו ברגל. ביום השלישי לנדודינו הגענו לסלומניק***) ושם נשארנו ללינת לילה. בשעה

*) קו שלזיה העילית — צ'אנסטוחוב.
) כ־10 ק"מ מבנדין. *) כ־50 ק"מ מבנדין.

ארבע לפנות בוקר נתעוררתי לקול התפוצצות אדירה. מפציצי הגרמנים פקדו גם עיירה זעירה זו, הנטולה כל ערך צבאי והמאוכלסת אוכלוסיה שלווה. עזבנו ישוב זה שעלה בלהבות וברחנו במהירות מרובה. סימני המלחמה ניכרים לאורך כל הדרך. הנה כפרים שאזלו בהם מים לשתיה. המוני הפליטים שזרמו ועברו דרכם דלדלו את הבארות. לינת לילה בגורן, ואם צר המקום — בשדה, והבריחה המבוהלת נמשכת, נמשכת, דרך העיירות פרושביץ ונוישטט ליד נהר הויסלה, בואכה גליציה.

מהלכים המוני אנשים על פני שדות, מדוכאים ומבוהלים נמלטים על נפשם, ולפתע נשמע טרטור מנועים מעל לראשם. „נַאש!" „נַאש!" (משלנו) קוראים האנשים. אפס, לפתע, מנמיכים שני אוירונים טוס, עד כדי יכולת של הבחנה ברורה כי לא טורי צבא מתקדמים בשדות אלא המוני אזרחים פליטים, ואף על פי כן הם פותחים באש מכונות יריה. מאות קרבנות נופלים בדרך. למראה תמונת־הזוועה הזו אימצנו שארית כוחנו והמשכנו לנוס, אולם בעיירה מיָאלָאץ *) נתקענו, כי כאן הדביקו אותנו הגרמנים.

סמוך למקום זה, בכפר בראָן־סוכאצקי, גר אכר יהודי, יוסל פ י י ט שמו. האכר הכניס אותנו ואת אלה שנמלטו עמנו יחד אל ביתו וערך בשבילנו שולחנו ביד נדיבה. שלא להיות כפויי־טובה עזרנו לו באסיף תפוחי־האדמה מהשדה, כי הפועלים, פועליו הקבועים, עזבוהו מפחד הגרמנים. אשתו של האכר שנסעה לעיר הסמוכה לקנות לצרכי החג (ראש־השנה) — חזרה בידים ריקות ובפיה תיאור האימה שפקדה את יהודי העיר: הגרמנים הקיפו את בית־המרחץ, שם נמצאו אותה שעה יהודים במספר רב שטבלו לכבוד החג, והעלו אתו באש. עשרות מצאו מותם במעמד זה. כל שניסה להמלט נורה במקום, או הוטל חזרה לתוך הלהבות. כזה היה גם גורלו של כל יהודי שנתפס ברחוב — דינו נחרץ לשריפה.

*) על נהר הויסלה.

למחרת היום, יום ראשון של ראש־השנה, הלכתי עם האכר מרחק חמשה קילומטר אל בעל־האחוזה היהודי רבינוביץ שבביתו התכנס מנין אכרים מהסביבה לתפלה בצבור. יהודים אלה הביאו עמם בשורות איוב כל אחד ממקום־מגוריו. בסטוצ'ין, למשל, רצחו הגרמנים את השוחט, על אחרים פקדו לחפור בורות וקברו אותם בהם חיים.

כל מקום וזוועותיו

ביום השני של ראש־השנה שוב לא נתכנסו לתפילה בצבור מפחד הגרמנים. מה שאין כן ביום־הכפורים. את יום־הכפורים הזה לא אשכח לעולם! עשרה אכרים יהודים אלה, יהודים פשוטים שעיבדו אדמתם מזה דורות, הרגישו שבקרוב יגורשו מנחלתם, שהקיץ הקץ עליהם ועל אורח חייהם והתיפחו בדמעות על הגורל המר הצפוי להם.

חודש ימים שהיתי עם רעייתי במחיצתו של האכר היהודי יוסל פייט. במשך כל הזמן הזה לא נראה במקום חייל גרמני. עזרנו לו בעבודה במשקו וכמעט שהסחנו דעתנו שמלחמה נטושה בעולם. „שדות אלה — סיפר היהודי — בירושה באו לי מאבי, שאף הוא עובד אדמה היה. לפני שנים היו במחוז זה — שנמנה על מדינת אוסטריה — בעלי אחוזות יהודים רבים ואף אכרים יהודים. אולם מאז תקומתה של מדינת פולין העצמאית נאלצו רבים מהם למכור אדמתם. מאז ומתמיד שררו יחסים טובים ביני לבין שכני. פרה או סוס כי יחלה אצלם, או אם נזקקו לעצה — ופנו אלי. בלעדי לא נעשה דבר בכפר. תקופה מסויימת שימשתי גם בתפקיד מוכתר, אולם זמן רב חלף מאז. בימי המלחמה העולמית הקודמת ברחתי מכאן מאימת הרוסים, אולם בשובי חידשתי את משקי והשכנים הושיטו לי עזרתם ברצון. זמנים חדשים זמירות חדשות: עתה

נעזבתי על ידם, ולא נמצא אחד שיעזור באסיף היבול. ומי יודע מה ילד יום?"

בלב כואב עזבנו את ביתו של מארחנו. ושוב אנו נודדים על פני ערים וכפרים, באשר החלטנו למצוא את בננו שיצא עוד לפני המלחמה עם הורי לקילץ. בעיירה סטוצ'ין לא פגשנו אף יהודי. כולם נסתתרו ונעלמו בפחדם את הגרמנים. חנויותיהם נשדדו על־ידי האוכלוסיה הפולנית. לעומת זאת פעמו חיים יהודיים תקינים בעיירה נוישטט. משששאלתי לפשר הדבר הוסבר לי, שמצויים במקום שני שוטרים גרמנים בלבד ואפשר עדיין להחזיק מעמד. כאשר סיפרתי ליהודי המקום את אשר ראיתי ושמעתי בערים אחרות, במיאלאץ, סטוצ'ין וכו' השיבו לי שלהם לא יאונה כל רע, באשר הרבי הזקן מנוישטט נתן להם את ברכתו, לבל תחול עליהם שליטת הרע.

שבועיים ימים הלכנו עד אשר הגענו לבנדין. בדרכנו השתדלנו לפסוח על ערים גדולות ולעבור דרך הכפרים בהם לא היו מצויים גרמנים. בניגוד לאנשי העיר היו האכרים מסבירים פנים לפליט, וללא קושי השגנו מיצרכי־מזון ומקומות־לינה. בעיירה פינצ'ב הועלה באש כל הרובע היהודי. היהודים המעטים שהתהלכו אבלים וקודרים בין בתיהם השרופים סיפרו לי, שלמחרת כניסת הגרמנים גורשו באישון לילה מבתיהם, נחבשו בבית־היראה של הנוצרים וכל בתיהם וקניניהם הועלו באש. כעבור יומיים שוחררו. נטולי קורת־גג נאלצו להתפזר בעיירות הסמוכות. בסלבקוב הראו לי, על הגבעה ליד הגשר, את קבר־האחים הראשון בו נקברו, בין היתר, גם אחדים מיהודי בנדין שחזרו לביתם, וביניהם: יוסקה ארנסט, בוכשרייבר ובנו, שני האחים אברהם ומשה אנגלרד ואחרים.

ושוב בבנדין

תורים ארוכים למיצרכי מזון, ללחם, לתפוחי אדמה. הלחם יריד ודביק. היהודים רשאים לקבל את מכסתם רק אחרי שהאוכלוסיה הנוצרית קבלה את שלה. בשר וחמאה אין להשיג. מחירי המצרכים אגדתיים. יהודים ממעטים להלך ברחובות. ענן אפל עוטה את העיר. כזה היה מראה בנדין בשובי אליה, חודש ימים לאחר פרוץ המלחמה.

בואי עורר שמחה רבה בבית הורי, שחשבוני בין המתים. אחד הביא להם את הידיעה, שבמו עיניו ראה כיצד הופצץ הקרון בו נסענו אני ורעייתי בפצצה גרמנית. ובעוד הם נדים לגורל בני, בן העשר, שנתייתם מהוריו — הופתעו לפגוש אותי חי. כהרף עין נתכנסו ידידים וחברים, שמחים לבואנו — ולאושר בני לא היה גבול.

ואלה הדברים ששמעתי על אשר התרחש בבנדין בימי העדרי:

ביום השני לשלטון הגרמנים נורו שני האופים היהודים שהיו מקובלים על יהודי העיר, סטבסקי וכץ. עונש מוות זה נגזר עליהם — לדברי הגרמנים — למען ילמדו שאר האופים לקח לבלי לאפות לחם באורח בלתי־חוקי ולבלי להפקיע את המחירים. מגמתם האמתית של הגרמנים היתה לדכא את רוח האוכלוסיה היהודית. כעבור חמשה ימים העלו הגרמנים באש את בית הכנסת הגדול, בית הכנסת המפואר והאחד בפולין אשר שלשה אמנים יהודים ידועי־שם — אפלבוים, האפט וציגלר — טרחו על שכלול צורתו הפנימית ופיארו קירותיו. על המלאכה ניצחו הגרמנים אימהוף ופיונטק שנעזרו גם בפולנים אנשי המקום. על בנין בית הכנסת ועל בית המדרש הסמוך לו וכן על שלשים בתים אחרים של יהודים שפכו בנזין והעלו אותם באש. דרי הבתים שניסו למלט נפשם נורו או הוטלו חיים לתוך הלהבות. ששים קרבנות הובאו לקבורה בקבר האחים בבית העלמין בצאלאדז. רוב הגוויות היו מפוחמות עד לאין יכולת לזהותן.

בימי הסליחות התנפלו הגרמנים על ביתו של מלאך ברחוב פילסודסקי, הוציאו את כל הגברים, שבעה־עשר מספרם (ובכללם המבורגר ובנו, שפיגלר, מלאך, גרוסמן, איצקוביץ, ספירשטיין, ואחרים), הובילום לחצר משרדי הסטרוסטה*) וירו בהם בו במקום (בהמבורגר ירו בפתח ביתו. גוויתו היתה מוטלת יומים בקפוטת המשי שלו וחבושה באבנט והגרמנים לא הניחו להביאו לקבורה). בשעת ההוצאה־לפועל נאלצו להיות נוכחים סגן ראש עירית בנדין א. רובנליכט והמהנדס ג. ווינציאר, שנצטוו לבלי לגלות שמץ ממה שאירע לאנשים ועל כך אחראים הם בחייהם. במשך זמן רב רווחה בעיר הדעה, ששבעה־עשר יהודים אלה עודם חבושים בתור בני־ערובה בבית הסוהר. בני משפחותיהם חקרו, דרשו, חיפשו אחריהם והעלו, כמובן, חרס. רק כעבור זמן רב נודע מפי הקברן בבית הקברות הנוצרי, שאותו לילה הובאו לשם באוטו־משא גופות שבעה־עשר הקדושים. לפני הקבורה שדדו מהם הגרמנים כל חפץ בעל ערך — שעונים, טבעות וכדומה, ואז פקדו לקברם כשהם לבושים בבגדיהם. על הקברן איימו לבל יגלה דבר, שאם לא כן צפוי לו הגורל הזה.

אוירה זו שררה בעיר בחודש הראשון לשלטון הגרמנים. יהודים פחדו לצאת לרחוב. בראש־השנה וביום הכפורים הוכרחו היהודים לפתוח את חנויותיהם. שוטרים גרמנים סובבו בעיר לבחון אם אין עובר על הפקודה. בתי הכנסת נסגרו. נאסר על התפלה בצבור. מיד עם כיבוש העיר הונהגה שיטת התלושים: תחילה היו יהודים ונוצרים מקבלים בתלושים אלה לחם במאפיה אחת; היהודים נאלצו לעמוד בתור נפרד, בכדי שהנוצרים יקדימו אותם. לא אחת קרה, שהנוצרים קבלו את מנתם וליהודים (שהתלושים שנועדו בשבילם היו אחרים) לא נותר לחם. לאחר מכן הנהיגו הגרמנים כרטיסי־לחם מיוחדים בשביל יהודים, מצויינים בסימן מגן־דוד תכול והתיבה „יודע" עליהם, וכן מאפיות נפרדות.

*) מושל המחוז.

מיום ליום גברה אימת הגרמנים על האוכלוסיה היהודית. הרדיפות תכפו והלכו. יום יום היו חוטפים ברחובות יהודים לעבודה, לשטיפת רצפות ולעבודות נקיון שונות במשרדי המשטרה או בקסרקטינים. החטיפות וכן העבודה, בין אם זו בוצעה כהלכה ובין שלא כהלכה, היו מלוות במכות־רצח. כזה היה גם מנת חלקן של הנשים. פה ושם נורה יהודי בודד ברחוב, בעבודה, ללא כל סיבה מיוחדת (לבקוביץ חתנו של יעקובוביץ). הנה הולכת אשה (אשתו של מכס גרטנר) ברחוב ונושאת חבילת מזון לבעלה הנמצא בעבודה — יורה בה זקיף־המשטרה מיצקה והורג אותה; הנה הולך נער יהודי ופת לחם בידו — והוא נופל מכדורו של מיצקה. גרמני זה (שמו הנכון — פאול מושקין, איש שלזיה מבויטן; לפני המלחמה שירת בצבא הפולני, בגדוד האחד־עשר של חיל הרגלים) הצטיין באכזריותו לגבי האוכלוסיה היהודית. עמו שיתף פעולה ידידו ציבים, אף הוא איש שלזיה, כינויו בפי יהודי בנדין „הסַטָרָן", על שום שהתמחה בהנחתת סטירות לקרבנותיו עד זוב דמם. השנים הללו שהטילו אימתם בעיר, על חשבונם יש לזקוף את רוב הקרבנות בימים אלה.

הקהלה הראשונה

מיד עם כיבוש בנדין דרשו הגרמנים שהקהלה תופעל ותשמש נציגות האוכלסיה היהודית בפני השלטונות הגרמניים. סגן ראש העיר רובינליכט סיפח אליו את המהנדס ויינציאר ואת מר קוז־לובסקי, וביחד ניהלו את עבודת הקהלה. הפקידים היהודים בעיריה הפולנית נאלצו לעזוב את משרותיהם וליטול על עצמם תפקידים בקהלה. ראוי, אגב, לציין, שבנדין נמנתה על הערים המועטות בפולין, בהן הועסקו בעיריה יהודים במספר ניכר כפקידים גבוהים (רגינה הולנדר, א. וויינברג, א. קוזלובסקי ואחרים). שדה הפעולה של הקהלה

היה מוגבל והצטמצם ב: א) התערבות אצל השלטונות ב) עסקי חברה־קדישא. אפס, שום כוח השפעה של ממש לא היה לה, להמתיק גזירות ולהקל את הרדיפות נגד היהודים. שלטון הכיבוש הגרמני בא אתם בדברים רק כאשר נזדקקו הגרמנים לכלי־מטה או לרהיטים וכיו"ב, והיהודים אנוסים היו לספקם להם חנם אין כסף. תקופת סמכותם של ראש הקהלה הזאת קצרה היתה, ועד מהרה באו אנשים חדשים במקומם.

בימים ההם סופח איזור זגלמביה וכן כל מחוז שלזיה העילית לתחומי הרייך. הגרמנים הרסו את כל מצבות־הזכרון של הפולנים (ובכללם מצבת־הזכרון המפוארת בבנדין ע"ש הגדוד הי"א של חיל הרגלים) בערי זגלמביה, שהוקמו וטופחו בעמל ובאהבה במשך שנים על־ידי העיריות. כל הספריות, של הפולנים ושל היהודים, הוחרמו ונשלחו לבתי־חרושת גרמניים לנייר. הוחרמו גם ספרים מחנויות פרטיות. כל זה מתוך מגמה למחוק כל סימן וזכר, שעשוי היה לשמש עדות לאופיו הפולני של האיזור או לעברו הפולני ההיסטורי, ולהטביע עליו באונס חותם גרמני. כל מוסדות החינוך של הפולנים, וכמובן מאליו של היהודים, נסגרו. בנין הגימנסיה היהודית הוחרם לצרכי העיריה הגרמנית, ואילו הגימנסיה הפולנית נפתחה כבית־ספר גרמני לילדי הגרמנים ובלשון ההוראה הגרמנית. אף שם העיר שונה, ומעתה היא קרויה בֶּנדסבורג. נמצא גם „איש מדע" גרמני, שניסה להוכיח ב„עתון שלזיה העילית", שבנדסבורג, בדומה ללודז (ששמה שונה לליצמנשטט) וקליש עיר גרמנית מובהקת היא, שכן לפני שנים חי במבצרה של העיר נסיך גרמני... קהלת בנדין נותקה כליל משאר חלקי יהדות פולין והוקפה גבול כפול: גיאוגרפי — מעתה ואילך יש צורך בדרך לורשה בתעודת־גבול; ופוליטי — תקפם של חוקי נירנברג, חל מעתה גם על קהלתנו.

משה (מוניאק) מֶרין, ששימש כבר אז נשיא הקהלה היהודית בסוסנוביץ, נצטווה על־ידי השלטונות הגרמניים לארגן את כל קהלות ישראל בשלזיה העילית לפי ראות עיניו.

בגדין היתה גדול קיבוצי היהודים בשלזיה העילית — למעלה מ־25 אלף נפש, ששימש שדה־נסיון ראשון למרין, לאחר שרובנליכט פרש ממשרתו כראש הקהלה ובמקומו בא יעקב ארליך חבר מפלגת פועלי־ציון. אחרי תקופה קצרה נאלץ גם האחרון לפרוש, כי לא עצר כוח מוסרי לנקוט בקו־הפעולה של מרין ולשמש מכשיר עיור בידי הגיסטאפו בביצוע מזימותיהם לגבי האוכלוסיה היהודית. אז נתמנה ראש קהלה בנימין גרוברד, איש „המפלגה העממית" (פולקיסטים). לכאורה נדמה היה, שהמועצה החדשה של הקהלה שולטת במצב: יהודים מעיזים להלך ביתר חופש ברחובות; אין חוטפים יותר לעבודה; הקהלה נטלה לידיה את הסדר המשלוחים לעבודה והעמידה באורח קבע לרשות השלטונות פועלים במספר שנדרש ממנה — 200 פועלים ליום באוקטובר 1939 ו־2000 בינואר 1940. למטרה זאת הוקמה ליד הקהלה מחלקה חדשה, „משרד עבודה", שעם הקמתו היה מקובל על ההמונים, שכן דאג לעבודה וללחם למענם, אולם בסופו הפך לעמק הבכא של הנוער היהודי. „משרד העבודה" היה שולח לכל יהודי שחובת העבודה חלה עליו כרטיס־עבודה, בו נאמר מתי עליו להתיצב לעבודה צבורית. אם יהודי לא רצה או לא היה בידו להתיצב לעבודה, רשאי היה לפדות עצמו בכסף ולהעמיד אחר במקומו, או שהקהלה היתה מזמינה פועל אחר במקומו. להנהלת עניני העבודה נתמנה על־ידי השלטונות גרמני בשם ארטל, מוצאו מברסלאו ואומנותו לפני המלחמה סנדלר וזכותו האחת — כרטיס־חבר של המפלגה הנאצית במנין מאה אלף חברי־המפלגה הראשונים. כינויו בפי היהודים „גאו־לייטר", על שום מדי המפלגה שהיה לבוש בהם תמיד. לימים ניתן לו בפי הפועלים הכינוי „לייזר הצהוב", שכן צבע מדיו החומים נתמזג בגוון אחד עם אודם פרצופו מרוב שיכרות. וזה היה סדר העבודה בפיקוחו של המרצח הנאצי הזה:

יום יום, בשעה שבע בבוקר, חייבים היו העובדים היהודים להתייצב במקום הריכוז, מעדר או כלי־עבודה אחר בידיהם. מר היה גורלו של

פועל שאיחר לעבודה. מטר של מהלומות ניתך עליו ועל אחרים, כי הגרמנים נקטו בשיטת־השטנים של שיסוי יהודי איש ברעהו. העבודה נמשכה משעה שבע בבוקר עד חמש אחר הצהרים (בהפסקה של מחצית השעה לארוחת הצהרים במקום). בשעה חמש אחר הצהרים נאלצו הכל להתייצב שוב במקום־הריכוז ולא היו רשאים לחזור לבתיהם בלי שמנהל־העבודה אֶרטל ישחררם. לא אחת נאלצו הפועלים היהודים לחכות שעה או שעתיים בשלג ובקור, לאחר יום עבודת־כפייה ופרך, עד שמנהל־העבודה הואיל להופיע. אכן, פועלים שאיחרו לעבודה לא היו אז, אולם מכות ומהלומות לא חסרו: האחד עמידתו אינה כהלכה, השני מכשירי העבודה שלו אינם נקיים במידה מספקת, השלישי — לא הביט נכוחה אלא לצדדין וכו'. משטר זה נמשך יום יום ללא שנוי. כל יום היה מנהל־העבודה מוצא אמתלאות חדשות להכות בפועלים עד זוב דם. זולת זאת היה „המחנך" הגרמני הזה עוסק בשעות הפנאי במלאכות אחרות. יש והיה מהלך בבתי היהודים, מחטט ומחפש בהם ושודד מכל הבא לידו, תחילה מצרכי מזון (קפה, תה, סוכר) ולאחר מכן גם חפצי־ערך (כסף, זהב, בגדים). אוצרות של רכוש יהודי גזל השודד הגרמני הזה והעבירם לביתו בברסלאו.

ואוי לו ליהודי שלא ברכו לשלום ברחוב ולא הניף מגבעתו לפניו. בו במקום היה מחלק לו מהלומות וסוחבו לעבודה. יהודים היו נמנעים מלהפגש עמו פנים אל פנים. משראו אותו עובר ברחוב היו מתחבאים בחצרות הבתים. השתוללותו של שודד נאצי זה בעירנו והתעללותו ביהודיה נמשכו חדשים רבים, עד שהוכשל על־ידי חבריו: הלשנה בפני השלטון הממונה עליו גררה אחריה את סילוקו מתפקידו.

כסבורים היינו שיפתחו בחקירה של פרשת תעלוליו וישלחוהו לחזית. אך נהפוך הוא: תמורת העינויים שעינה את היהודים זכה בפרס — חנות הברזל הגדולה של טוֹביאַש בסוסנוביץ, שתחילה נתמנה בה קומיסר ואחר כך היתה קנינו. ויש ענין לציין, שגרמני זה אשר ההתעללות ביהודים

היתה לו בחזקת סעיף בפרוגרמה של המפלגה — מצוה ותענוג כאחת — שינה לחלוטין דעתו על היהודים משבא במגע עם הסוחרים היהודים; הפרוגרמה של המפלגה ושיסויי ה„שטירמר" כאילו נשתכחו...

בסוף 1940 בקרתי אצלו מטעם המפעל בו עבדתי, על מנת לקבל הזמנה. עשיתי זאת אך ורק לפי דרישתו המפורשת של הגרמני נותן־העבודה שלי. אחוז־פחד מילאתי שליחותי. לפי שהכרתיו בטוח הייתי שלא ישא ולא יתן עמי בתור יהודי. אולם מה הופתעתי, כאשר הציע לי כסא לשבת ופתח עמי בשיחה ידידותית כביכול על מעשי, השכלתי וכו'. „אתם היהודים מסוגלים לכל דבר — אמר לי מי שהיה „מנהל העבודה" — והאומן הגרמני שרמתו גבוהה למדי ראוי היה לו שילמד אצל האומנים היהודים בבנדין. הן כל בית בבנדין הוא בחזקת בית חרושת, בו אתם מייצרים הכל, מצעצועי ילדים ועד לרהיטים משובחים. יהודים כאלה לא היו אף בגרמניה"...

עד לרגע האחרון שמר הגרמני הזה על עובדיו היהודים ולא הניח לשלחם למחנות־העבודה. היהודים האחרונים שגרו בסוסנוביץ והאחרונים שנכלאו בגיטו — אלה היו עובדיו של הגרמני אָרטל דוקא.

בראשית פעולתה של הגיסטפו

עד לסיפוח האיזור שלנו לרייך ניהלה המשטרה, או הז'נדרמריה, את כל הפעולות נגד היהודים, אולם אחר כן הועמדנו תחת פיקוחה של הגסטאפו. בלי נטילת רשות ממנה נאסר עלינו לעשות דבר, „אף לא לנשום אויר", כביטויו של ראש הגסטאפו בשיחה עם נציגי הקהלה. כל שלוחות השלטון הגרמני — המשטרה, המשטרה הפלילית, „משרד ניירות הערך" וכו' — לא היו רשאים שוב לנקוט בפעולה נגד היהודים על דעת עצמם. היהודים נשמעים אך ורק לפקודת הגסטאפו וסרים למרותה, כלומר, שהיודען־ראַט מקבל הוראות מדוקדקות, כיצד חייבים היהודים לחיות, מה

מותר ומה אסור להם, ישר ממשרדי משטרת המדינה הגרמנית החשאית (גסטאפו) אשר בקטוביץ, מחלקה "J" (יודע). בראש הגסטאפו באיזור עמד המפקד הקצין אוּבער־שטורם־בַּאַנער־פירר מ י ל ר וסגנו — מלאך המוות שלנו בפועל ממש — הקומיסר ד ר י ֶא ר; בראש סניף הגסטאפו בסוסנוביץ עמד הקומיסר ג מ ז ו וסגנו ג ַא ב ֶנ ד ֶל.

בסוף אוקטובר 1939 פורסמה ההוראה הראשונה — שלפיה נדרשו, היהודים למסור את מכשירי־הרדיו שלהם לעיריה. מי שלא יציית לפקודה צפוי לעונש מוות. לאמתו של דבר לא היתה כל אפשרות להטמין מכשיר רדיו, כי כל המכשירים היו רשומים במשרד הדואר, אולם כדי למנוע מהגרמנים את האפשרות של שוד מכשירי־הרדיו המעטים שלנו, החלפנו אותם אצל הפולנים בישנים ומקולקלים.

השקט היחסי בעיר לא נמשך זמן רב. ביום ה־9 בנובמבר, הוא ערב החג הלאומי הפולני, שחל ביום ה־11 בנובמבר אסרה הגסטאפו את שני רבני בנדין, ל ו י ן ו ג ר ו ס מַ ן ואת נכבדי העיר היהודים: י ח י א ל ק ו ַב ל ס ק י, סגן ראש העיר ר ו ֶב נ ל י כ ט, המהנדס ו ו י י נ צ י ַא ר, א. ש ו ַר צ ב ו י ם — האחרון ניצל ונמצא בא"י — ש ל מ ה פ י ַא פ ש, י. פ ו ל י ט ַנ ס ק י, י. ל ב ק ו ב י ץ, עורך „זאַגלאַמביער צייטונג" ואחרים, 16 במספר. כמספר הזה נאסרו גם בסוסנוביץ. כולם הובלו לבית הסוהר במיסלוביץ ונחבשו — לפי הודעת הגסטאפו — בתור בני־ערובה שיירו בנסיון הראשון מצד יהודים או פולנים לערוך הפגנות ביום ה־11 בנו־ במבר. בטוחים היינו שגורלם נחרץ, אולם מה רב היה תמהוננו, כשלאחר ששה שבועת מאסר חזרו כולם לבתיהם.

בסוף דצמבר 1939 הטילה הגסטאפו על קהלת בנדין קונטריבוציה בשיעור של חמשה קילוגרמים זהב ועשרה קילוגרמים כסף. מאחר שהקונטריבוציה לא שולמה כעבור יומים, פרצו לתוך העיר אנשי גסטאפו מוסעים במכוניות־משא, וחטפו יהודים ברחובות. בתוך הבהלה והמהומה שקמה אסרו אנשי הגסטאפו, לפי רשימות מוכנות מראש, 120

יהודים, כולם גברים. הם הובלו לקסרקטינים ועונו קשות, נאלצו לטאטא את המגרש הנרחב בכפות ידיהם ולשטוף רצפות בכותנותיהם, הורעבו, הוכו עד זוב דם והזקנים נצטוו לקפוץ האחד מעל לשני וכיו"ב. מתיפחים בבכי רצו הורי הנאסרים ובני משפחותיהם אל הקהלה לבקש עזרה. הקהלה שיגרה משלחת לגסטאפו ומרין בראשה. המשלחת נענתה שלאחר תשלום הקונטריבוציה ישוחררו הנאסרים. מה לא יעשה יהודי למען פדיון שבויים? זוגות של מתרימים עברו על פני בתי היהודים, אספו תכשיטים, טבעות נשואין וכדו'. הקונטריבוציה שולמה. בני־הערובה היהודית שוחררו.

בשורת־איוב ראשונה מלודז

בסוף דצמבר 1939 הגיעני מקראקא מברק בו נאמר, שחותנתי נפלה למשכב והוכנסה לבית־חולים. ידיעה זו היתה תמוהה מאד בעיני, כי בפרוץ המלחמה התגוררה חותנתי במקום מגוריה הקבוע — בלודז', כיצד נתגלגלה, איפוא, אשה באה בימים ובשעה טרופה זאת, לקראקא? לאחר מאמצים ממושכים השגתי מהמשטרה רשיון־נסיעה לקראקא (כבר אז נאסרה על יהודים הנסיעה ברכבת פולנית) — ומשהגעתי למקום נתגלתה לעיני תמונת־זוועה: אלפי פליטים יהודים מלודז', עקורים באכזריות ממשפחותיהם ומבתיהם, מתגוללים ברחובות בסגריר ובקור. במאמץ רב עלה בידי להביא את חותנתי, כל עוד רוחה בה, לבנדין. מפיה הגיעה אלינו בשורת־איוב ה ר א ש ו נ ה על מר גורלה של קהלת לודז' הגדולה, רבת־הפעלים ורבת־הנכסים:

בימי החנוכה ערכו פלוגות צבא גרמני התנפלות על רחובות אחדים של הבלוט — הוא הרובע הנודע, בו שכנה בצפיפות דלת־העם היהודית בהמוניה. היהודים דרי הרחובות האלה נצטוו לפנות את דירותיהם. מועד של עשרים רגעים הקצו לנו המרצחים לפנוי המבוהל. ההסתערות

היתה כה פתאומית ובלתי־צפויה, שבהלה אחזה בנו. עשרים רגעים! מה לעשות בזמן מועט זה, מה לעשות תחילה, במי להוועץ? ברחובות משוטטים משמרות מזוינים של משטרה גרמנית והמעבר מבית לבית נחסם. ההסתערות היתה מלווה בגידופים, בחרפות, במטר של מכות נמרצות ללא כל הבחנה. הרגעים חולפים... והגרמנים כבר מאיצים, מגרשים מהדירות, מכים. ההסתערות הקטלנית בלבלה את החושים, הממה, טשטשה את צלילות־הדעת. רץ האחד וכסא בידו, השני מחזיק סיר מרק רותח, שלישי ושק טליתו תחת זרועו וכו'. ועל הכל — אמהות מבוהלות עם תינוקות על זרועותיהן. הרוב אף הסיחו דעתם מהכפור הצורב ונתייצבו לגירוש בלבוש בית. בלילה, בשלג ובקור, גורשו אלפים אחדים, ראשוני יהודי לודז', גברים ונשים, זקנים וטף, בכוון אל תחנת־הרכבת. בתחנה הוחזקנו יומים. נערך חיפוש מדוקדק, הבגדים נפרמו, כל חפצי־הערך שנמצאו אצל האנשים — נשדדו. כל אחד הורשה לקחת עמו 20 מרק. יהודים שהיו ברשותם סכומי כסף גדולים יותר חילקו אותם בין יהודים אחרים — ואת היתר השמידו. בגמר החיפושים גורשנו לתוך קרונות־משא מזוהמים ובלתי־מוסקים, רעבים וצמאים, בכוון בלתי־ידוע לנו. כל תחנונינו אל הגרמנים שיתנו לנו מעט מים להחיות נפשותינו — היו ללא הועיל. אטמה אזנם לבכי נשים וילדים. יהודי שניסה להמס בידיו את הקרח אשר על חלונות הקרונות למי־שתיה — נורה. עוד בתחומי לדוז נפלו הקרבנות הראשונים, שגוויותיהם התגוללו בתוך הקרונות בין החיים עד לגמר המסע. שבעה ימים נמשך מסע־הגירוש עד לעיירה ריישא בגליציה — מרחק הנמשך בימים כתקונם עשר שעות. לפלא הדבר, שרוב המגורשים לא נפחו נפשם ברעב ובצמא, בקרה ובנגישות. טוב, לפחות, שחלק המגורשים הצטייד בלחם ובמזונות.

בריישא גורשנו מהקרונות לרחוב. בתוך הקרונות נשארו גויות המתים וכן כל אלה שמחלה אנושה מנעה מהם את היכולת להתגולל תחת כיפת השמים. מאחר שלא היה בידה של קהלת ריישא הקטנה, אשר

הצר הצורר התנקש גם בה, לקלוט את אלפי הפליטים — הועברו כל החולים לקראקא וסודרו על־ידי הקהלה בבית החולים היהודי."

בדרך מקראקא לבנדין נתקלתי, בתחנת זומבקוביץ, ברכבת פליטים שנסעה מזגאַרז' שליד לודז ובה עשרות של תינוקות וילדים שקפאו בקור. הפולנים שעמדו לידי סמוך לרכבת מסרו, שיום לפני כן הביאו הגרמנים ילדי פולנים מנפות הספר במזרח ומכרו אותם בתחנה. במחיר עשרה מרק יכול היה כל פולני לקנות לעצמו ילד. אולם ילדי ישראל לא זכו גם לכך...

זו היתה בשורת־איוב הראשונה שהגיעה אלינו מהמרכז היהודי הגדול בלודז.

גזירות חדשות

1940.

בתחילת 1940 נתנה הגסטאפו שתי הוראות חדשות לקהלה: א) על כל היהודים לענוד על זרועם השמאלית סרט לבן, 10 סנטימטרים רחבו, ומגן דוד תכול עליו ב) על כל היהודים אסור לעזוב את דירותיהם, בחורף משעה שבע בערב עד שבע בבוקר, בקיץ מתשע בערב עד שש בבוקר. גם עד כה נהוגות היו „שעות משטרה" ליהודים, אולם מעתה ואילך נקבע הדבר על־ידי הגסטאפו כהוראת־קבע שתקפה לא פג עד קץ קיומה של הקהלה. שתי ההוראות הללו גרמו אחריהן צרות מרובות. כל עברה על אחת מהן נענשה בגירוש למחנה־עבודה ואחר כך — למחנה־ריכוז, לא אחת היה יהודי שוכח ללבוש בבוקר את הסרט על זרועו, או שהיה לובש אותו על הזרוע האחרת. למשטרה הגרמנית שהתמחתה בגילוי „פשעי" היהודים נפתח מעתה שדה־פעולה נרחב להצקה ולהתעללות. ביחוד חמורה היתה פגיעתו של ה„סַטַרְן" ציביס שהיה מחלק מכות בלי רחמים. היהודים התאמצו, איפוא, להקפיד על מילוי מדוקדק של ההוראות־הגזירות ולהשגיח איש על רעהו. אז נטפלה המשטרה

„לחטא" חדש — אין הסרטים נקיים במידה מספקת. משהרבו לכבסם שוב הושמעה טענה חדשה, שאין ציון מגן־דוד שדהה מובלט כהלכה — ושוב ניתכו מכות. לימים נמצאה תרופה גם לכך — ציון המגן דוד נרקם על הסרט בחוטי תכלת. הצבור היהודי המדוכא ברוחו אנוס היה להקדיש שימת לב מרובה, שלא ליפול בפח שטמנו לרגליו.

אז הגיע תור הגזירה השלישית: כל יהודי נצטווה להצטייד בתעודה (בלי תצלום) ועליה טביעת אצבעותיו, שבלעדיה אסור היה להמצא בתחומי הרייך. על הקהלה הוטל למנות 100 יהודים, שידעו לכתוב גרמנית, לשם הכנת התעודות הנדרשות בשכר ארבע מרק ליום עבודה לכל אחד.

האוכלוסיה בכללה חולקה לארבעה סוגים: א) רייכס־דויטשה, כלומר גרמנים שמוצאם, עד דור רביעי, גרמני ב) פולקס־דויטשה, כלומר פולנים שהצהירו על השתיכותם לעם הגרמני. ג) פולנים ד) יהודים וצוענים, שהיו שווים בזכויותיהם — כלומר משוללי כל זכויות ומופקרים לתעלוליו של כל שודד ובריון גרמני.

רצח שבויי־המלחמה היהודים

באותם הימים הגיעו אלינו שמועות, שבלובלין נמצא ריכוז של חיילים יהודים מהצבא הפולני לשעבר, שהוצאו ממחנות השבויים והובאו לפולין על מנת שישוחררו. השמועות הללו הפתיעו אותנו מאד, שכן במה זכו היהודים דוקא שיעדיפו אותם על פני השבויים, בני העמים האחרים, שמוסיפים להחזיקם בשבי? אולם עד מהרה הוברר לנו, שלא את טובתנו דורשים הגרמנים. היות ובקרב השבויים היה מספר ניכר של יוצאי זגלמביה שלחנו ללובלין שליח פולני — על היהודים כבר נאסרה אז הנסיעה ברכבת — כדי לעמוד על מצבם וגורלם, ולהמציא להם מזון. לאחר שבוע חזר הפולני ומסר, שהשבויים היהודים מוחזקים בצריפים

רעועים, ערומים ויחפים — את בגדיהם הטובים ומגפיהם הפשיטו מהם הגרמנים. הצריפים אינם מוסקים גם בקור חריף. מזונם — מנת מרק אחת ליום, ללא לחם. השלטון הצבאי הגרמני לא הרשה לקהלת לובלין לספק להם מזונות. במצב זה נחלשו רבים מהם וחלו במחלות שונות. אז פנתה הגסטאפו לקהלת לובלין בהצעה, לפדות את שבויי־המלחמה היהודים בסכום כסף גדול, שאם לא כן יירו. הצעה זו לא נתגשמה, אם מתוך שלא היה בידי הקהלה סכום גדול כנדרש, או מתוך חוסר האמונה שאמנם מסוגלים הגרמנים לרצוח שבויי־מלחמה ולפגוע בחוק בינלאומי, אך ורק בגלל יהדותם של השבויים. אולם עד מהרה גילתה חית־הטרף הגרמנית את פרצופה. כל שבויי־המלחמה היהודים גורשו לעיירה ביאַלא פּוֹדלַאסקַא. הנוגשים הגרמנים רכבו על סוסים והאיצו בשבויים לרוץ לאורך כל הדרך. כל שפיגר — נורה במקום. אחדים הצליחו להמלט ולהתחבא באחד הכפרים בגורן. אוכלי־האדם הגרמנים הדביקו אותם ורצחום בו במקום ורק מועטים ניצלו. הרוב הגדול נפח נפשו בעינויים נוראים. גופותיהם נשארו על השדות המושלגים בואכה ביאַלא־פּוֹדלאַסקאַ — טרף לעורבים..

הפולני שחזר והביא לנו בשורת־איוב זו, הביא עמו גם רשימה של היהודים הניצולים. אחרי כן נסע עוד הפעם בשליחותנו ללובלין ועמו מטען בגדים בשביל הניצולים, משם חזר עם שנים מהם, קוֹרנפלד ורכניץ (האחרון נמצא עתה בבנדין) שאישרו את דיוק הדברים.

החרמת מפעלים יהודים

עד סוף 1939 המשיכו היהודים לנהל את מפעליהם ועסקיהם, אם כי רכושם היה, כמובן, הפקר והגרמנים היו שודדים ככל שעלה על רוחם. אולם בתחילת 1940, עם סיפוחו של איזור זגלמביה לרייך, נשתנה המצב. ביום בהיר אחד הגיע לבנדין הגרמני ד״ר בראון מברלין, ובבת אחת

העביר לידיו את מפתחות כל חנויות הברזל של היהודים; וזאת לדעתי, משום שבנדין היתה מרכז סחר הברזל בפולין, רכבות טעונות מוצרי ברזל היו יוצאות מכאן לכל חלקי הארץ. רוב רובו של הענף היה בידי יהודים.

במשך של שבוע נקבע בכל אחת מהחנויות הללו קומיסר (רייכס־קומיסר), גרמני כמנהל. ד"ר בראון נסע לברלין וחזר כעבור חודש ימים מצוייד בסמכויות מיוחדות. הוא הקים מוסד מיוחד ששמו „טרויהאַנד־שטעלע" (משרד נאמנות) ונתייצב בראשו. מעתה ואילך נפתחת פרשת הנישול האמתי של המסחר והתעשיה מבעלותם היהודית. גרמנים רבים מגיעים מגרמניה ועוטים כחיות טורפות אל השלל. מהיהודים נלקחו כל מפעליהם ונמסרו ל„נאמנים" הגרמנים. ככל שגדולה „זכותו" של הגרמני אצל הרשות כן עלה בחלקו מפעל יהודי גדול יותר. יש וגרמנים היו משוטטים בעיר, בחרו את מיטב המפעלים, וקבלו אותם לרשותם בתור קומיסרים־מנהלים בהסכמתם של בעליהם היהודים, שנשארו לעבוד בהם כעוזרים ופקידים. תפקידם של „הנאמנים" היה: קבלת הפדיון, תשלום שכר העובדים והכנסת הריוח הנקי לבנק, לחשבון מיוחד לרשות הממשלה. שכן הגרמנים לא יכלו לקיים את רוב המפעלים בלי בעליהם הקודמים, שהיו מעתה במקרים רבים, כאמור, לפקידים במפעליהם הם. היהודים קיוו שהמלחמה תגמר בקרוב, ואז יחזרו להיות בעלים לרכושם. המפעלים הקטנים חוסלו במשך הזמן, הסחורה שבהם הועברה למפעלים גדולים יותר, ללא כל פצויים לבעליהם שנשארו בחוסר כל. ה„נאמנים" הגרמנים היו נאמנים קודם כל, לכיסיהם הם, עשו הון תועפות ואף אחד מהם לא דאג לרייך הגרמני. בתאוות הבצע שלהם היו עושים לעתים עסקי־שותפות עם היהודים בסתר. כל גרמני אץ להעשיר נזקק לעזרת יהודי. כל גרמני טען שקיים רק יהודי מהוגן אחד, הלא הוא היהודי שלו, יאילו את האחרים יש להשמיד...

על אף העובדה, שבשנת 1940 נחרב המסחר היהודי, הרי שהמצב

הכללי עוד היה תקין פחות או יותר. היהודים הסתגלו לתנאים שהשתררו, מהם שסחרו ומהם שעבדו. מנת הלחם ליום — 200 גרם, מנת השומן לשבוע — 100 גרם, סוכר — 100 גרם, מעט דיסא וריבה; בשר לא ניתן ליהודים בכלל. במנות מזון אלו התכלכלה האוכלוסיה היהודית. אולם בשוק השחור אפשר היה לקנות כל מיצרך במחירים מופרזים. טרם נערכו פעולות־ההשמדה הגדולות באוכלוסיה היהודית. בשטחי הגנרל־גוברנמנט נפוצו שמועות על דבר מצבנו הטוב, ואנשי בנדין שנמלטו ללבוב, למשל, התחילו חוזרים לעירם. ראוי לציין, שיהודי שנתפס על־ידי הגרמנים על הגבול הרוסי נענש קשה, ואילו מרוסיה הרשו ליהודים לחזור — דבר שהיה מלכודת־מות לאלפים שחזרו אלינו. לא הועילו המכתבים מבנדין לשטחי רוסיה, בהם הזהירו יהודים את מכריהם ובני משפחותיהם לבל יחזרו לתחומי השלטון הגרמני. כולם נמשכו חזרה, לביתם, לחיק המשפחה. קשרי המשפחה המפותחים בתוכנו היו לנו לרועץ. האחד שהניח הורים, השני אשה וילדים, השלישי אח או אחות — כיצד יעזבם לאנחות? אכן, קשים ומרים החיים, אולם ביחד הן יקל..

בשנות 43־1942 ראיתי במו עיני מאות יהודים שהלכו מטעם זה, מרצונם הטוב, להשמדה: ילדים שלא רצו להפרד מעל הוריהם, הורים מעל ילדיהם, בעלים מנשותיהם, ובעיקר נשים — האשה העבריה שגילתה קשרי־מסירות אמיצים לקרובי ביתה...

מוניק (משה) מֶרין

הוא היה בשעתו חבר ההסתדרות הציונית. סמוך לפרוץ המלחמה שימש סוכן מסחר, אולם בחוגי הסוחרים היהודים לא רחשו אליו אימון־יתר. אדם קל־דעת וחסר־מצפון היה, ובילה שעותיו בישיבה בבתי־קפה ליד משחק הקלפים או הבילירד. בימי המלחמה העולמית הראשונה שימש אביו נשיא ממונה על קהלת סוסנוביץ מטעם שלטון הכיבוש הגרמני.

חורבות בית־הכנסת בבנדין ושרידי הבתים שמסביבו.

קבוצת יהודים מבנדין בדרכם לעבודת־כפיה.

ורצה הגורל, שהבן ימלא תפקיד דומה, אם כי בנסיבות איומות לאין שיעור, כעבור עשרים וחמש שנה. כיצד הגיעו הדברים לידי כך, שאדם זה יחרוץ גורלם של רבבות יהודים? מעשה שהיה כך היה:

ביום ראשון לכניסתם לסוסנוביץ גרשו הגרמנים את כל הגברים היהודים מבתיהם, ריכזו אותם בחצר בית החרושת של שאֶהן וציוו עליהם לעמוד וידיהם מורמות מעלה. יהודי שהוריד ידיו נורה במקום. ריכוז זה היה מלווה קרבנות רבים. הגרמני שפקד על הפעולה דרש, שהיודען־אֶלסטער (זקן היהודים) יתייצב בפניו. נשיא הקהִלה, לייזרוביץ, פחד להענות לדרישה ונשאר במקומו. מ. מרין שהיה באותו מעמד הכריז, שהוא הוא המבוקש. הגרמנים מחלקים לו מהלומות ואחר־כך מצווים עליו לבחור בעוד עשרה יהודים מבין הנאספים. הגרמנים רותמים את כולם לעגלה ופוקדים עליהם לסחוב חפצים שונים מהעיר למחנה. מאותן רגע מרין הוא בעיני הגרמנים „זקן היהודים", והוא אנוס להתיצב בפניהם כל אימת שנדרש לכך. אז הם נותנים לו את פקודתם הראשונה שהוא אחראי בראשו על הוצאתה לפועל: כל היהודים חייבים לגזוז את שערות ראשם וזקנם במקום. ספרים אחדים הורשו להביא למקום את כלי עבודתם, והפקודה מוצאת לפועל בפיקוחו של מרין. אחרי כן מוסרים לו הגרמנים לחם וכמות תה לשם חלוקתם בין היהודים. זו היתה פגישתו הראשונה של מרין עם הגרמנים.

כעבור יומים הורשו היהודים לחזור לבתיהם. השלטון הגרמני הטיל על מרין את תפקיד אירגון הקהלה היהודית. מרין נכנס לתפקידו ברוב התלהבות. הוא מזמין מספר יהודים לשיתוף פעולה, מחליף, מגרש וטורח עד אשר עולה בידו לרכז חבר מתאים של אנשים, שותפים לעבודה עמו, בתור נשיא קהלת סוסנוביץ.

עיקר מגמתו וקו־הפעולה שלו: רכישת אימון השלטונות הממונים עליו באמצעות שוחד, גלוי וסמוי, כדי להשיג מהם ככל האפשר הנחות והקלות למען הצבור היהודי. מראשית פעולתו בקהלה עסק בסיפוק

פועלים יהודים לעבודת־כפייה אצל הגרמנים במספר שנדרש על ידם; במלוי כל משאלותיהם וצרכיהם שמרובים היו — יין, יי״ש, קפה, תה, דהיטים, כלי־מטה וכו׳. את כל אלה לקח היודען־ראט מאת היהודים, או קנה בכספם. קומיסר מיוחד מטעם הקהלה עסק בקניות אלה. ולא רק בסוסנוביץ בלבד, כי אם בכל איזור זגלמביה נתמנה, לפי הוראותיו של מרין, קומיסר מיוחד למטרה זאת ליד כל יודען־ראט. כוח־כפייה לביצוע תפקידם של הקומיסרים האלה שימשה המשטרה היהודית.

המשטרה היהודית

(יידישע אורדנונגס־דינסט — שרות הסדר היהודי)

בהתחלתו היה זה ארגון צנוע למדי של בחורים יהודים, שתפקידם היה שמירת הסדר בעיר, התור ליד המאפיות וכו׳. על זרועם לבשו סרט תכלת־לבן ועליו הכתובת „יידישע אורדנונגס־דינסט״ (שרות הסדר היהודי). רק לאחר מכן, עם הריאורגניזציה של היודען־ראט בסוסנוביץ ובכל ערי האיזור, נתארגנה מחדש גם המיליציה היהודית. אנשיה קיבלו כובעים שצבעם תכלת־לבן ועליהם ציון מגן־דוד עשוי מתכת, סרט תכול על הזרוע ועליו כתובת לבנה ומספר סדורי. בהמשך הזמן קיבלו גם מגפים. המגפים היו לסמל שליטתם ברחוב היהודי. הם נסכו פחד בבתי היהודים. הד הילוכם הכבד של המגפים הצבאיים, היה מבשר לנו שמתקרב גרמני או איש המיליציה, ו א ח ד היה הפחד שלנו בפניהם. אכן, כזה היה המצב... הנאצים הצליחו להחדיר פחד בלב בני עמים שונים באמצעות זרוע מבצעת שהקימו מתוכם הם. בכל ערי פולין ועיירותיה הקימו משטרה פולנית ששירתה אותם נאמנה. הגרמנים נסתייעו בה למלאכתם הבזויה ביותר: מאסר, גירוש וטבח פולנים. וכן הצליחו להכניס פירוד ולפורר את רוב העמים שהשתלטו עליהם בכוח. בשקידה מיוחדת טיפחו שכבות של אנשים בעלי זכויות יתר, ונטעו בהם את

האמונה שלא יאונה להם כל רע והם יזכו לחיות — וברווחה — עד תום המלחמה. חמשת חברי היודען־ראט בבנדין ואנשי המיליציה היהודית נמנו על אלה המאושרים כביכול שהתפרנסו שנים במקסם־השוא של הצלתם על חשבון חיי אחיהם בני עמם.

עוד בשנת 1940 התגוררו יהודים ונוצרים ברחובות משותפים. לפתע באה פקודת הגסטאפו, לבל ישאו ויתנו היהודים והנוצרים ביניהם ולבל יפגשו אלה עם אלה. היודען־ראט הפקיד על ביצוע הפקודה הזאת את המיליציה היהודית. על חטאים ממין זה היו אנשיה סוחבים את היהודים אל היודען־ראט, אשר איים עליהם במסירתם לידי הגסטאפו. קשה היה על היהודים הבידוד המוחלט משכניהם אשר אתם נשאו ונתנו ובשכנותם חיו במשך שנים, ועל אף כל הנגישות לא הוגשם הדבר במלואו מעולם. אף כעבור זמן, כאשר נדחקנו לתוך חומות הגטו, נמצאו יהודים שקיימו בסתר קשרי־מסחר וחליפין עם הנוצרים, ונוצרים שהבריחו מיצרכי מזון אל הגטו. אולם, בדרך כלל, הצליחו הגרמנים להפריד בינינו לבין האוכלוסיה ה„ארית" ולבודד אותנו. כבר ב־1940 נאסר על הנוצרים לקנות בחנויות של יהודים, ולמטרה זו צוינו חנויות אלה במגן־דוד רב־מידות. על רופא יהודי נאסר הטפול בחולים נוצרים, והאוכלוסיה הנוצרית בבנדין סבלה קשות מחמת גזרה זו (לצבור הנוצרי בן 25 אלפים נפש היה רופא נוצרי אחד וחובש נוצרי אחד; את הרופא הנודע קושובויץ גרשו הגרמנים למחנה דכאו). ויש שרופאים יהודים לא היו נותנים דעתם לגזירה זו, והיו מטפלים בחולים נוצרים תוך סיכון חייהם הם. הנה הולך הרופא ווינציאר לבקר אצל חולה. ברחוב מדביקה אותו אשה נוצריה ומתחננת בפניו שיציל את בתה שמחלתה אנושה. הרופא היהודי נמלך רגע בדעתו — נכנס לביתה של הנוצריה ומציל חיי אדם. אילו נודע הדבר לגסטאפו, ודאי שהיו מגרשים אותו למחנה דכאו ללא היסוסים יתרים על „פשעו" זה.

LICHTBILDAUSWEIS
Nr. 13604
ausgestellt am 15. Okt. 1941
J
Der Polizeipräsident in Spandau

ועוד סימן־היכר נתנו בנו הגרמנים להפרידנו מהאוכלוסיה הכללית: כל יהודי חייב היה להוסיף על שמו את השם ישראל, וכל אשה יהודיה — את השם שרה. הוראה זו הוצאה כבר מזמן לפועל בגרמניה, בה היו מצויים בין היהודים השמות הגרמניים האנס, היינריך, אלברט וכו' לרוב. אולם בהוי החיים היהודי המובהק שבעירנו, על השמות היהודיים הטפוסיים של יהודי המקום — נראה הדבר בעינינו למגוחך. ברם, מכונת הגסטאפו שפעלה בשיטה אחידה ולפי הוראות ממרכז אחד, ייחסה חשיבות גם להוראתה זו והקפידה על מלויה המדוקדק.

עזרה לוארשה ולודז

בחורף 1940 קיבלנו מכתב בחתימתם של ד"ר י. שיפר, פרופ. מ. בַּלַבַן, ש. צֶ'רנסקי וד"ר נ. אֶק בענין המצוקה החמורה השוררת בקרב יהודי וארשה. חברי תנועה ועסקנים מכובדים סובלים חרפת רעב. הרעב והקור מפילים חללים רבים בקרב הצבור היהודי. מיד נתארגנו בשלש הערים הסמוכות — בנדין סוסנוביץ דומברובה — ועדי־נוער, שעסקו במשלוח חבילות לפי כתובותיהם של החתומים על המכתב הנ"ל וכן לפי כתובות שהועברו אלינו מוארשה. והוא הדין בלודז. חבילות לאלפים שלחנו לשתי הערים הללו. כל חבילה במשקל 2 ק"ג. ברכבת העברנו גם פחמים להסקה, בתיבות בנות 50 ק"ג כל אחת. עצם המשלוח כרוך היה כמובן בקשיים מרובים. אולם כעבור שבועיים סירב משרד הדואר לקבל חבילות שנשלחו מיהודים ליהודים. ביקשנו מהחברים בוארשה שישלחו אלינו כתובות חדשות — לפי שמות הדומים לשמות של נוצרים. אף אנו היינו מסתייעים בנוצרים שהסכימו, תמורת כסף, לשלוח את החבילות. כן פנינו ליודען־ראט שישתתף במפעל העזרה. תחילה חששו בפני הגסטאפו, אחר כך בקשו ליטול על עצמם את המפעל ולעמוד בראשו. אולם הנוער הציוני לא הסכים לכך והמשיך פעולתו. אף על פי כן עלה בידינו להשיג אצל היודען־ראט סכום כסף. כעבור זמן מה התערבה הגסטאפו ואסרה משלוח החבילות מהרייך.

במיוחד סרבה לודז לקבל משלוחי־דואר, הן חבילות והן מכתבים, בשביל הגטו, אם כי גם עיר זו שכנה בתחומי הרייך. גם כאשר רצינו לשלוח לשם חמרי־רפואה מסויימים — השער נעול היה על שבעה בריחים. גם בימים החמורים ביותר עלה בידינו לקיים קשרים עם וארשה, ביאליסטוק, וילנה, אולם הקשרים עם לודז הקרובה אלינו יותר נותקו לחלוטין. ולא עמדו לנו גם השליחים ששיגרנו, לרבות גרמנים ופולנים; לא ידענו דבר על המתרחש שם, ורק שמועות הגיעו אלינו על גסיסתה של לודז היהודית ברעב, במחלות ובעינויים.

החרמת בתי היהודים

יחד עם החרמתם של מפעלי היהודים הוחרמו גם בתי המגורים שלהם. למטרה זו השתקעו בעירנו ובכל ערי שלזיה העילית סניפי ה„גרונדשטיק געזעלשאפט" (חברת נכסי דלא ניידי) שמרכזה בברלין. מתפקידה של חברה זו היה רישום בתי היהודים, בין שבעליהם נמצאים במקום בין שאינם, לנהל אותם עד לאחר גמר המלחמה ולשמור עליהם לשם חלוקתם בין החיילים הגרמנים המשוחררים. בינתיים חייבים היו כל הדיירים היהודים לשלם לחברה שכר דירה. בעלי הבתים שהוכיחו שאין להם מקורות קיום אחרים, קבלו מהחברה תשלום חדשי בשיעור עשרים מרק. אולם נוהג זה קיים היה זמן קצר בלבד. ואחר כך נאלצו גם בעלי הבתים לשלם שכר דירה. לבעל הבית שמורה היתה הזכות לשמש שוער ושומר על הנקיון, ותמורת זה זכאי היה ליהנות מדירה בלי תשלום, ורבים גם ניצלו זכותם זאת. בראשית פעולתה של החברה הועסקו בה פקידים גרמנים או „פולקס־דויטשה", שעסקו בהנהלת הבתים ובגביית שכר הדירה, אולם בהמשך הזמן עבר התפקיד הזה לידי היודען־ראט, כדי למנוע כל מגע בין היהודים והגרמנים. על דיירי הבתים הגדולים הטיל היודען־ראט תשלום חדשי קטן לשם קיומם של השוערים. במשך כל ימי המלחמה לא בוצעו שום תיקונים בבנינים, כי „חמרי הבנין דרושים למטרות המלחמה". חברה זו, על מנהלה ועובדיה, הציקה לנו לא במעט. שכן מחוץ לתפקידם הישיר עסקו גם „בטיהור" הבנינים, ואחרי זה רחובות שלמים, מדיריהם היהודים, לצרכי שיכונם של הגרמנים שעטו בהמוניהם לאיזור זגלמביה כדי להתעשר מהרכוש היהודי השדוד.

בהתחלה היו הגרמנים נוהגים להתפרץ לדירות יהודים ולהחרימן, מבלי להשאיר לבעלי הדירה אף את חפצי המטה או כלי המטבח. בתחילת 1940 היו נוהגים למצא את הדירות המובחרות ולקבוע ליושבים בהן מועד של ימים ספורים לפנויין. שום בקשות ותחנונים לא הועילו. בעל דירה שלא פינה דירתו למועד שנקבע לו, היו מגרשים אותו ומשליכים

חפציו לרחוב או מחרימים אותם. בסוף השנה פונו בתים שלמים מתושביהם היהודים. בתחילת 1941 נאסר על היהודים לגור בשלשת הרחובות הראשיים מֶלַחוֹבסקא סוֹנצֶבסקאַ ומחצית רחוב קולונטיי. כך אירע גם ביתר ערי איזור זגלמביה. עד שנת 1943 נאלצתי לפנות את מקום מגורי שמונה פעמים — מדי פעם חשק בה גרמני אחר — ולחפש דירה חדשה. מקרה אחד ראוי לציון:

בשנת 1941 גרתי בבית מאוכלס במאות אחדות משפחות יהודים. הצפיפות בו היתה הגדולה ביותר בעיר; בכל חדר התגוררה משפחה. והנה החליט היודען־ראט לקחת את הבית הזה לצרכיו, כי הוא עצמו נאלץ היה לפנות את הבית ברחוב מַלַחוֹבסקאַ שההליכה בו היתה אסורה על היהודים. יום אחד נצטוינו איפוא לפנות את דירותינו מבלי שנתנו לנו אחרות במקומן. החלטנו לכן לפנות את הדירות, וכל הדיירים עם בני משפחותיהם נשים וילדים ערכו הפגנה בקהלה. ראש הקהלה מרין הודיע לנו, שאין בידיו לעשות דבר, הואיל וזה רצונה של „חברת הנכסי דלא ניידי" הגרמנית. ביום ששי אחד, בשעות אחר הצהרים, באו פקידי החברה למקום והתחילו להשליך את חפצינו ורהיטינו לרחוב דרך חלונות הקומות העליונות. מיהרתי אל ראש היודען־ראט והפצרתי בו, שישתדל להפסיק עבודת־פראים זו ואת החרבת רכושנו הדל. אולם הוא איים עלי בעונש, כי אני הוא, לדבריו, האשם בארגון התנגדותם של הדיירים. כעבור שעתיים הושלכנו כולנו וכל אשר לנו לחצר הבית. אף על פי כן החלטנו לבלי לעזוב את החצר. רק אז התיר היודען־ראט לחלק מאתנו לחזור לדירותיהם, עד שנמצא לעצמנו מקומות שיכון אחרים.

„מרכז מועצות הזקנים של הקהלות היהודיות בשלזיה העילית המזרחית".

כעבור זמן קצר הוחרם הבנין בשביל היודען־ראַט על כל מחלקותיו. שהתרבו והתרחבו והקיפו את כל חיי הצבור היהודי בעיר. עוד לא היתה

תקופה בכל תולדותינו בגולה, בה זכתה קהלה בישראל במידה כזאת של סמכות וכוח, אוטונומיה לאומית ממש; אולם כוח זה — כוח הורס היה ונשא בתוכו אסון לכלל היהודי. קיומו לא נבע מתוך מצוקת המוני היהודים וצרכיהם החיוניים ולא מתוכם שאב את יניקתו. הוא התקיים ופעל תודות לרצונה של הגסטאפו, שראתה בו מכשיר נוח לביצוע זממה. הרוצח הגרמני עמד כאילו מן הצד וחייך... הוא עצמו לא האמין בכך, שהמכשיר הזה הקרוי יודען־ראַט יהיה מועיל ויעיל במידה כזאת בביצוע מלאכתו. הן היודען־ראַט הוא שעזר לגמרנים בריכוז היהודים בניתוקם ובבידודם מסביבתם. הגרמנים הופתעו מכושר הארגון של מרין ומיכולת המוסד שהקים. לא בכדי הטילו עליו שלטונות הגסטאפו לבקר בוארשה ובלודז ולדאוג לכך, שגם בערים הללו יאורגן היודען־ראט לפי דוגמת איזור זגלמביה. נשיא קהלת לודז, רומקובסקי, נהג בשיטתו ולא רצה לפתוח בדיונים עם מרין. לעומת זאת קיים מרין בוארשה התיעצויות ממושכות עם ראש הקהלה המהנדס צאֶרניאַקוב ועם אחרים.

בשלזיה העילית המזרחית עלה בידי מרין להקים את „מרכז מועצות הזקנים של הקהלות היהודיות בשלזיה העילית המזרחית" והוא נתמנה מנהלו. על המרכז הזה נמנו הקהלות הבאות: בנדין, סוסנוביץ, דומברובה, לַאזי, זאַביאָרצֶ׳ה, צֶ׳אלאַדז׳, גרויצה, זוֹמבקוביץ, שצֶאמיאָשיץ, מונדזָאב, מיסלוביץ, קלובוצק, אולקוש, קשֶפיץ, סטשַקובה, חשאנוב, יאווז׳נו, אושביאנצ׳ים, וַדוביץ, — מחוץ לערים קטוביץ וקרולבסקה־הוטה, בה לא היו קהלות, כי כבר בימים הראשונים למלחמה גורשו מהן היהודים, חלקם למחנה דכאו וחלקם לערי שלזיה האחרות. עוזריו הקרובים של מרין היו: הגברת פניה צ׳ארנא, א. קליינברג, חיים מרין (אחיו), חיים מולצאַדסקי, א. שפיצברג, מ. מַאנאלה, ד״ר לוינשטיין ובורנשטיין. איזור זגלמביה היה מעין מדינה בזעיר אנפין ומרין המושל בה; בידו היה לנהוג בנתיניו היהודים כחפצו. בכל הערים והעיירות המנויים לעיל קבע הוא את אנשי סודו כראשי הקהלות, שצייתו לו ללא כל ערעור

והאמינו, שהוא הוא האיש שנועד להציל חלק מהיהודים ממוות ודאי.

בכל כמה חדשים נערכה ריאורגניזציה במוסדות היודען־ראַט באיזור. מרין החליף את יושבי־הראש. הנה סר חינו של ב. גרויברד, יהודי משכיל, בנו של רבה המנוח של קהלת בנדין שהיה מקובל על כל העיר. באמת ואמונה רצה לעזור להמוני היהודים במצוקתם, ואף ראש העיר הגרמני קוּבאַל התיחס אליו בכבוד בגלל ידיעתו המושלמת בלשון הגרמנית. הוא מנסה לפעול בדרך עצמאית משלו — לא לציית באופן עיור לפקודות הגסטאפו, לעקוף אותן תוך הסתייעות בגרמנים בעלי־השפעה, לשנות גזירות או להמתיקן. אולם מאחר שאין הוא הולך בדרך הסלולה על־ידי מרין, הרי שעליו לפנות את מקומו לחיים מרין. ובמקומו של האחרון מתמנה חיים מולצ׳אַדסקי, שבא זה מקרוב לבנדין, אדם נטול כל רגש, אולם יתרונו בכך שהוא משמש מכשיר נאמן בידי מרין והאורינטציה שלו — על הגסטאפו. הוא שימש בתפקידו זה עד לחיסולה הסופי של קהלת בנדין.

מה היו תפקידיו הפנימיים של היודען־ראט, ומנין האיבה העמוקה שכל הצבור היהודי רחש לו?

היודען־ראַט בבנדין הקיף שטחי־פעולה אלה:

1) אדמיניסטרציה 2) כספים 3) הזנה 4) עזרה סוציאלית 5) משרד עבודה 6) משרד שיכון 7) מחלקה סניטרית 8) שרות־סדר 9) דואר יהודי מיוחד שנוסף מאוחר יותר, שכן על היהודים נאסר השמוש בדואר הכללי. בכל המחלקות היו עסוקים קרוב לחמש מאות פקידים (לכל פקיד ניתנה תעודה מיוחדת ובה תצלום ומספר סדורי, חתומה על־ידי מרין).

והרי תיאור פעולתן של המחלקות השונות:

מחלקת הכספים. היודען־ראט הטיל מס על כל האוכלוסיה היהודית. מהמסרבים היו גובים את המס באמצעי כפייה. אל המפגרים או אל אלה שלא דייקו בתשלומיהם נשלחו „משלחות עונשין", כל אחת מורכבת מעשרה סבלים („קוזקים"), שהיו מתיישבים בדירותיהם של החייבים

הסרבנים נקט היודען־ראַט „במשלחת עונשין" מיוחדת במינה: — במס ולא היו עוזבים אותן עד אשר שולם המס. אשר לחייבים במס אלמנה ושבעת ילדים קטנים, הקטן בן שמונה־עשר חודש והגדול בן שתים עשרה שנה. קרועים ובלויים, מורעבים ומעלי צחנה, היו האם ושבעת ילדיה באִים לבית המיועד ומתחילים לנהוג בו דרך בעלים: משתטחים על המטות, מחטטים בארונות ועושים כבתוך שלהם. באין ברירה היה היהודי ממהר לסלק את מסיו. לימים נקט היודען־ראט באמצעי חריף יותר, והיה אוסר ילדים ומאיים לשלחם ל„ארבייטס־איינזאץ" (מחנה עבודת־כפייה). היודען־ראט בבנדין זקוק היה לכסף רב, כי מלבד מאות פקידיו היה עליו לקיים גם את מאתים פקידי „המרכז", לחלק מתנות לגרמנים ועוד.

גדולות היו הכנסותיו של היודען־ראַט ממחלקת ההזנה. מחלקה זו טיפלה בחנויות ששרדו בידי יהודים, ואלו היו חנויות המכולת, שהוקצו להן מכסות מסויימות להזנת האוכלוסיה היהודית. למטרה זו הקים המרכז את „משרד החלוקה בסיטונות", שהיה מקבל מידי הגרמנים את כל מכסות האספקה ומחלק אותן בין החנויות. אף פעם לא ידענו מה הן הכמויות שהוקצו לנו; תמיד קבלנו פחות גם מהמעט אשר הוקצה לנו, מתוך אמתלא של ניכוי כמות מסוימת של מיצרכים בשביל המטבח העממי של הקהלה ובית היתומים. במיצרכים מסויימים, כגון אורז, זכו אך ורק האדונים מהיודען־ראט.

הצבור היהודי נהנה בזמן הראשון משרותיה של מחלקה אחת, היא המחלקה הסוציאלית, שקיימה את המטבח העממי הגדול בו ניתנו בסוף 1940 כ־5000 ארוחות־צהרים, וכן את מטבה הפועלים, בו סעדו כ־500 פועלים, כולם חינם אין כסף. כן קיימה המחלקה מטבח לחוגי האינטלי־גנציה בו ניתנו יום יום 1000 ארוחות מוזלות. המחלקה הקימה גם מרפאה, מושב זקנים ובית יתומים (כל אלה שהיו בטפולה של המחלקה הסוציאלית היו אחר כך, הקרבנות הראשונים של הגירושים).

והוא הדין במחלקת השיכון שפעלה עד לרגע האחרון. כל היהודים שגורשו על ידי הגרמנים מדירותיהם נזקקו למחלקה זו בפתרון מצוקת השיכון שלהם. אולם כאשר נאלצו היהודים לפנות רחובות שלמים, אנוסים היו לחכות שבועות רבים בתור לדירה, מה שאין כן בעלי הממון שזכו בדירות לאלתר. המחלקה הזאת שימשה מעין אספקלריה בהירה לאסון הגדול אשר פקדנו. הבכי והזעקות של המשפחות מחוסרות קורת הגג, של ילדים ותינוקות המתגוללים ברחוב, בכפור צורב, הגיעו עד לב השמים. אולם לא היה לאל ידה של מחלקה זו, גם במיטב מאמציה, לספק את הצרכים המרובים. עיקר תפקידה הרי היה — לצופף יותר ויותר את האוכלוסיה היהודית במסגרת ובתנאי השיכון המצויים.

הגיום לעבודת-כפייה („ארבייטם איינזאץ")

עד לחג הסוכות 1940 היה תפקידו של משרד העבודה שליד היודען־ראַט לספק פועלים לשלטונות הגרמניים בעיר. אולם שבועיים לפני סוכות כינס מרין אסיפה של פועלים ונוער בה הודיע, שנצטווה לספק מאות אחדות של פועלים יהודים לעבודה בבתי־חרושת בשלזיה העילית. כל פועל יבוא על שכרו. הוא מקווה, שהפועלים היהודים יתנדבו מרצונם במספר הנדרש, כדי שהיודען־ראַט לא ייאלץ לנקוט אמצעי־כפייה. כל מתנדב יקבל זוג נעלים חדשות והוריו ייהנו מתמיכה הוגנת. הוא מבטיח לדאוג במיוחד לתנאים מניחים את הדעת במקומות־העבודה. ביום הושענא רבה התנדבו לעבודה חמש מאות צעירים יהודים מבנדין וסוסנוביץ שנתפתו להאמין בהבטחותיו של מרין. הייתי נוכח כשאנשים אלה נסעו למקום עבודתם, וכאשר ראיתי כיצד נתקבלו על ידי הגרמנים הבינותי, שמצב העניינים שונה לחלוטין מזה שתואר על ידי מרין. קציו הס. ס., לודביג שמו, קיבל את הקבוצה הראשונה. ברגע הראשון לא הבינונו, על שום מה הוא כבר

צועק על האנשים, מחרף אותם ומהלך עליהם אימים, והמשמר החזק שהופקד עליהם על שום מה? המשמר לא הניח לאף אחד מהיוצאים להפרד מקרובי המשפחה שלו. אולם כעבור זמן קצר התחילו להגיע מכתבים מ„מתנדבים" אלה. במכתבים סופר על מחנה סגור ומסוגר, איסור כל חופש תנועה, פיקוח מתמיד של משמרות מזויינים, עשר שעות עבודת פרך ליום בסלילת כבישים תחת מטר בלתי־פוסק של מהלומות וגידופים מצד המפקחים, הזנה ירודה וזעומה (אחת ליום מאתיים גרם לחם, לסעודת הצהרים מרק, לארוחת הערב מרק או תחליף של קפה). במכתבים כלולה גם אזהרה, לנוער היהודי בעיר, לבל יתפתה להאמין בהבטחותיו של מרין. „מוטב שיקטעו ידך ובלבד שלא תיאלץ להגיע למקום זה" — כותב אחד לאחיו הצעיר ממנו (האחד ששרד בחיים מקבוצה זו הוא גרוסמן, מניצולי מחנה בוכנבלד שנכלא ב־17 מחנות שונים).

לא יצאו חדשים מרובים ומרין פנה שוב לנוער היהודי באיזור זגלמביה בקריאה להתייצב ל„ארבייטס איינזאץ". היות ובבנדין ובסוס־נוביץ אין יותר מועמדים לנסיעה, לרגל ידיעות האימים שאינן פוסקות להגיע מהמחנות, יוצא מרין לעיירות אולקוש, זאַביאָרצ׳א ודומברובה לגייס שם „מתנדבים" צעירים לעבודה. ושוב יוצא משלוח חדש של נוער יהודי להקריב את דמו וחלבו למען חית־הדמים הגרמנית ומאמץ־המלחמה שלה. לאחר זמן קצר הגיע תורן של עיירות אחרות. בתחילת 1941 כבר נמצאו במחנות מרקשטאט, גרוס־שטרֶדליץ ובלְכהַמֶר בשלזיה העילית אלפים אחדים של נוער יהודי. תנאי העבודה והחיים במחנות מחמירים מיום ליום; ההזנה ירודה ביותר; אין מושיטים כל עזרה רפואית. וכבר מגיעים ראשוני החוזרים, חולים ופצועים, נכים חשוכי־ישע. רק אז הרשה היודען־ראַט לשלוח למחנות „עזרה רפואית", כלומר לארגן פלוגות סניטרים, אולם בלי רופאים. מחלקת העבודה שליד היודען־ראַט ממשיכה לדרוש מהנוער להתייצב ל„ארבייטס־איינזאץ".

ואילו הנוער מחפש אחר כל מיני אמצעים ודרכים להתחמק מגורל מר זה. וכך הוקמו בערים שונות בזגלמביה, בדומה לגטאות אחרים בפולין, מפעלי־המלאכה של הגרמנים הקרויים בשם האמריקאי „שופים".

ה„שופים"

בתחילת 1940 התכנסו נגרים יהודים אחדים בבנדין והניחו יסוד לקואופרטיב של נגרי רהיטים. כל אחד מהם הכניס מכונות וחמרי־בנין כחלקו במפעל המשותף. אולם עד מהרה חוסל המפעל. המהנדס הגרמני קילוף החרימו הקים במקומו את ה„שופ" הגדול הראשון בבנדין, בו הועסקו 250 בעלי־מקצוע יהודים. כן הועסקו יהודים בעוד עשרות אחדות של מפעלים קטנים בשדה התעשיה הקלה. אשר לתעשיה הכבדה, כגון מכרות הפחם והברזל, הרי עוד מימי עצמאותה של פולין לא היתה בה דריסת רגל לפועל יהודי. בעלי־המקצוע היהודים המועטים שעבדו במפעלי המתכת הנודעים של פירסטנברג פוטרו על ידי הגרמנים מעבודתם, פרט למומחים מועטים שבלעדיהם אי אפשר היה להמשיך בייצור.

ב־5 במאי 1940 הגיע לבנדין הגרמני רוסנר, שפתח בית־מלאכה בשם „גוטער־שוּאַרץ לודז", סניף בנדין, בו תפרו בגדים ומעילים בשביל השוק בברלין. כעבור זמן פתח הגרמני הזה מפעל עצמאי בשם „שניידער־זאַמעל־ווערקשטאַט", שהעסיק מספר ניכר של חייטים יהודים. יהודים היו ניהלים למפעל זה, כדי להיות פטורים מעבודת־כפייה.

בכל עיני העבודה של האוכלוסיה, היהודית והפולנית, טיפל ממונה גרמני מיוחד — „זונדערבעאויפטראַגטער פיר פרעמדפעלקישע ארבייטער" — „הממונה המיוחד על הפועלים בני עמים זרים", — שבתפקידו היה לסחוט את כל כוח העבודה של הפועלים בני העמים המשועבדים למען מכונת־המלחמה הגרמנית. פולני שלא עבד במפעל בעל ערך למאמץ־

המלחמה של הכובש, נשלח לעבודה לגרמניה — הגברים — לתעשיה, הנשים — לחקלאות. הואיל והפועלים הפולנים היו בורחים מגרמניה לרגל תנאי־העבודה הקשים, ומתנדבים חדשים לא היו — היה הממונה הגרמני לעניני העבודה עורך בעזרת פלוגות־צבא חיפושים נרחבים ומצודים מקיפים ברחובות, שכתוצאה מהם נעצרו ונשלחו בעל כרחם פועלים פולנים לעבודה בגרמניה. הם רוכזו במחנות מיוחדים וכל אחד — אות „פ" רקומה על חזהו. שכרם היה שלשה מרק ליום עבודה בן עשר שעות והם נהנו מחופש־תנועה מסויים.

גם כל הפועלים היהודים בבתי החרושת, ב„שופים", או במחנות־העבודה היו כפופים למשרדו של הממונה המיוחד הזה. כל אחד חייב היה להיות מצוייד בכרטיס תכול מטעם משרדו. מי שנעצר ברחוב בשעת אחד המצודים (שנערכו לעתים קרובות מאד), ולא יכול היה לזהות עצמו בתעודת ה„זונדר", נאסר וגורש למחנה־עבודה. בראש המחלקה לעניני ה„ארבייטס־אייזאץ" (הגיוס לעבודת־כפייה) של היהודים עמד גרמני ושמו קוטשינסקי, אולי הגרמני הפופולרי ביותר בקרב יהודי זגלמביה שיחסן לו השפעה מרובה. בידיו היו מרוכזות הכרטיסיות של כל בתי־החרושת. הוא עצמו היה עורך סיורים במקומות־העבודה, בוחן ובודק כל פועל.

בתחילת 1941 קיבל רוסנר הזמנות צבאיות גדולות. עם רבוי העבודה רבו גם פועלי־המחט היהודים במפעלו, שנתקבלו לראשונה ללא קשיים מיוחדים, אולם בהמשך הזמן חייב היה כל יהודי להביא עמו „נדוניה", מכונת־תפירה וכדומה. ככל שהחמיר לחץ ה„ארבייטס־אייזאץ" כן נדחקו היהודים יותר ויותר ל„שופ" הזה, שמנהלי־העבודה שלו נתעשרו מהר מסכומי הכסף והתכשיטים שהובאו אליהם תמורת הזכות להצטרף אל צבור פועלי רוסנר ה„מיוחסים". ב־1942 עבדו במפעל זה שלשה־עשר אלף פועלים יהודים, שייצרו כל סוגי בגדים ולבנים למען הצבא

הגרמני בחזית רוסיה. לצרכי ה„שופ" הוחרמו שלשת הבנינים הגדולים ביותר בבנדין.

הועדות השונות שהיו מגיעות מפקידה לפקידה מברלין, היו מלאות התפעלות למראה טיב התוצרת והוצאות־הייצור הזולות שלה, והיא כולה פרי עבודת יהודים. ואכן, על אף השכר הזעום (10—15 מרק לשבועיים, — אחרי ניכוי שליש שכרנו למען משרד הממונה, שעה שככר לחם מחירו בשוק השחור היה 25 מרק, ק"ג בשר 70 מרק וק"ג תה 1200 מרק) היו אלפי בחורים ובחורות יהודים, נשים וזקנים, אצים יום יום לעבודתם וחוששים לביטול יום עבודה. התקווה שגזירת הגירוש לעבודת־כפייה תפסח עליהם ליבתה וחיממה אותם. והיו גרמנים שנתקנאו ברוסנר, שעשה הון מעבודתם של יהודים, והקימו בבנדין שלשה „שופים" חדשים לחייטות, בהם עבדו אלפים יהודים. בראשים עמדו: הגרמנים מיכאטץ, שהיה בעל עבר במפלגה הנאצית; לוידז, הידוע בתאוות השיכרות שלו והודל. ולא רק ב„שופים" גופא עבדו יהודים, אלא אף כל העבודה באדמיניסטרציה ובמשרדים נעשתה על ידם. ואלו הגרמנים יצאו ידי חובה בשלשול הרווחים לכיסיהם.

מנין בבנדין חייטים או סנדלרים יהודים במספר כה רב? שכן גם שלשה „שופים" גדולים לסנדלרות היו בעיר: האחד של רוסנר; השני של גרמני ששמו גרבובסקי והשלישי של ד"ר בראַון, מנהל „משרד הנאמנות" שנתקנא בעשרם של קודמיו ובסיועם של שלשה יהודים הקים בית־מלאכה גדול לסנדלרות. הוא היה מבלה זמנו בנעימים, שותה לשכרה ועורך טיולים לוינה ולפראג. יהודים השתדלו בכל מחיר לעבוד במפעלו, כי הוא היה איש סודם של שלטונות הגסטאפו, ובמיוחד ידידו של דרייאַר, המנצח על הגירושים באיזור זגלמביה, וממנו קיוו לדעת מראש את הצפוי להם. גם גרמני זה עשה הון תועפות מזיעתם של עובדיו היהודים מבלי לשלם להם כל שכר. כמעט כל יהודי בנדין גברים ונשים מגיל חמש עשרה ומעלה, היו עסוקים בעבודה כדי לזכות

בתעודת ה„זונדר" הגואלת והפוטרת מגירוש. קיומם של היהודים לא היה, כמובן, על שכר עבודתם, אלא על המסחר לאחר שעות העבודה על מכירת חפצי־ביתם או על מסחר בסתר.

אולם מבין כל בעלי המפעלים, בתי החרושת ו„השופים", שניצלו את עמלם של היהודים, רק רוסנר בלבד שמר על פועליו היהודים ולא הפקירם למחנות־העבודה ולגירוש. יש להודות, שדאגתו זו נבעה מתוך יחס של אהבה והערכה ליהודים. היה זה טפוס בלתי מצוי של גרמני. ערב כל גירוש היה מזהיר את היהודים שעבדו אצלו על אשר עתיד להתרחש, ורבים היהודים שניצלו תודות לו. ולא יפלא, איפוא, שכאשר נפל למשכב התפללו היהודים לשלומו ויהודים שומרי־מסורה אף קראו פרקי תהלים...

גרמני זה נפל קרבן להתנהגותו האנושית. הגרמנים חתרו בלי הפסק תחת מעמדו, וסופו שנפל לידי הגסטאפו ובינואר 1944 נידון למוות והוצא להורג בתלייה.

החוה

עם כל הגזירות והיסורים שפקדו את יהודי בנדין וסוסנוביץ, לא נפסקה פעילותם הציונית אף לשעה. הנוער הציוני בעירנו, לזרמיו וגווניו — גורדוניה, השומר־הצעיר, הנוער הציוני, השומר הדתי וקיבוץ „דרור" — המשיכו בפעילותה, ערכו אסיפות עסקו בפעולת הסברה וחינוך. כל הפעולה המסועפת הזאת התנהלה, כמובן, בתנאי מחתרת ומבלי ידיעתם של האדונים מהיודען־ראַט, אולם בתחומי שליטתם דוקא.

ב־1940 הקצה השלטון הגרמני ליודען־ראַט מאה וחמשים מורג*) אדמה לעיבוד חקלאי. את השטח הזה חילק היודען־ראט למגרשים, חלק העמיד לרשות יהודים למטרת גידול ירקות, וחלק הנית ברשותו. ברם,

*) מורג — 4,5 דונם.

ברוך גְּפְטָק, מפקד הארגון היהודי הלוחם. נפל בבנדין ב־4 באוגוסט 1943 עם נשקו בידו.

מימין: אליעזר גלר, שליח מפקדת ההגנה בוארשה ומארגן ההגנה בזגלמביה. משמאל: שלמה צימרמן, ממנהיגי „גורדוניה".

היהודים שבנפשם הביאו לחמם לאחר יום־עמל ב„שופ", לא הפיקו תועלת ממגרשים אלה, שהיו, אגב, במרחק ניכר מהעיר, דבר שהצריך גם רשיון מיוחד כדי להגיע אליהם. אפס, לקויים אלה דוקא היו יתרונות לנוער, שהתחיל בעיבוד השדות. החוה היתה מקום ההכשרה החקלאית של הנוער הציוני. הישג נכבד זה נתאפשר הודות לעובדה, שמנהל החוה מטעם היודען־ראַט שימש אריה ליור (חבר מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" וחניך תנועת הנוער „גורדוניה") שעמד בקשרים מהודקים עם הנוער ולא זה בלבד שהניח לו לעבוד בחוה ולנהל פעולתו בתחומיה, אלא הוא עצמו סייע בארגון אסיפותיהם וקיים עמם שיחות על נושאים ציוניים.

החוה שימשה מקום פגישה לנוער הער והפעיל. הנוער משלשת הערים: בנדין, סוסנוביץ ודומברובה על כל חוגיו, מהבית"ר ועד ל„פועל המזרחי", היו מקיימים כאן אסיפותיהם. אדם כי נזדמן לחוה בשבת נעקר מאוירת המלחמה ושכח על מצוקותיה; רחש חיים של אלפי בני נוער, שירי ארץ־ישראל, סערת ריקודי ההורה — פילחו את האויר. מה קשה היתה הפרידה מהחבריא והחזרה העירה, למציאות הטראגית! אולם כעבור חדשים אחדים אסר היודען־ראַט ליהודים לצאת אל השדות האלה, פרט לאלה שעיבדו אותם. שוטרים אחדים מאנשי „שרות הסדר היהודי" הופקדו להשגיח על כך. א. ליור, מנהל החוה נקרא למשרדי היודען־ראַט ושם נאמר לו, שעליו האחריות לכך, לבל תתקיימנה יותר אסיפות בלתי־חוקיות בחוה. אולם הנוער לא נתן דעתו לגזירה והמשיך פעילותו כמקודם.

יתר על כן: בסוף 1940 נתקיים בחוה ביקור שהוסיף עידוד וחיזוק לפעולת הנוער. מוינה הגיע לזגלמביה בדרכיה מזוייפת, אהרן מנשל, חבר ה„מכבי הצעיר" (גורש אחר כך לטריזנשטט) וקיים עם כל חוגי הנוער אסיפות ודיונים בנושא: „דרכו של הנוער היהודי בשעה זו". צעיר זה שימש זמן רב מקשר בינינו לבין לשכת הקשר של ההסתדרות

בשוויץ, והיה מעביר אלינו ביולטינים וחומר על הנעשה בארץ־ישראל ודינים וחשבונות שבועיים מפורטים, כתובים במכונת כתיבה (המכתבים מוינה לבנדין לא עברו דרך צנזורה). באחת האספות שנתקיימה בבנין הגדול של בית היתומים בהשתתפות נוער רב, דברו רבים בגנות היודען־ראַט. גם באסיפה שניה של חברי כל המפלגות, בנשיאותו, נשמעו דברים חריפים נגד מוסד זה — וכתוצאה מכל אלה הוחלט על עמדתנו השלילית אליו. מובן מאליו, שהחלטה זו העלתה את חרונם של מרין, מולצאַדסקי (האחרון השתתף באספת הנוער אולם עזבה באמצע מלא חימה) ואחרים. היתכן שמישהו יעיז לגנות את מרין ולפגוע בסמכותו הבלתי־מעורערת של היודען־ראַט? כאחת עם זאת כינס מרין כעבור זמן מה אסיפה של הנוער הציוני, בה הודיע, שהוא מוכן לעזור לו באירגונו, ביסוד קורסים ללימוד הלשון העברית ולסייע בפעולתו שישתדל לאשרה אצל הרשות. הנוער דחה את העזרה המוצעת. אז הזמין מרין את נציגי תנועות הנוער, מתוך הנחה שאיש לא יעיז להתנגד לו; אולם הם הודיעו קצרות שלא יסכימו לפעול תחת השגחתו של היודען־ראַט.

ברם, בהשפעתו של החבר מנשל הוקמה ליד היודען־ראַט לשכת־התיעצות לנוער מורכבת מנציגי תנועות הנוער החלוציות: גורדוניה — אריה ליוֶר, השומר הצעיר — טֶנצר, הנוער הציוני — ישראל דַימֶנט, הקיבוץ — הרשל שפרינגר, ונציג היודען־ראַט. הראשון שנתמנה לתפקיד זה מטעם היודען־ראַט היה ד"ר ה. ליברמן, חבר פועלי ציון שמאל, שעליו הטיל מרין את התפקיד לעמוד בקשר — לפקח עם לשכת־ההתיעצות, וליתר דיוק — לפקח עליה. נציגי הנוער דרשו שהלשכה תיצור אפשרויות של לימוד מקצוע ועבודה חינוכית־הסברתית, ותניח לנוער חופש ועצמאות מלאה בפעולתו. אולם כבר בישיבה השניה הודיע ד"ר ה. ליברמן, שהיות ומרין אינו מקבל את הדרישות, הוא נאלץ להתפטר מתפקידו. מרין ממנה נציג שני ושלישי, אולם אף אחד מהם אינו מצליח לשכנע את הנוער שישנה את דעתו. האחרון לנציגיו של

מרין הוא יוזף (ישראל) קוז׳וך, שקיבל סמכות רחבה לנהל את פעולת הלשכה ברוח היודען־ראַט. אפס במקרה זה קרה ההיפך מאשר קיווה מרין. קוז׳וך, חבר הנוער הציוני, צעיר בעל השכלה ועצמיות אופי, מגלה הבנה לנוער ומשתף עמו פעולה במגמה של חינוך חלוצי. לבסוף נאלץ מרין לפרק את הלשכה. קוז׳וך היה הראשון שהחזיר אחר כך למרין את תעודתו כעובד היודען־ראַט, מאחר שלא רצה לסייע לו בגירוש יהודי קלובוצק. כך נהג גם בזאָסקי, חברו של קוז׳וך, שהודיע, כי אין הוא יכול לשאת באחריות לגיוסי עבודת־הכפייה מטעם היודען־ראַט. שני צעירים יקרי־רוח אלה נאלצו אחרי כן לחפש עבודה ב„שופ״ של רוסנר, כדי להנצל מנקמתו של מרין ולא להשלח למחנה־עבודה.

מרין לא ידע רחמים גם ביחס לחבריו הקרובים ביותר. כל מי שעמד בדרכו צפוי היה לנקמתו. לדוגמה תשמש העובדה הבאה: היה בסוסנוביץ צעיר יהודי הֶינדֶל (חנוך) אַלטמַן שמו, פעיל בועד הציוני המקומי, עסקן מקובל ב„תרבות״ וחבר קרוב של מרין, שהעיז למתוח בקורת על פעולתו. מרין מגרש אותו ל„דולאג״ (דורכגאנגס־לאגר — מחנה־מעבר). חבריו של אַלטמַן מפצירים במרין ומתחננים בפניו לבל יוציא זממו לפועל, אולם הוא אינו שועה אליהם — עליו להכרית את חיי מתנגדו ולו גם חברו הקרוב מאתמול — והוא מגרשו למחנה עבודת־כפייה.

עבודת הפרך הורסת את בריאותו של אַלטמַן, וכעבור חדשים מועטים הוא נופל למשכב. שוב פונים חברים הקרובים למרין ומבקשים ממנו, שיציל את הצעיר ממוות ודאי. הפעם מוכן מרין להענות בתנאי, שאלטמן יכתוב אליו מכתב־חרטה, בו יבטיח ששוב לא יהין למתוח כל בקורת על מעשיו. אולם האחרון שכחותיו אפסו השיב בשלילה ונפח נפשו במחנה — מקרבנותיו הראשונים של מרין.

נוכח עמידתו האיתנה והאמיצה של הנוער מתחיל מרין לאיים בדכוי כל נסיון לנהל פעולות בלי רשות היודען־ראַט, והוא ממנה את מולצ׳אַדסקי בתור קומיסר פוליטי על הנוער. ברם, הנוער עומד על

החלטתו שלא לקיים שום מגע עמם. מרין מנסה אף להקים ארגון נוער משלו שכינויו בפי יהודי בנדין וסוסנוביץ „מרין יוגענד" — „נוער מרין" (רמז להיטלר־יוגענד), אולם כל מאמציו בכוון זה נסתיימו בכשלון חרוץ. ואכן, הוא קיים את איומיו: עם הגיוס הבא של יהודים לעבודת־כפייה, נצטוו חברים רבים להתיצב ל„ארבייטס־איינזאץ", ואחרים גורשו למחנות־עבודה בשלזיה העילית, ביניהם ברוך גפטן ורוטנר. אף על פי כן לא ויתר הנוער על עמדתו ועמידת התנגדותו החריפה ליודען־ראט עד הסוף.

שליחותו של אליעזר גלר

1941

בתחילת 1941 הצליח אליעזר גלר, חבר ההנהגה הראשית של גורדוניה, להגיע מוארשה לבנדין. באסיפה של הנוער מסר דין־וחשבון מהמתרחש בוארשה ועל החלטת החברים במרכז לארגן הגנה עצמית, על אף הקשיים המרובים ברכישת נשק. המחתרת הפולנית על שתי אגפיה עומדת מן הצד ואינה מושיטה עזרה. אף הבטחותיה לא הוצאו עד היום לפועל. גם בביאליסטוק ובוילנה עסוקים החברים בהכנות לארגון התגוננות היהודים ומחכים לעזרה בנשק ולהוראות מוארשה.

במצב הדכאון ששרר בקרב הנוער נוכח הגירושים למחנות־העבודה, הכניס ביקורו של גלר עידוד והלהיב את הרוחות. לאחר ששהה בבנדין חדשים אחדים חזר לוארשה בהבטיחו לבקר בקרוב שנית. הוא נסע דרך צאַנסטוחוב והתייצב בפני אב המנזר הקתולי בעיר זו. לראשונה לא גילה בפניו את יהדותו, אולם אחר כך הודה בה. בשיחה שנמשכה שעתיים גולל גלר בפני אב־המנזר את יריעת הטרגדיה הגדולה של יהדות פולין ודרש שהכנסיה הקתולית תושיט עזרתה ליהודים שחרב ההשמדה המוחלטת תלוייה מעל לראשם. העמידה על דם היהודים — טען גלר — תהיה אות קלון לדורות על הכנסיה הקתולית. בסיכומה

של השיחה הסכים אב המנזר להסתיר במנזר ארבע מאות ילדות יהודיות מגיל ארבע ומעלה. עם הפרידה נשק הכומר על ראשו של גלר, שחזר בהרגשת אושר לוארשה והתחיל טורח בהגשמת תכנית־ההצלה שלו. אפס התכנית לא הוצאה לפועל, או משום שהעסקנים בוארשה סברו, שטרם הגיעה שעתה, או לרגל קשיי התחבורה והמצוקה הכספית.

פברואר 1941

נודע לנו שהגרמנים החליטו לגרש את כל היהודים מהעיירה אוֹשביאֶנצ׳ים. בתור מנהל היודען־ראַטים בכל האיזור, פנה מרין לגסטאפו בהצעה, שהוא מוכן לקלוט את כל היהודים האלה ולדאוג לסדורם בבנדין־סוסנוביץ. להפתעתנו הרבה, נענתה הגסטאפו להצעה זו.

ב־16 בפברואר הגיעו ברכבת לבנדין וסוסנוביץ יהודים אומללים אלה, שנעקרו לפתע פתאום מבתיהם (חלק מבניהם גירש כבר מרין למחנות עבודה). בתחנה חיכתה להם ועדה מיוחדת עם רופאים ואחיות. לחולים הוגשה עזרה רפואית ראשונה. היהודים סודרו בטורים של שלשות (לפי דרישת השלטון), והמסע הארוך של הפליטים היהודים צעד דרך חוצות העיר בדרך לבית היתומים. המון צועד גדול, כמלווים אחרי ארונו של מת. שתיקה כבדה רובצת עליהם וחרדה בעיניהם. יהודי מחבק ספר תורה, ילדים, זקנים וטף עמוסים צרורות; האין זו התמונה הנודעה, מעשה ידיו של האמן הירשנברג, — „גלות"? רק באולמות הנרחבים של בית היתומים נפתחים הלבבות, הכאב היהודי משתפך על גדותיו בבכי, בילל, בזעקה של זקנים, נשים וטף. אנו מתאמצים לנחם, לעודד, להסביר ליהודים אלה שאל אחיהם באו, ומביאים להם מזונות.

אני מתעכב ליד קבוצת אנשים מוכרים. האם מחבקת את שני ילדיה. לידה עומד הבעל שקוע במחשבות. היכן פגשתי אנשים אלה?

לפתע אני נזכר: קראקא. לפני 15 שנה. ועידה מחוזית של מפלגת „התאחדות". שם ראיתיו לראשונה, עסקן ה„התאחדות", מביליץ הוא, ושמו גלֶזֶר, מורה לעברית שגורש עם משפחתו בתחילת המלחמה לעיירה אושביאֶנצ'ים, עתה גורש לבנדין. והלאה?

עם הלילה אספתי את משפחת גלֶזֶר ועוד משפחה אחת לביתי. וכן עשו גם אחרים. הפליטים היו נרגשים מהיחס בו נתקבלו, למראה משפחות שרבו ביניהן על קליטתם, ולא עין אחת דמעה באותו מעמד. אלה מבין הפליטים שלא אוכסנו בדירות, נשארו בינתים בבית היתומים עד שבאו על סדורם. במשך שבועיים שוכנו כל מגורשי אושביאנצ'ים בדירות. הגרמנים הרשו להם לקחת עמם את חפציהם ורהיטיהם, וקבוצה של פועלים יהודים מסוסנוביץ הגיעה במיוחד למקום לעזור להם בהעברה. לראשונה התפלאנו לפשר נדיבות הלב של הגרמנים, אולם עד מהרה הוברר לנו הדבר. הגרמנים הרסו את רוב הבנינים באושביאנצ'ים והיו מעונינים בפנויו של כל חפץ ורהיט. כמו כן גרשו את האכרים הפולנים מהכפרים הסמוכים. היו אלה עבודות ההכנה הראשונות להקמת מחנה ההשמדה המפורסם לשמצה, גדול בתי־המטבחיים שהקימו הגרמנים באירופה. אז עוד לא ידענו שהעיירה הקטנה אושביאנצ'ים (אושביץ) עתידה להיות קברה של יהדות זגלמביה וכן מיליונות יהודים ולא־יהודים יעלו במקום זה על המוקד.

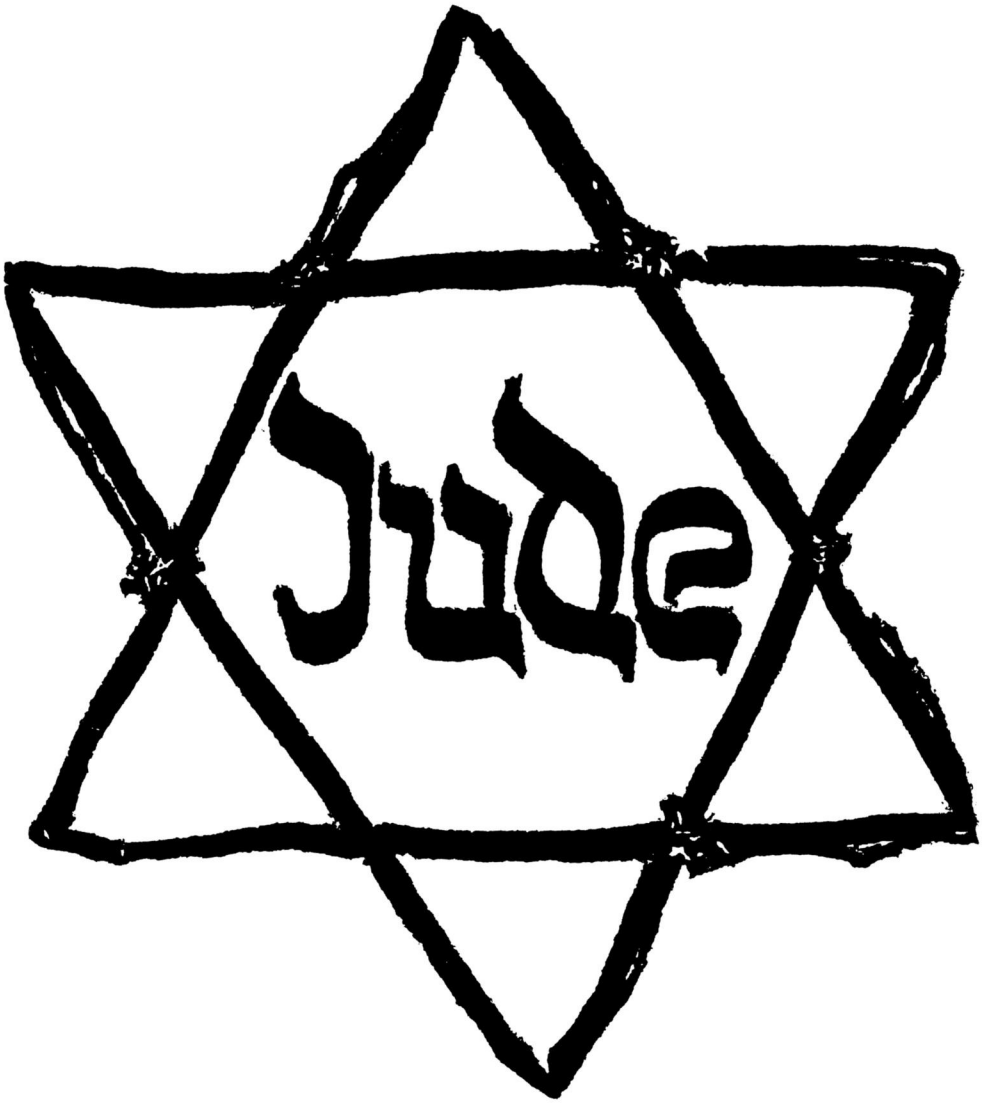
גזרות חדשות

בשנת 1941, ביחוד במחציתה השניה, ניתכו על יהודי זגלמביה גזרות חמורות חדשות מטעם הגסטפו. אם כי מבחינת מצבה הפנימי של האוכלוסיה נראה היה, שכאילו הוקל לחצם של הגרמנים, והרי המצב בכללו הוחמר מאד. משל לעכביש הרוקם רשתו מסביב לטרפו ומסבכו בה עד לאין־מוצא ומנוס, כדי להמיתו במהלומה אחת ולמצוץ דמו,

כן רקמה הגסטאפו סביבנו, צעד אחר צעד, רשת שכבלה אותנו, מנעה מאתנו אחר כך את יכולת ההתגוננות והפקירה אותנו חסרי־אונים לכלייה, למהלומת־המוות האחרונה. כל גזירה חדשה היתה מכוונת ומחושבת למרר את חיינו, לכבול את חופש־התנועה שלנו, להתעלל בנו ולדכא את רוחנו כליל. אם ב־1939 נאסר על היהודים להתפלל בצבור, הרי ב־1940/1 עלה בידי היודען־ראַט להשיג מהגסטאפו את הרשות לכך (תמורת תשלום שכל מנין מתפללים חייב היה להכניס לקפת היודען־ראַט). מרין אף שלח שליח מיוחד לברלין שהביא משם אתרוגים אחדים בשביל יהודי בנדין וסוסנוביץ, וכל יהודי רשאי היה לברך עליו בבית הרב. תמורת תשלום בסך של עשרה מרק רשאי היה כל יהודי להקים סוכה, אם כי אחר כן אירע לא אחת שהגרמנים הרסו סוכות על היושבים בהן. לחג הפסח אפה היודען־ראַט מצות בשביל האוכלוסיה היהודית, אף כי מקמח שיפון. אולם בכל ההקלות הללו בתחום חיי הדת לא נתכוונו הגרמנים אלא להגדיל את סמכותו וחשיבותו של היודען־ראַט בעיני היהודים ולחבבו עליהם. לגסטאַפו היה ענין רב בכך, כי היודען־ראַט שימש מכשיר נאמן בידיה בביצוע גזירות ונגישות מצד היהודים.

בספטמבר 1941 נצטוו כל היהודים להצטייד בדרכיות חדשות. אותה שעה שהפולנים יצאו ידי חובה בתעודות שסימני טביעת האצבעות בהן, נזקקו מעתה ואילך כל היהודים, מגיל ארבע עשרה ומעלה, לתעודה ותצלום בה לשם זהוי עצמם. תעודות אלו — כרטיס צהוב ועליו רשום „יודע" — ניתנו על־ידי היודען־ראַט תמורת תשלום. התעודה, שהיתה קרויה „ליכטבילדאויסווייז", היתה מצויידת בחותמת מפקד המשטרה בסוסנוביץ — דבר שהכביד אחר כך על חופש התנועה של היהודים שנמלטו מאימת ההשמדה בתחומי הגנרל־גוברנמנט שהגיעו למחוזנו. ערב ראש־השנה נתנה הגסטאפו הוראה חדשה ליודען־ראַט, שלפיה חייבים כל היהודים, מגיל שש ומעלה, לשאת ציון מגן־דוד צהוב על

הצד השמאלי של החזה (במקום סרט הזרוע) ולידו באותיות גרמניות, בכתב גותי מסולסל, שרישומו כשל אותיות האלפא־ביתא העברית, רשום „יודע". ערב ראש־השנה 1941 ענדו כל היהודים אשר בתחומי הרייך

את הציון הזה. היו יהודים שדרשו מיד לטובה את ראשי התיבות של „יודע" כדלקמן: Italiens Untergang Deutschlands Ende. „Jude": שקיעתה של איטליה פירושה — הסוף לגרמניה; ובצורה מהופכת Ehre Dem Unglücklichen Juden לאמור: הכבוד ליהודי האומלל.

חובת ענידת הציון, שהלה גם על המומרים, שוב גררה אחריה שורה של נגישות מצד המשטרה. הנה דרך דוגמה, מהלכת אשה ותיק תחת זרועה. משום מה נראה לו לשוטר המזדמן לה בדרכה, שהתיק

מכסה חלק מה„יודע", והוא אוסרה במקום. או אם ה„יודע" לא היה תפור לציון, אלא מודבק בסיכות, כדי שאפשר יהיה להורידו ולשימו על בגד אחר — אף זה פשע הכרוך במכות ובמאסר. המשטרה הקפידה על כך בכל חומר הדין, לרבות בשעות העבודה. כאשר שאלנו שוטרים מוכרים לנו לסיבת קביעת סימן המגן־דוד על הצד השמאלי של החזה, ענו לנו: „למען ישמש מטרה טובה ליריה, ישר ללב". היו גרמנים שהביעו תמהונם למיעוט מקרי איבוד־עצמם־לדעת בקרב יהודי וגלמביה, לעומת רבוים בקרב יהודי ברלין ווינה, שלא יכלו לשאת את העלבון שבחובת ענידת הציון הזה. לגרמנים אלה ענינו, שאנו, יהודי פולין, אין אנו מתביישים לא בשם „יודע" ולא בטלאי הצהוב, אנו נבלה גם את ימי הבינים שנתחדשו עלינו!...

בסוף מאי 1941 נאסר על היהודים לנסוע בחשמלית. גזירה זו ירדה עלינו בהדרגה: בשנת 1939 מותר היה ליהודים לנסוע הן ברכבת והן בחשמלית; בתחילת 1940 נאסרה עליהם הנסיעה ברכבת ואילו בחשמלית היתה מותרת; כעבור זמן נקבעו חשמליות מיוחדות ליהודים ועליהן הכתובת: „נור פיר יודען" — „רק ליהודים"; בתחילת 1941 נאסרה עליהם הנסיעה בפנימה של החשמלית, והיתה מותרת רק על סף היציאה; בסוף 1941 נאסרה לחלוטין הנסיעה בחשמלית ללא רשיונות מיוחדים מטעם המשטרה.

גזירה זו פגעה קשה בשתי הערים הסמוכות בנדין וסוסנוביץ, שהיו מאז ומתמיד קשורות זו לזו בקשרים מהודקים וקיימו מוסדות משותפים כגון עתון, בית־חולים וכו'. בשנות המלחמה נתהדקו הקשרים האלה עוד יותר וגורל אחד ליכדן. יש אשר בפרוץ „אקציה" בבנדין היה הנוער נמלט לסוסנוביץ ולהיפך, עד אשר הרדיפות פקדו בעת ובעונה אחת את שתיהן. מטעם זה פגעה גזירה זו כה קשה ביהודים והם השתדלו לעקפה כאילו לא ירדו לסוף כוונתה, והחלו לנסוע בעגלות או ללכת ברגל. אז נתפרסמה גזירה שניה של הגסטאפו האוסרת לחלוטין על

היהודים, פרט לאלה הנוסעים לעבודה, את התנועה בין עיר אחת לשניה.

בדצמבר 1941 נתפרסמה הוראה מיוחדת מטעם היודען־ראַט, שעל כל היהודים למסור לו את פרוותיהם על מנת להעבירן לגסטאפו. כל שלא יציית להוראה, צפוי לעונש מוות. אף על פי כן לא הכל צייתו לפקודה; יש שמכרו פרוותיהם בפרוטות לפולנים ויש שהשמידון או הטמינון באדמה — מוטב ייקבו ובל ימסרו לגרמנים. אולם הרוב נאלץ היה למלא אחרי ההוראה, כי ליודען־ראַט היה ענין רב בהצלחת המפעל, כדי להוכיח לגרמנים את מידת נאמנותו, והוא גם השגיח לבל ישמידו היהודים את פרוותיהם. אותה שעה נערך גם בכל ערי גרמניה אוסף של פרוות למען הצבא הגרמני שקפא מקור בחזית המזרח. אולם בדינים וחשבונות שלה ציינה העתונות הגרמנית את הנכונות הרבה שגילו הגרמנים בבגדין־סוסנוביץ, שתרומתם אינה נופלת מתרומתה של ברלין רבתי. עתונים אלה לא גילו, כמובן, ש„תרומות" אלה שנלקחו מהיהודים גם בשאר ערי פולין, לא היו אלא גזילת רכוש יהודי באיום של עונש מוות. ראוי לציין, שלא זה בלבד שהפטרטיוטים הגרמנים בעירנו לא הזדרזו לנדב את פרוותיהם הם, אלא אף לקחו לעצמם ולנשותיהם ממיטב הפרוות שגזלו מהיהודים.

במאסר

אוקטובר 1941

יום אחד ואני בעבודה בבית־חרושת, בא אלי איש המשטרה היהודית בפקודתו של חיים מרין והודיע לי שעלי להתייצב מיד בקהלה. כאחד מפעילי התנועה הייתי מזדמן לעתים קרובות למשרדי היודען־ראַט, כדי לטעון לחברים שונים, ולא חששתי לשום דבר. משבאתי לשם פגשתי שם מספר אנשים מבני משפחתי. ליד הדלת עמד שוטר יהודי ולא נתן להכנס ולצאת. לפי שהוברר, פקד ראש הגסטאפו על היודען־ראַט לאסור

את כל יהודי בנדין ששם משפחתם ליוֶר. כעבור זמן הגיעו למקום הקומיסר של הגסטאפו גאַואָנדל וסגנו גַמזו. מרין הסביר להם, שמאסרם של כל המבוקשים על־ידי הגסטאפו צריך להמשך ימים אחדים. אז פקד הקומיסר לשחרר את כולם, פרט לבניו של קלמן ליור. נשארנו, איפוא, במקומנו. לשאלתו ענינו, שאנו שבעה אחים, מהם חמשה נמצאים בבנדין, אחד בוארשה ואחד בקראקא. הוא פקד עלינו לחכות עד לבואם של יתר שני האחים ושלח לבית אבי להביאם; שם לא מצאום. את אבא לא אסרו, כנראה בגלל התשובות השקולות והמיושבות שלו בגרמנית רהוטה. אז פקד הקומיסר, שמחר בבוקר חייבים אנו, כל חמשת האחים, להתייצב במשרד הגסטאפו. מאחר שלא היה כל מנוס (לאן נברח?) התייצבנו כולנו למחרת היום בשעה תשע בבוקר במשרדי הגסטאפו בסוסנוביץ, שם נחקרנו בענין אחינו הגר בקראקא. הוברר, שאחינו זה, אברהם, התגורר מחוץ לגטו מוסווה כארי ומצויד בדרכיה מזוייפת על שם ד"ר לבנדובסקי. הגרמנים גילו את מקום מחבואו וחבשוהו בבית הסוהר. כעבור זמן קצר ברח משם. לפיכך דרשו עתה מאתנו שנגלה את מקום המצאו. תשובת כולנו היתה, שזה למעלה משנתיים לא ראינו את אחינו ולא קבלנו שום מכתב ממנו. אז הודיעו לנו, שבשעה שתים אחר הצהרים ישחררו אותנו, לאחר שיערך הפרטיכל. בינתים הכניסו אותנו לחדר המתנה, שהותקן באופן כזה, שאפשר יהיה להאזין מעבר לקיר לכל שיחה המתנהלת בו. בשעה אחת בצהרים הודיע לנו סגן מפקד הגסטאפו, שעלינו לחכות עד שיחזרו מארוחת הצהרים. ואכן, הם הלכו מבלי להפקיד עלינו שמירה, אולם לא היה בנו ספק שאי־שם אורב לנו מישהו וצופה לכל נסיון של בריחה מצדנו.

בשעה שלש הגיעו אל הבית שתי מכוניות, בהן הובלנו לבית־הסוהר בסוסנוביץ. שם כבלו את ידינו בשרשרות ברזל, וקשורים אחד לשני העבירו אותנו למחנה־הריכוז הגדול „רדוכא" ליד סוסנוביץ. כאשר ראיתי את החומה הגדולה, חמשה מטר גבהה, שהקיפה את המחנה,

לא האמנתי שנזכה להחלץ מכאן. מיד בכניסה נצטווינו להוריד את הסרט עם הכתובת „יודע" ולהשאירו יחד עם כל החפצים שהיו עמנו במשרד. כאן אין יהודים — הודיע מפקד המחנה אלא אסירים. אולם למרות זה כלאו אותנו באגף מיוחד ליהודים.

למעלה מאלף אסירים היו אותה שעה במחנה הריכוז, מהם מאה יהודים, 200 גרמנים ו„פולקס־דויטשה" ויתרם פולנים. האסירים נמנו על שלשה סוגים: א) פושעים פליליים, שהיו נתונים למרות ה„קריפו" (קרימינאַל־פוליציי — המשטרה הפלילית) ב) אסירים על עסקי ניירות־ערך ומסחר בזהב שהיו נתונים למרות ה„דויזן שטעלע" (משרד ניירות הערך) ג) אסירים על מסחר בלתי־ליגאלי, שהיו נתונים למרות ה„פריז איבערוואַכונג" (משרד הפיקוח על המחירים) — וזולתם מספר גדול של פולנים שנמלטו ממחנות־עבודה ונידונו לשנתיים שלש מאסר. אסירים פוליטיים לא היו במחנה מלבד אלה שנעצרו עד לחקירה. האחרונים הועברו מכאן לבית־הסוהר למיסלוביץ. מבין 100 האסירים היהודים היו שנים פליליים ויתרם — שנאסרו על עסקי מסחר בלתי־ליגאלי: בביצה שלא הוטבעה עליה חותמת „מרכז הביצים", בירקות, במוצרי־הלבשה וכדומה; ואחד היה העונש. „משרד שטרות הערך" או המשטרה הפלילית היו נוהגים, בעזרת המשטרה הרגילה, לערוך מצודים על רחובות שלמים ולחפש בבתי יהודים סחורה מוסתרת. חיפושים המוניים אלה לא הביאו מעולם תוצאות חשובות, ואלמלא המלשינים והסחטנים למיניהם ספק אם היה נתפס יהודי במסחר שלא כחוק. שני המוסדות הגרמניים האלה נהגו באוכלוסיה היהודית והפולנית באכזריות מרובה: אוסרים, מכים, רוצחים, כדי לגלות סחורה מוסתרת. בימים ההם עוד היו נמסרים כל הפושעים לבתי דין גרמניים (פרט לפושעים פוליטיים, שנתונים היו לשיפוטה של הגסטאַפו), ובהם רשאי היה גם יהודי להזמין לעצמו עורך־דין יהודי מגרמניה, אולם אסור היה לו לשאת נאום של סנגוריה מחמת פגיעה בכבוד בית־הדין הגרמני. היהודי היה

מקבל עונש כפול מאשר נוצרי בעד פשע דומה. היהודי רשאי היה לערער נגד כל פסק־דין, אולם לא קרה שבית־דין לערעורים יקל על ענשו של יהודי; לרוב היה עוד מוסיף ומחמיר מתוך הנמקה, שבושה היא לבית־דין גרמני אם אין יהודי רוחש לו אֵמוּן ומרשה לעצמו לערער על פסק־דינו.

וזה היה סדר־החיים בבית־הסוהר הגרמני:

בשעה חמש בבוקר קמים האסירים; תחת משמר מזויין מוציאים ארבעה מהם את המים המזוהמים וארבעה אחרים מביאים מים לרחיצה; הרחיצה היא בקערות, בתא המאסר; בשעה שש ארוחת הבוקר — תחליף־קפה ירוד ללא סוכר ופת לחם שמשקלה 70—100 גרם; אחרי זה — נקוי התא, שטיפת הרצפה והחלונות; בשעה שמונה תרגילים בחצר בית־הסוהר, ואוי לו למי שעמידתו או ריצתו לא הניחו את דעת המפקחים! כעבור מחצית השעה מתחילה העבודה בשזירת חבלים מקש — המכסה היומית 50 מטר; מי שלא מילא את המכסה לא קיבל אוכל. בשעה שתים־עשרה הועמדנו בשורה לקבלת ארוחת הצהרים — שלושת רבעי הליטר מרק, כלומר מים חמים עם ירק שהיה קרוי בפי הגרמנים כרוב, ולעתים נדירות מרק גזר; בשעה חמש לפנות ערב — קפה שחור ופת לחם. פעמים בשבוע נתנו לנו מעט ריבה וחתיכת נקניק־דיסה. בשעה שש חייבים היינו להתפשט, להוציא את הבגדים אל מחוץ לתא ולהשאר בכותונותינו לעורנו עד לזמן השינה, בשעה שמונה בערב.

היינו ארבעים אסירים יהודים בתא אחד, בדוחק ובמחנק. מזרון אחד לכל שני אנשים. הרעב הציק לנו מאד והיינו במצב של רעב מתמיד. בחמשת הימים הראשונים לא יכולתי לטעום את ה„מרק" של בית־הסוהר, ואחי הצעיר, שלמה, התפרנס במשך שבעה־עשר יום במנות הלחם הזעומות בלבד. קשה היה להתרגל אל „המרק" הזה שתולעים שרצו בו, אולם הרעב אילץ אותנו גם לכך, ואחרי כן היינו מאושרים לקבל עוד מעט מנוזל זה. היו אסירים שמצאו דרך מיוחדת ל ש ב ו ר את רעבונם:

הם אספו את שיירי משקע הקפה שדבק בתחתית הסירים, המליחום ואכלו אותם. ביום ראשון היינו חפשים מעבודה. לארוחת הצהרים קיבלנו שמונה תפוחי־אדמה מבושלים בקליפותיהם וכן „גולאַש" — חתיכות אחדות שומן או בשר. ואם כי תפוחי־האדמה לא נשטפו לפני בישולם, היו שאכלו אותם על קליפותיהם; והיו אף אסירים ותיקים שאספו את שיירי הקליפות ואכלו אותן, כי הרעב הציק עד למאד. לימים הוברר לנו, שגם הנהלת בית־הסוהר שדדה אותנו ככל שיכלה והיתה נוטלת לעצמה חלק גם מהמנות הזעומות שהוקצו בשבילנו, כי היא שקיבלה את כרטיס־המזון של כל אסיר במקום מגוריו הקודם. טוב יותר היה גורלם של האסירים שנשלחו לעבודה אל מחוץ לחומות בית־הסוהר, אל מכרות־הפחם וכדומה, כי מחוץ ל„מזון" שניתן להם בבית־הסוהר זכו גם בארוחת־צהרים במקום עבודתם. אולם לעבודת־חוץ נקבעו אך ורק נוצרים. מבין האסירים היהודים היתה רק קבוצה אחת, בת חמשה־עשר איש, „לבושי מדים", שהועסקו בעבודות־חוץ. אלה קבלו גם חבילות־מזון מקרוביהם או מיהודים סתם והבריחו אותן לבית־הסוהר.

כל מאמצינו שיקבעו גם אותנו לעבודת־חוץ עלו בתוהו. לא עמדו לנו גם הבטחותינו שנעבוד כהלכה ונפיק תוצרת. לעומת זה היו מוציאים אותנו לעתים מזומנות לעבודה בחצר בית־הסוהר, תחת פיקוחו של מפקד־עבודה, שהיתה רצופה מכות ועינויים. העבודה היתה תוך ריצה, כי ההליכה אסורה היתה.־זכור לי היום הראשון בו הוטל עלי לסחוב אדני מסלת־ברזל. כל אחד חייב היה ליטול אדן־עץ אחד ולשאתו ממקום למקום. עם האדן השלישי נפלתי אין־אונים, אולם המכות הנמרצות אילצוני לקום ולהמשיך בסחיבת בולי־העץ הכבדים תוך ריצה. המפקחים לא הרשו גם לשאתם בידים, אלא רק על הגב. רק כאשר המפקד היה עוזב את המקום היינו נושמים במקצת לרווחה, כי שני השומרים — גרמנים מצ'כיה — התיחסו אלינו יחס טוב יותר והניחו לנו גם לפוש קמעה. ברם, על אף תנאיה של העבודה הזאת, היינו הולכים אליה ברצון,

כי היא הניחה לנו הזדמנות לגנוב גזר ובטטות (תפוחי־אדמה מתוקים) מ„הקופציה" (מטמורות חול בהן נוהגים האכרים לאחסן תפוחי־אדמה בימות החורף) אשר בחצר. כל אסיר שיצא לעבודה בחצר שומה היה עליו להביא גזר ובטטות ולחלקם בין חבריו הרעבים. מזמן לזמן היו באים לבית־הסוהר פקידי „משרד הפיקוח על המחירים", „משרד ניירות הערך" או המשטרה הפלילית, ומוציאים אחד האסירים לחקירה. דוגמא אחת אביא בזה:

היה עמנו בבית־הסוהר קצב יהודי, בחור צעיר וחסון. הגרמנים האשימו אותו בשחיטת בהמות שלא כחוק. שום הוכחות של ממש לא היו נגדו, אלא הלשנתו של נוצרי. יום אחד נלקח הבחור ל„חקירה" שנמשכה משעה תשע בבוקר עד שעה שתים אחר הצהרים. משחזר לתא לא הכרתיו: פניו נפוחים, גוש של בשר אדום־תכול, עיניו שקועות עמוק בחוריהן, כל גופו מכוסה חבורות ופצעים, ובקושי סחב רגליו. שלשה ימים היה מוטל באפיסת כוחות, מפרפר ביסוריו, שסבורים היינו כי הוא נופח את נשמתו. כל אוכל ומשקה לא באו לפיו. טיפלנו בו במידת יכלתנו, השתדלנו לעודדו ועטפנוהו בתחבושות קרות. הגוף החסון התגבר — והוא שב לאיתנו.

בתחילת ינואר 1942 נתפרסמה הודאה, שגם האסירים היהודים חייבים לשאת, בדומה לכלל היהודים, את הטלאי עם ה„יודע". בטוחים היינו, שחלה החמרה במעמדנו החוקי. ואכן, כך היה באמת. מעתה ואילך שוב לא היו היהודים נתונים לשיפוטו ומרותו של בית־הדין הגרמני. בעד הפשע הקל ביותר נשלח היהודי למחנה־ריכוז, ממנו לא חזר איש.

ב־15 בינואר נקראנו שוב למשרד הגסטאַפו, שם נצטווינו לחתום על התחייבות, שאם יוודע לנו מקום המצאו של אחינו, עלינו להודיע מיד לגסטאַפו (על גורל אחינו לא שמענו מאז דבר. אפשר שהנאַצים תפסוהו אחר־כך בוארשה ורצחוהו נפש). וכך נתרחש נס שחרורנו, כי יהודי שנפל לידי הגסטאַפו שוחרר רק לעתים נדירות ביותר. אנו היינו חמשת

האסירים היהודים האחרונים ששוחררו ממחנה „ראדוכא"; כל אלה שנותרו שם נשלחו אחר־כך, בתום תקופות מאסרם, להשמדה במחנה־הריכוז באושביאֶנצ'ים. מדי שבוע היו שוקלים את האסירים ומשקלם נרשם. מטרתו של הרישום הזה היתה, כנראה, כדי להקפיד שהאסירים הלא־יהודים ישמרו על כוח־העבודה שלהם, אולם באשר ליהודים דומה שלא נתכוונו אלא להחיש את רזון גופם. משקלי בשעת האסרי היה 70 ק"ג, אולם לאחר שלשה וחצי חדשי מאסר הכחיש גופי ב־18 ק"ג, וחמשתנו איבדנו ביחד כ־80 ק"ג.

תליות

1942

המסחר־שלא־כחוק משגשג והספסרות עולה כפורחת. הכל עוסקים בו — גרמנים, פולנים ויהודים, שמנת המזונות המועטת שהוקצתה להם לא הניחה להם כל יכולת קיום. בשוק השחור אפשר להשיג כל מיצרך, אף בשר כשר, על אף עונש המוות שהיה צפוי בעד שחיטה לפי דיני ישראל, כי על אף הרישום המדוקדק של המשק החקלאי על־ידי הגרמנים, לא הפסיקו האכרים להבריח בהמות ומיצרכי מזון לעיר.

בשנה השלישית לפרוץ המלחמה אזלו כל הרזרבות והחסכונות שנאגרו על־ידי יהודים. העבודה, כמובן, לא פירנסה את עובדיה, ולא היה להם, איפוא, כל מוצא אלא להאחז במסחר על כל צורותיו כדי להתקיים. לא הניעו אותם מכך המאסרים, העונשים החמורים, מחנות־הריכוז. לקנית חפצי טכסטיל, למשל, היה צורך ב„נקודות" שלא ניתנו ליהודים. אולם הגרמנים, תושבי העיר, היו מביאים את נקודותיהם ומוכרים אותן ליהודים, שהיו מוכרים אותן שוב לאחרים. או סחר הזהב ואבני החן, שלא היה בידי הגרמנים לפעול בו ולא כלום בלעדי שיתופם של היהודים. „שער אחד פתוח לפנינו — היו יהודים אומרים — אם

לבית־הסוהר, או לקבר; לא נעסוק במסחר — ונגווע ברעב; נעסוק במסחר — סופנו ליפול לידי הגסטאַפּו ולתת את נפשנו. לא נאכל — ונמות; אם נאכל — שוב צפויים אנו למוות. מוטב, איפוא, שנסחר ונאכל". ויהודים עוסקים במסחר, מתפרנסים — ונכשלים.

באחד הימים הוציאה הגסטאַפּו לפתע שני יהודים מבית־הסוהר בבנדין ושלשה מבית־הסוהר בסוסנוביץ — כולם אסירים על חטא במסחר־שלא־כחוק, ופקדה לתלות אותם בפומבי. בבנדין, במרכז העיר (רחוב זאַבאַלא), היה בית־עלמין עתיק, שנהרס כליל על־ידי הגרמנים עוד ב־1940 ונחרש כשדה לבלי השאיר זכר, פרט לעצים אחדים. עצים אלה שימשו עתה לתלייתם של שני היהודים מבנדין (הרשל שטרן ומרדכי שיינרמַן) וכל האוכלוסיה היהודית נאלצה להיות נוכחת במעמד זה. כיצד אילצו רבבות יהודים להיות נוכחים במחזה־האימים? הגסטאַפּו הודיעה ליודען־ראַט, שעליו החובה לרכז את האוכלוסיה היהודית; היודען־ראַט שלח את אנשי שרות הסדר היהודי לבתי היהודים לקחת מהם את תעודותיהם, שהוחזרו להם רק ליד עצי התלייה. מחזה בדומה לזה נתרחש גם בסוסנוביץ, שם ניתלו בעל־הבית המכובד ר' נחום כהן ובנו מחסידי גור, פּפּר ווַרמונד. גוויות הקדושים נשארו תלויות על העצים משעה שלש אחר־הצהרים ועד לשקיעת החמה. הן לא נמסרו למשפחות, כי אם הובלו על־ידי הגרמנים בכיוון בלתי־ידוע.

הגירוש הראשון מבנדין־סוסנוביץ

הדבר היה בראשית מאי — ירח האביב הפולני החמוד והמבושם, עם התעוררות הטבע לחיים חדשים. וחודש זה דוקא היה תחילת הסוף של יהדות זגלמביה. „כי קרא אלהים לאביב ולטבח גם יחד" — כדבר המשורר.

הדבר התחיל באופן זה: היודען־ראַטים בבנדין ובסוסנוביץ שלחו

מספר הודעות ליהודים, שבמועד הקבוע עליהם להתייצב במקום מסוים לשם העברה. כל אחד מהם רשאי היה לקחת עמו מטען שמשקלו לא עלה על 10 ק"ג. היודען־ראַט הפיץ גם שמועה שעם המשלוח הזה נוסעת גם הגברת צ'אַרנַא, מזכירת „מרכז" היודען־ראַטים במחוזנו, והיא שתפקח על כך שהיהודים יסודרו במקומות החדשים בתנאים המניחים את הדעת. יהודים שפדו את עצמם בכסף שוחררו מההעברה. בבנדין התייצבו היהודים במועד שנקבע, רובם זקנים שילדיהם הם הוליכום אל בנין בית־היתומים באמונה, שאין זו אלא עקירה ממקום למקום. אלף יהודים הובלו אחר כך, בצורה מסודרת, במנוחה וללא כל הפרעה, אל תחנת־הרכבת והוכנסו לקרונות. מאליו מובן, שהגברת צ'אַרנא לא היתה במשלוח זה. אולם בסוסנוביץ לא נתייצבו היהודים מרצונם, והגרמנים ערכו הסתערות־פתע על האוכלוסיה היהודית. יחידות־צבא מזוין הקיפו את שני הבנינים הגדולים מספר 12 ו־13, ברחוב טַרגוֹבא וכל תושביהם, מגדול ועד קטן, נשים וטף, גורשו מדירותיהם מבלי שהורשו לקחת עמם דבר, והובלו בכיוון בלתי־ידוע.

השתדלנו אחר־כך להוודע אצל הגרמנים, תמורת כסף רב, לאן גורשו יהודים אלה. שלחנו לחפש אחר עקבותיהם, אולם לצערנו אי־אפשר היה לגלותם. קרוב לודאי שגורשו להשמדה באוֹשביאֶנצ'ים, אולם אנו עוד לא ידענו אז את משמעותו הטראַגית של השם הזה. אלה היו קרבנותיה הראשונים של יהדות זגלמביה.

עם המשלוח הזה גורשו בין היתר גם דודני, רבה של סוסנוביץ ר' שעיה'לה אנגלרד ודודי ר' חיים קופרמינץ, ציוני ותיק ונשיא ה„מזרחי" במקום. ברגע האחרון, טרם זזו קרונות־המוות, השיג מ. מרין רשיון לשחרר את הרב אנגלרד, אולם הוא סירב לצאת מהקרון בלי בני משפחתו. שני יהודים מכובדים אלה, שיריבים היו בחייהם (דודי, שציוני היה, עשה למען בחירתו של הרב הגר — בין הניצולים, ועלה בינתים לארץ־ישראל — במקומו של הרב אנגלרד כרבה של קהלת סוסנוביץ) —

קרון־המוות האחד איחדם בדרכם האחרונה.

בעיר נשתרר מצב־רוח של דכאון. גברה ההתמרמרות והתרעומת נגד מרין, שעל אף יחסיו וקשריו עם הגסטאַפּו לא הפסיק את הגירוש ואף לא הציל את נשואי העדה.

בינתים נפוצה שוב השמועה, שהיודען־ראַט בבנדין עורך רשימות חדשות של יהודים מועמדים להעברה. ברם, העובדה שהיודען־ראַט רימה את האוכלוסיה והגברת צ׳אַרנא לא נתלוותה למשלוח הראשון שאין יודעים אף מה גורלו — זרעה את הגרעינים הראשונים של אי־אמון והתנגדות נמרצת להתייצבות מרצון ל„העברה" מסתורית זו. לפיכך ציפו יהודי בנדין להתנפלות מצד הגרמנים, העלולה לבוא בכל יום. רבים פחדו לישון בבתים, ודיירי הבנינים הגדולים אף היו עוקרים ללינת־לילה למקומות אחרים.

מרין שביקש להוריד מעצמו חלק מהאחריות לכל הצפוי והעומד להתחולל, השתדל להשיג את הצדקתו מאת מנהיגי העדה.

בימים אלה כינס מרין, לכן, את כל רבני ודייני בנדין־סוסנוביץ להתיעצות בה השתתפו גם הרב לוין (בנו של ר׳ הירש הניך לוין, גיסו של הרבי מגור) והרב גרוסמן מ„המזרחי". בהתיעצות זו פנה מרין לנאספים ואמר לערך כדברים האלה: „רבותי! הזמנתי אתכם היום למען תפסקו בשאלה גדולה. עליכם הרבנים ומנהיגי הרוח בישראל, למסור לעצמכם דין וחשבון, שבהכרעתכם תלויים גורלם וחייהם של אלפי יהודים. בתור ראש מרכז היודען־ראַטים בזגלמביה פנתה אלי הגסטאַפּו בדרישה, שאספק לה עשרת אלפים יהודים מבנדין לגירוש. מאליו מובן, שלא הסכמתי מיד לדרישה והשתדלתי להסביר ולהוכיח, שיהודים אלה פרודוקטיביים הם ומביאים תועלת מרובה למשק הגרמני. הגסטאַפּו הפחיתה את המספר עד לחמשת אלפים, ומתוך השיחות עמם מקווני שיסכימו לפחות. ועתה, רבותי, מציג אני בפניכם את השאלה: האם עלי ליטול על עצמי את תפקיד ביצוע הדבר הנדרש ממני? אם

כן — הרי שיש סכוי כי יהודים רבים ינצלו מגירוש, באשר אנו נוכל לבחור כמועמדים לגירוש באלה שאנו נרצה, והגסטאַפּו תסכים לכך ותאשר את בחירתנו. דעתי היא, לכן, שיש לקבל את ההצעה ואז נוציא לגירוש את אלה שחייהם אינם קרויים חיים ושאינם מביאים כל תועלת לזולתם; קודם לכל את אלה שהתנהגותם פסולה, כגון המלשינים וכן משוגעים, חולים חשוכי־מרפא, ילדים דפקטיביים וכיו"ב. עליכם לזכור את אשר צפוי לנו אם לא נעשה כן — הגסטאַפּו תסתער על העיר ותגרש את מי שתרצה וכמה שתרצה. ובדומה לסוסנוביץ יהיו נכבדי העיר דוקא בין ראשוני הקרבנות".

לדברים אלה השיב הרב לוין, שבעל מזג טוב היה ואוהב אדם: ישראל אף על פי שחטא — ישראל הוא, כל שכן יהודים חולים ואומללים זכותם לחיים אין לערער עליה. והרב גרוסמן הודיע, שדרישתו של מרין עומדת בניגוד לדין ולדת ישראל, אולם השאלה טעונה עיון מעמיק. אז הכריז מרין, שהוא מקבל מראש את הכרעתם של הרבנים ויצא לחדר שני כדי לחכות לה. לאחר דיון ממושך יצאו הרבנים והדיינים מהחדר בו התייחדו והרב גרוסמַן הודיע את הדברים דלקמן:

דרישתו של מרין עומדת בניגוד מוחלט לדת ישראל ולהשקפתה של היהדות. אולם לפי שהציג את הענין מסתבר, שכל בית ישראל צפוי לאסון איום ונורא. אין לכן, מוצא אלא לנקוט בדרך הרע במיעוטו. אנו תקווה, שמרין ינהג לפי צו הלב־היהודי המפעם בו ומאַחלים לו שיזכה להיות המציל והגואל של החלק הנשאר של יהדות זגלמביה.

באחד מימות מאי, עם שחר, ערכו הגרמנים הסתערות־פתע על שני בנינים ברחוב מונדזיֶיוב, על בנין אחד ברחוב צאָלאַדז ועל אחד ברחוב בית־הכנסת, וריכזו את כל תושביהם היהודים בבנין בית־היתומים — לגירוש. לילה לפני כן ידעו בחוגי היודען־ראַט על מקום וזמן ההסתערות, והיהודים שהיה ענין בהצלתם הוזהרו בעוד מועד לבל ילונו אותו לילה בדירותיהם. אולם היהודים לא גורשו מיד, ובידי היודען־ראַט היה להציל

את מי שמצא לנכון להציל. מרין הכריז שהגסטאַפּו ערכה את ההתנפלות כתגובה לכך, שהיהודים אשר קבלו הודעות מטעם היודען־ראַט להתייצב לגירוש, לא נענו לקריאה. למחרת היום ביצעה הגסטאַפּו הסתערות חדשה על תושבי הרובע אשר לרגלי ההר, שם התגוררה מאז ומתמיד דלת העם. שש מאות יהודים — שרובם ככולם היו ברשימת הנתמכים של המחלקה הסוציאלית — נעקרו מבתיהם ורוכזו בבנין בית־היתומים.

בו ביום גורשו כל יהודי גרויצָא, הסמוכה לבנדין, ורוכזו בבנין בית־היתומים לגירוש. במקום זה הוחזקו ימים אחדים. היודען־ראַט ערך ברירה וחלק מהם שוחרר. אולם הואיל ומכסת המשלוח לא היתה מלאה, צירף אליהם את כל המשוגעים וזקנים אחדים — ביחד 1200 נפש — והועידם לגירוש־ההשמדה.

את חפצי בתיהם של המגורשים שלא הניחו אחריהם קרובים, החרים היודען־ראַט למחסניו. באותו חודש גורשו לבנדין יהודי העיירות סטשמיאָשיץ וזומבקוביץ ושוכנו תוך צפיפות מחרידה בדירותיהם של המגורשים ברובע שלרגלי ההר, כולם שבורים ורצוצים וחסרי־כל.

הקרבנות הוקרבו — ושוב הכריז היודען־ראַט שליהודי בנדין וסוסנוביץ לא יאונה כל רע, באשר עבודתם הפרודוקטיבית זכתה להערכתם של השלטונות הגרמניים, אולם עליהם למסור ר ק את הנוער לעבודה במחנות, רק...

יוני 1942

בסוף יוני 1942 כינס מרין אספה של הנוער, בה השמיע את דרישתו להתיצבות מרצון ל„אַרבייטס־אָיינזאַץ". רק בדרך זו — טען — יוכל מספר ניכר של יהודים להחזיק מעמד בזגלמביה. שומה על הנוער להתגייס למחנות־העבודה. עליו להקריב את הקרבן הזה למען הצלתם של המבוגרים. כאחת עם זאת — ציין — הורשה לו מטעם הגסטאַפּו

לקבוע רופא למחנות. באספה זו השתתף גם הרב גרוסמן שהכריז, בין היתר, כי „ממשה ועד משה לא קם כמשה" (מרין)... לשמע הדברים האלה פרצו קריאות־בינים וצעקות: „בושה וחרפה היא, שרב בישראל ישמיע דיבורים כאלה. כיצד להבין את הדברים, שעה שמאות צעירים כורעים תחת מועקת עבודת הפרך במחנות, נענים ברעב, מתייסרים ביסורי־גיהנום ומנותקים לחלוטין ממשפחותיהם? כיצד אפשר לרחוש אמון להבטחותיו של מרין, שלא קיים מעולם את הבטחותיו?" לא יפלא, על כן, שהאספה נסתיימה ללא תוצאות, והנוער חיפש כל מיני דרכים של השתמטות מגזירת הגירוש למחנות.

אז נאחז מרין בהמצאה חדשה: הוא בא בדברים עם ה„נאמנים" הגרמניים בדבר שחרור אחוז מסויים של הפועלים היהודים לשם סיפוק תביעת עבודת־הכפייה. אולם — אירוניה של הגורל! — כמעט כל „הנאמנים" הגרמנים הודיעו, שאין הדבר בא כלל בחשבון, באשר לא זה בלבד שאין הם יכולים לפטר חלק מעובדיהם היהודים, אלא שאף חסרות להם ידים עובדות. אז התערב בענין זה ה„זונדערבעאויפטראגטער" (הממונה המיוחד על כוחות העבודה) וכל ה„נאמנים" קיבלו פקודה להתייצב לבקורת במועד מסויים, יחד עם כל פועליהם היהודים. והם נאלצו, כמובן, לציית לפקודה.

במועד שנקבע נתייצבו עובדי כל מקומות העבודה בבנין בית־היתומים לבקורת. ועדה מיוחדת והממונה המיוחד קוטשינסקי בראשה, ערכה את הבקורת, כלומר קבעה מי נשאר בעבודה ועל מי נגזר להגרש למחנות. שיחק לי המזל להיות בין חמש מאות הצעירים שנקבעו לגירוש. אלה נאלצו להתייצב מיד לבדיקה רפואית על־ידי הרופא הפולני זאַרז׳יצקי. כמעט כולנו אושרנו בתור בריאים, כי בתור חולים נחשבו רק אלה שמצב בריאותם היה רופף לחלוטין או אלה שמצאו דרך לשחד את הרופא. תחת משמר צבאי הובלנו ל„דולאג" בסוסנוביץ, מקום שם הוחזקנו ימים אחדים עד להשלמת המשלוח.

ה„דולאג" שימש מעין מקום־הכשרה לקראת מחנה־העבודה, ובו טעמנו ראשית טעמו. היה זה בנין גדול בן שלש קומות ששימש לפני המלחמה בית־ספר וסביבו מגרש נרחב מוקף גדר־תיל גבוהה ומשמרות־משטרה חזקים. כלכלתנו היתה על בית־התמחוי שהתנהל על־ידי „המרכז" אשר בראשותו של מרין; יום יום ניתן לנו פת לחם קיבר וקפה שחור לארוחת־בוקר, מרק לארוחת־הצהרים ושוב פת לחם וקפה שחור לארוחת־הערב. לפני כל ארוחה נערך מפקד לשם ספירת האנשים, שנמשך כשעה. לאחר שסעדנו בעמידה גורשנו חזרה לאולמות הגדולים והדלתות הוגפו מאחרינו.

לעולם לא אשכח את שלשת הימים שביליתי במקום זה, ובעיקר את הכתובות השונות שכיסו את פני הקירות ואף את התקרה. כתובות ושמות לאין ספור זעקו מכל פנה! והיו גם שירים, דברי קטרוג נגד מרין והיודען־ראַט, דברי־פרידה מהורים, נשים וילדים — קילוחי דם מלבבות כאובים. כל המרטירולוגיה של עבודת־הכפייה באה במשפטים אלה על בטויה. אין ניב לתיאור הזוועה והאימה שנזדקרו מהקירות הללו. כתובת אחת שנחרתה בזכרוני, ואשר היתה כתובה בדם, בדם־אדם ממש, אביא בזה כלשונה:

איך שרייב די ווערטער מיט מיין בלוט,
יידיש בלוט וואָס האָט פאַר קיינעם נישט קיין ווערט,
ווען דער נעכטן אוון דער היינט איז פול מיט זאָרגן,
וואָס קען איך שוין ערוואַרטען פון טונקעלן מאָרגן?

(בדמי אני רושם מלים אלה, / בדם יהודי מופקר ונטול ערך / אם האתמול והיום גדושים דאגות / מה צפון לי, איפוא, בחיק המחר?)

מקרה מוצלח חילצני ברגע האחרון מגירוש. מפקד ה„דולאג", קצין הס.ס. לודביג, היה יום לפני כן בבית־החרושת בו עבדתי והזמין לעצמו מערכת רהיטים; ה„נאמן" הגרמני של בית־החרושת ניצל הזדמנות זו לשחררני משם כי, כאמור לעיל, רצו כל ה„נאמנים" הגרמנים להציל

את עובדיהם היהודים, ואלה מהם שהיו מקורבים ל„ממונה" אף הצליחו בכך.

גירוש הנוער לעבודת־הכפייה במחנות לא פסח גם על סוסנוביץ, דומברובה ויתר ערי זגלמביה. יום יום היו חדרי ה„דולאג" מלאים וגדושים נוער יהודי. מפקד המחנה, גרמני ושמו נובאק, שדד את הפרוטות האחרונות שהורים נתנו לבניהם, את כל חפצי־הערך שנזדמנו לו, לבנים, נעלים וכו'. זולת זה היה משחרר אנשים תמורת סכומי־כסף גדולים, ובהמשך הזמן — תמורת זהב ואבני־חן. בסוף 1942 נמלט נובאק לחוץ־לארץ. הוא חי עד היום כמהגר פוליטי בשוויץ וקיומו על הרכוש היהודי השדוד.

הגירוש השני

12 באוגוסט 1942

ב־8 באוגוסט 1942 כינס ח. מולצ'אדסקי את נכבדי העיר ובכללם את הרבנים גרוסמן ולוין לאסיפה, בה נשא נאום נלהב בענין הצלתם של יהודי בנדין. בין יתר דבריו הודיע, שהגסטאפו החליטה לערוך רישום של האוכלוסיה היהודית והוא מבקש לכן מהנאספים שינהלו תעמולה בקהל, לבל ישאר חלילה איש בביתו ביום הרישום. תביעתו הופנתה בעיקר אל הרבנים, שיטיפו בקהל למען ריכוזם המלא של היהודים במקום המיועד. כל רע לא צפוי — לדעתו — לאוכלוסיה היהודית. ב־10 במאי נתקיימה אסיפה גדולה של עובדי הקהלה, וגם בה תבע מולצ'אדסקי מהעובדים להתייצב, יחד עם בני משפחותיהם, במקום־הריכוז, והבטיח שלהם, מכל מקום, לא יאונה כל רע. היודען־ראט שידע עד עתה לשמור על פקידיו מכל רע, ידע לעשות זאת גם להבא. לא הם בלבד, אלא גם הוריהם מובטחים שיחזרו בשלום. עליהם לשמש דוגמא ומופת לאחרים ולהתייצב הראשונים. כל עובד שיימצא בדירתו לאחר שעה חמש לפנות בוקר, יפוטר מעבודתו...

ב־11 בחודש פירסם היודען־ראַט כרוז לאוכלוסיה היהודית, בחתימת מולצ׳אַדסקי, בו נאמר בין היתר: „יהודים, לבשו בגדי־חג ומהרו בשמחה אל מקום־הריכוז. בל ישאר איש בבית, כי כל שישאר בביתו לא יוכל אחר־כך להשאר באיזור זגלמביה". הנוער הציוני נתכנס לדיון בשאלה, כיצד לנהוג במקרה זה והגיע לכלל מסקנה (על אף העובדה שמעולם לא רחשנו אמון לדבריהם של מרין ומולצ׳אַדסקי) שיש לבוא למקום־הריכוז. יתכן, שבאמת לא יתרחש כל רע, כי אותו יום נתקיים ריכוז כזה גם בצ׳אֶלאֶדז׳ והגסטאַפו יצאה ידי חובה בהטבעת חותמת על התעודות עם התצלומים וליהודים הורשה אחר־כך לחזור לבתיהם. לא עלה כלל על דעתנו שדוקא מקרה זה שימש בחזקת פתיון, כדי להטעותנו וללכוד אותנו. לא הוברר לנו לחלוטין אם גם מרין הוטעה על־ידי הגסטאַפו או לא, אם כי ימים אחדים לאחר מכן התפאר בכך, שידע מראש על העתיד להתחולל בהוסיפו: „כסבור הייתי שיתרחש דבר חמור יותר". אולם לאור דרכי בצוע הגירוש, דומה שלמרין וליודען־ראַט לא היתה ידיעה מפורטת מראש על אשר עתיד להתרחש.

ביום ה־12 באוגוסט 1942, בשעה 5 לפנות בוקר, עזבו כל יהודי בנדין, סוסנוביץ ודומברובה את דירותיהם וכולם, מזקן ועד טף, איש ואשה, לרבות תינוקות בעגלותיהם וחולים, נזעקו אל מקום־הריכוז. האוכלוסיה היהודית של בנדין שמנתה שלשים אלף נפש, צעדה בטורים ארוכים אל שני מגרשי־האספורט של „הכח" ו„סַרמַציה". בכניסה למקום־הריכוז ניתן לכל אחד מספר סדורי. באמצע המגרש עמדו שלחנות קטנים (כל אחד מצויין באות של האלפא־ביתא) ולידם רשמו אותנו עובדי היודען־ראַט ברשימותיהם. בשעה תשע בבוקר נסתיים הרישום. הרושמים סיכמו את המספרים. למעלה מתשעים אחוז מהיהודים התייצבו. בשעה עשר נפוצו שמועות מחרידות. נודע לנו, ששרשרת של פלוגות ס.ס. ומשטרה מזויינות במכונות־יריה הקיפו אותנו. אין נותנים לאיש לצאת, אף לפקידים הגבוהים של היודען־ראַט. נוקפות שעות ואנו שוכבים על

המגרש בצפיה לאסון העתיד להתרגש. מחשבות ממחשבות שונות מכרסמות בלב: האמנם צלצלה שעתנו האחרונה? מזמן לזמן מופיע על המגרש איש גסטאַפו במדים ויוצא. בשעה שתים־עשרה הגיעו אלינו הידיעות הראשונות מדומברובה. שם נערך מיון היהודים לפי סוגים שונים, אולם טרם ידוע לשם מה ומה בעצם מתרחש שם. אני ניגש לסגן ראש היודען־ראַט, מאַנאַלה, ושואלו, הידוע לו מה יתרחש כאן. „אין בפי תשובה מדוייקת" — השיב. „הגסטאַפו רימתה אותנו. לפי הידיעות המוסיפות להגיע מדומברובה, משחררים את היהודים הצעירים שתעודות ה„זונדר" בידיהם". — „ומה יהא על ההורים ועל הטף? והיכן הבטחותיהם?" „רע, הוא עונה. רע מאד!"

בשעה אחת בצהרים חל שיפור־מה במצב הרוחות. אנשי היודען־ראַט מוסרים, שקוטשינסקי ושמאַלט, נציגו של ה„ממונה המיוחד", הגיעו למקום ויש להניח שהם, ולא הגסטאַפו, ינהלו את ה„אַקציה" וישחררו את בעלי תעודות ה„זונדר". בשעה שתים אחר־הצהרים ניגשה הועדה לפעולה. כל משפחה ומשפחה מתייצבת בפניה, כרטיסי־העבודה ביד, וקוטשינסקי פותח במיון היהודים לפי שלשה סוגים: צעירים בעלי תעודות ה„זונדר" — סוג ראשון; מבוגרים יותר בעלי תעודות כנ"ל, או משפחות בנות מספר נפשות קטן — סוג שני (כגון בעל ואשתו ושני ילדים שתעודת ה„זונדר" רק בידי הבעל, או יהודים אף בגיל חמשים); יהודים זקנים או משפחות מרובות ילדים — סוג ג', לגירוש.

בשעה תשע בערב הגיעה למקום הגסטאַפו. כל אלה שנימנו עם סוג א' הוטבעה בתעודות־הזהות שלהם חותמת אדומה: „הגסטאַפו סניף קטוביץ". בחצות לילה עזבתי את מגרש הגיהנום. העיר כולה עוטה קדרות ואפלת האפלה, אנשים מהלכים ומתייפחים בבכי, אחד הבוכה משמחה על שניצל ואחד הבוכה על מר גורלו, על אבדן הורים, אשה, ילדים. אין אדם יכול לישון אותו לילה. גם הורי נשארו על מגרש־ההשמד כל אותו לילה, יחד עם שאר הנידונים לגירוש, והגשם יורד ללא הפוגה...

אחי הצעיר שנשאר אף הוא על המגרש כל אותו לילה עם הורי הזקנים והחולים, עשה כל מיני מאמצים לחלצם משם, אולם ללא הועיל. לפנות בוקר עלתה בראשו של אחי המחשבה לעקוף את הגִסטאַפו: אבא עשה עצמו מת והוצא מהמגרש, אולם אמא נשארה שם. באותו מעמד נמצא גם הרב לוין עם בני משפחתו, אשר שוחרר למחרת היום בהתערבות היודען־ראַט; לעומת זה שוחרר הרב גרוסמן מיד.

למחרת היום, ה־13 בחודש, המשיך קוטשינסקי פעולתו. חלק מאלה שנמנו עם הסוג השני שוחררו. בשעה שתים־עשרה היה כבר הסיכום ברור: עשרת אלפים מיהודי בנדין נידונו על־ידי הגסטאַפו לגירוש. בדרך נס לא הובלו מיד לגירוש, כי אם חולקו בשלשה בנינים — בבנין הגדול של היודען־ראַט, באולם „האגודה" ובבנין בית־היתומים. ריכוז היהודים בוצע ביום ששי, וגירושם עמד לצאת לפועל בשבת. עד מהרה נתארגן הנוער. אף אחד לא יצא אותו יום לעבודה. הוחלט להציל בכל מחיר. נקבנו מנהרות ומעברים דרך הקירות והמרתפים של הבתים שגבלו עם בית ה„אגודה" והיודען־ראַט, וחילצנו דרכם מספר ניכר של יהודים. כאשר נתגלה הדבר על־ידי המשטרה, התחלנו לנקוב דרכי־מעבר דרך עליות־הגג — וחילצנו אנשים נוספים. קשה יותר היה המצב בבנין בית־היתומים, שהוא בנין בודד מחוץ לעיר ומרוחק מהרובע היהודי, ובו רוכזו בעיקר הילדים. במקום זה לא היתה, איפוא, דרך אלא לשחד את אנשי המשמר הגרמני, להביא להם בשפע משקאות למען ישתו לשכרה וכן כסף, חפצי־ערך וכו'.

במשך הלילה נמלטו גם מכאן במספר רב מבוגרים וילדים. את אמא הלבשנו בסינור לבן, ומוסווית כאחות חילצנוה ממעצרה. על אף הקשיים והסכנות הכרוכות בדבר עלה בידינו להציל חמשת אלפים יהודים, כמעט מחצית מהמספר שנידון על־ידי הגסטאַפו לגירוש. מעשה רב זה נתאפשר בעיקר תודות לעובדה, שהגסטאַפו לא ספרה את הנידונים לגירוש ולא ידעה מספרם.

בשבת אחר־הצהרים הובלו המגורשים בקרונות־רכבת לאושביאַנצ׳ים. רכבות אחדות יצאו בכיוון זה מלאות עד אפס מקום זקנים וילדים — בדרכם האחרונה. בסופה של הקבוצה האחרונה צעדה לרכבת המגורשים אחותי עם בעלה ר׳ נחום אברהם אורנר (בנו של הרב מנַשלסק), הרב ר׳ שפירא מבנדין (בריקעווער, אחיו של הרב הנודע מפלוצק, שנרצח ב־1920 בידי הפולנים), האחים ברגר, הרשפינקל וכן אחדים מנכבדי בנדין, ובדמותם נתגלמה בנדין הישנה והיפה שהלכה לעולמה.

ובסוף המסע שרכו רגליהם — היד רועדת תוך כדי כתיבה — המוני הילדים והתינוקות שלנו, שנגזר עליהם להיכרת מארץ החיים עוד לפני שטעמו טעמם. בבית בו רוכזו המגורשים נותרו גם ילדים ללא הורים, בגיל מחודש ועד שנה, שהוריהם השאירום ללא השגחה מתוך הנחה שבדרך זו ינצלו מהגירוש. אולם שני אנשי גסטאַפו, הנבלים פייקרט ופרייטג, פקדו להביא להם שקים בהם שמו את התינוקות, משל לגרוטאות, והובילום לרכבת והטילום לקרונות...

אם בבנדין עלה בידינו להציל מידי הרוצחים אלפי זקנים וילדים, הרי היתה דומברובה לעיר בלי זקנים, לעיר של יתומים.

חותנתי הזקנה שנשארה כל אותו יום לבדה בבית ולא נתייצבה במגרש־הריכוז — יצאה נשמתה יום לאחר הגירוש. כאשר הובלתי את גוויתה לבית־הקברות מצאתי בו למעלה משלשים קרבנות הגירוש. חלקם נורו על־ידי המשטרה הגרמנית בנסותם לברוח ממקום־הריכוז וחלקם (ביניהם פרלמוטר) קיפחו את חייהם בידי עצמם, או שלא עמדו ביסורי הגירוש ומתו משבץ־הלב. לא היה מי שיטפל בגופות המתים, כי גם הקברן וחלק מאנשי החברה־קדישא גורשו. אני, בני בן הי״ג ושני גיסי היינו, באין מוצא, לקברנים; אנשי החברה־קדישא ששרדו ערכו את הטהרה. ליד קבר־האחים של ששים הקרבנות שנשרפו בתוך בית־הכנסת שהועלה בשעתו באש חפרנו עוד שני קברים והבאנו למנוחת־עולמים את שלשים הקדושים, קרבנות הגירוש.

הקרבן האחרון של הגירוש היה הרב ר׳ מנדל לוין מבנדין. עינויי הגוף והנפש במשך יום וחצי במגרש־הריכוז ערערו את מצב בריאותו. קשות הציקוהו רגשי־חרטה ומצפונו נקפו על אשר נתפתה להאמין ליודען־ראַט ואַף דיבר על לב היהודים שיתייצבו במקום־הריכוז. שבור ורצוץ היה בגופו וברוחו — ושוב לא חזר לאיתנו. נוהג היה לשבת דומם לפתח ביתו, שקוע ומרוכז בתוך עצמו, מבלי להוציא הגה מפיו ומבלי לענות לאיש, אכול צער ונכאים...

החיים זורמים הלאה...

יוני 1942.

החיים זורמים הלאה... טרם חלף חודש מאז גירושם של חמשת אלפי היהודים, וכבר נתפסו דירותיהם על־ידי אחרים, כי הצפיפות בעיר גדלה והולכת. הגיטו טרם הוקם; אמנם קיים רובע יהודי שעל הפולנים אסור לגור בו, אולם הוא מצטמצם והולך. אין משפחה שתגור יותר מאשר בחדר אחד. הגירוש האחרון העלה עוד יותר את ערכן של תעודות ה„זונדר״ בעיני היהודים, באשר בעלי־התעודות האלה ניצלו מגירוש. זולת זה הגדילו הגרמנים את מכסות המזון לפועלים היהודים ב„שופים״, כלומר, שהפועלים קבלו כרטיסי־מזון נוספים שלפיהם חולקו להם בשר, שומן ולחם. במצוקה הגוברת והולכת היה בכרטיסים אלה משום עזרה רבה — ולא יפלא, לכן, שכל גבר או אשה יהודים מתאמצים להכנס לעבודה לאחד ה„שופים״. רק יהודים מועטים עסקו עוד במסחר; הרוב הגדול התפרנס על הארוחות שניתנו בבתי־התמחוי שבהנהלת היודען־ראַט וכן במטבחים שליד מקומות־העבודה. האופטימיסטים המושבעים אשר בתוכנו משתדלים להוכיח שמעתה ואילך לא יקרה כל רע, והוכחה חותכת לכך — הגדלת מכסות המזון על־ידי הגרמנים...

על אף הצפיפות ברובע היהודי, שרר בו נקיון למופת. ליד כל בית

פעלה ועדה סניטרית, שמתפקידה היה להקפיד על הנקיון והסדר לא רק בחצר, אלא גם בתוך הדירות פנימה. כל חלקת אדמה פנוייה נוצלה לגידול ירקות. את הזרעים הדרושים סיפקה חינם אין כסף החוה החלוצית.

גם כאשר היו מצויים בין הפולנים והגרמנים חולי טיפוס, כמעט שלא היו מקרים של מחלות מידבקות ברובע היהודי. על אף הקושי בו נתקלנו בהשגת חמרי־רפואה הוזרקו לכל יהודי זריקות כנגד טיפוס. זאת לא חסכה מאתנו הגסטאפו, שחילקה ביד רחבה את הזריקות ליודען־ראָט, מחשש להתפשטות מגיפות. גם שיעור התמותה בקרב היהודים לא עלה, על אף הצרות והמחסור, באופן יחסי על שיעור התמותה מלפני המלחמה. ודאי גרם לכך גם גירושם של רוב הזקנים. לעומת זה מתו במספר ניכר חולי־לב. שני בתי־החולים היהודים, בהנהלתו של ד"ר ווינציאָר, המשיכו בפעולתם התקינה.

אז נתבשרו יהודי בנדין בשורת הבטחה חדשה מטעם היודען־ראָט: שוב לא יערכו גירושים מבנדין־סוסנוביץ, באשר ה„ממונה המיוחד" קיבל תחת חסותו את כל האוכלוסיה היהודית ששרדה, ואילו העובדים הפרודוקטיביים יועסקו בתעשית־המלחמה הגרמנית. אפס, חית־הטרף הנאָצית לא ידעה שבעה. היא תבעה קרבנות חדשים ודם ללא הרף. בכל יום רביעי היו הנאָצים מפסיקים עבודתם למחצית היום, ודוקא אז נערכו הגירושים הקטנים והסדירים. בשירות הגסטאָפו היה אוטו, שכינויו בפינו „דאָס קעטשל", ובו הובלו לאושביאָנצ'ים בכל יום רביעי יהודים מבנדין או מסוסנוביץ. לא היה שבוע ללא משלוח־גירוש. היודען־ראָט נאלץ היה לספק את הקרבנות להשביע בהם את תאוות המולך. תחילה גורשו ה„פושעים" היהודים, כלומר אלה שנתפסו על עסקי־מסחר שלא כחוק בביצה או בבצלים, או על אי־הקפדה בענידת הטלאי עם הכתובת „יודע" וכיו"ב. כאשר נתמעט סוג זה פתחה הגסטאָפו בגירוש היהודים החבושים בבתי־הסוהר. אחר־כך נוספו „פושעים" חדשים, יהודים שהסתננו משטחי

הגנרל־גוברנמנט ועוד. במשך עשרה חדשים, ללא הפסקה, נמשכו הגירושים הללו, משלוחי־יום־רביעי, למחנה־אושביאַנצ׳ים, עתים עשרים איש לשבוע, עתים חמשה בלבד, אולם לא היה שבוע ללא משלוח־גירוש. איש היודען־ראַט חייב היה להיות נוכח ליד כל משלוח־גירוש ולחתום על פרטיכל, שהמגורשים פושעים פליליים הם הנמסרים לידי השלטון הגרמני. באחד המשלוחים האלה גורש, בין היתר, הרב ממישקוב הסמוכה לבנדין. לא זכור לי מה היה „פשעו" של הרב, אולם נוכח הייתי כאשר בעלותו על אוטו הגסטאַפו פנה אל היהודים ואמר: „יהודים, אַל תתריסו כלפי שמים בשעה קדושה זו, הבה נאמר ודוי יחד" — וצעד אל האוטו כשהוא אומר בקול רם את פסוקי הוידוי.

או מקרה שני: קבוצה של יהודים מחכה בבנין בית־היתומים לאחד ממשלוחי־יום־רביעי. הם נמלטו על נפשם משטח הגנרל־גוברנמנט — וזה היה פשעם. בין הנידונים לגירוש היתה אשה ותינוקה בן שבעה חדשים. יהודים החליטו להציל את התינוק והיודען־ראַט הסכים לאכסנו בבית־תינוקות. כאשר הגיע ביום רביעי האוטו של הגסטאַפו להסיע את האנשים, ביקשה האם שירשו לה להניק את תינוקה בפעם האחרונה. מבוקשה ניתן לה. עוד היא מניקה אותו, והנה פרצו למקום אנשי הגסטאַפו, האיצו באנשים ומרוב חימה על העזת האשה לחבק עוד רגעים מועטים את התינוק לחזה — אחז בו אחד הנבלים הגרמנים ברגליו וניפצו אל הקיר. התינוק נפח נשמתו הטהורה ללא הגה...

יולי 1942.

ושוב הגיע תור אחת העיירות במחוזנו — יאַוואַזׁנו. הגרמנים ערכו התנפלות־פתע על יהודי העיירה, עקרו אותם מבתיהם וגרשום לבנדין. בבנדין שוכנו בבנין בית־היתומים, שהיה מקום מועד לפורענויות. נוער העיירה היה כבר כלוא מזמן במחנות עבודת־הפרך, גם חלק מהאוכלוסיה גורש כבר מזמן ועתה הגיע קצם של היהודים שנותרו. בהגיעם לבנדין

ערכו אצלם אנשי הגסטאפו חיפוש מדוקדק, מלוה בחירופים ובמכות, ותבעו מהם למסור את כספם וכל חפצי־הערך אשר ברשותם. מהנשים עקרו את העגילים עם בשר האזניים. שבוע ימים הוחזקו כלואים במקום זה. חלק מהם שוחרר אחרי־כן ונתיישב בבנדין, ואילו על היתר נגזר גירוש. הואיל והמשלוח הקרוב — 1200 איש — לא היה מלא במספר, השלימה אותו הגסטאפו ביהודים שהוציאה מבתי־הסוהר בסוסנוביץ־קטוביץ וגירשה את כולם לאושביאנצ'ים. מיולי 1942 ואילך לא היו במחוזנו יותר יהודים חבושים בבתי־סוהר, פרט למיסלוביץ — ששם נחבשו אסירים פוליטיים שגם גזר־דינם נחרץ.

עם המגורשים מיאוז'נו היה ד"ר קניג, שעבד ברוב הצלחה במרפאת בנדין. מוצאו מהעיירה מאגדבורג ויחד עם כל יהודיה גורש לביאלסקו ומשם לבנדין. גירושו של רופא בא תמיד כתוצאה מ„פשע" חמור, והרי פשעו של ד"ר קניג: במאגדבורג עיר מולדתו הניח בית שעבר לרשות „החברה הגרמנית לנכסי דלא ניידי", וזו מכרה אותו לגרמני רב־היחש (הגרמנים נאלצו בתקופת המלחמה להפקיד את כספם בבנק הגרמני ולא הורשו להשתמש בו כרצונם; רכישת נכסים היתה טעונה רשות מטעם המיניסטר לעניני כלכלה). החברה הגרמנית לנכסי דלא ניידי הודיעה לד"ר קניג על הסכום בו נמכר ביתו. הכסף הוחרם, כמובן, והוכנס לבנק לחשבון מיוחד. אולם הוא העיז להעיר שהסכום בו נמכר הבית קטן מדי — ומטעם זה נאסר. בתשעה באב ישב עם כל יהודי יאוז'נו על האדמה, קרא בקול במגילת איכה וצם. חבריו הרופאים מבנדין השתדלו לחלצו מהגירוש, אולם הוא ביקש לבל יטרחו למענו, כי רצונו לשאת בגורל בני עמו. „אני הולך עם עמי. חזק ואמץ" — אלה היו דבריו האחרונים, בהם צעד בראש מורם עם אלף ומאתים המגורשים לקרון־המוות.

בקורם של מרדכי אנילביץ ואליעזר גלר

ביום קיץ לוהט, בשובי מהעבודה, חיכו לי שנים מפעילי הסתדרות „גורדוניה", החברים שלמה צימרמן והנקה בורנשטיין, על מנת למסור לי הודעה, שבחוה עומדת להתקיים התיעצות בעניני הגנה בהשתתפות חבר שהגיע מוארשה. השעה היתה שבע בערב, וההליכה למקום נמשכת מחצית השעה והיא מותרת רק עד שעה תשע. „כלום נספיק — שאלתי — בזמן קצר זה למצות את השאלה?" „ההתיעצות תמשך כל הלילה" — נעניתי.

בשעה שמונה וחצי הגעתי לחוה. החבר אריה ליור האיץ בחברים הצעירים שימהרו לחזור לעיר (אם כי לא אחת היה הנוער נשאר בחוה ללילה להתיעצויות שונות, על אף האיסור מצד היודען־ראַט). החוה שימשה כבר אז מקום־הכשרה לכל הנוער הציוני בעיר, וחלק מהחברים גם גר וחי במקום והכשיר עצמו — ולא רק מבחינה חקלאית בלבד.

בשעה תשע בערב התחילו החברים המוזמנים להתכנס במטבח הגדול, שממנו היה מוצא לשדות ואפשר היה להמלט במקרה של ביקור בלתי־רצוי. החבר אריה ליור הציג את האורח מוארשה, הלא הוא מרדכי אנילביץ, מי שפקד אחר־כך על מרד גיטו וארשה. באסיפה השתתפו חברים מהסתדרויות „גורדוניה" והשומר־הצעיר ומקיבוץ „דרור" (שלשה מהמשתתפים באסיפה זו הם בין הניצולים שעלו לארץ: חיקה קלינגר בקיבוץ „העוגן", אריה ליור וכותב הדברים). האסיפה שהתקיימה בנשיאותו של ברוך גַפטֶק התנהלה בעברית. מרדכי אנילֶביץ גולל בדין־וחשבון של שעתיים את פרשת ההכנות להתגוננות של הנוער העברי בוארשה, ביאליסטוק ווילנה. החברים בוילנה החליטו הראשונים להתקומם נגד הגרמנים ונשקם בידם, אולם ההחלטה היתה, מסר אנילביץ, שהמרד יפרוץ בעת ובעונה אחת בכל המקומות. גם הנוער היהודי בבנדין, שנציגיו מכונסים כאן, חובה עליו לקבל במעמד זה החלטה בענין ההגנה. הקשיים ברכישת נשק בוארשה חמורים מאד, המחתרת הפולנית כעומדת

מן הצד ועד היום לא הושיטה לנו כל עזרה. אנו בחדים ומבחדים במלחמתנו הנואשת. המחתרת הפולנית מופלגת בנשק, אולם גם בכסף רב אין לקבלו ממנה. אנו מחכים עתה לתשובה בענין זה מאת קבוצה קומוניסטית שבאנו עמה בדברים בזמן האחרון. אולם אחת ברור לנו: אנו נגן במלוא כוחנו על כבוד ישראל, גם אם ניאלץ להלחם בסכינים ובאבנים באויב המצוייד בנשק חדיש. זאת היתה תמצית דבריו. הדיון נמשך כל הלילה והשתתפו בו הנקה בורנשטיין, שתי האחיות פסחזון, חיקה קלינגר, ברוך גפטק ואחרים. עם אור הבוקר הודיעו לנו החברים שעמדו על המשמר כי הגיעה השעה להתפזר. 25 החברים שהשתתפו באסיפה זו התפזרו וחזרו לעיר אחד אחד.

שבועיים נשאר מרדכי אַנילביץ באיזור זגלמביה, ובהשפעתו נוסדה קבוצת המגן הראשונה ששמה היה „לקרב". מפקדה — אריה ליור מ„גורדוניה"; סגני המפקד — אדז'א פסחזון מ„השומר הצעיר", ברוך גפטק מהקיבוץ וישראל דיאַמנט מהנוער הציוני. הרכב זה נשתנה אחר־כך. כן נעשו מאמצים לצרף לפעולת ההגנה את פועלי־ציון שמאל. קבוצת „לקרב" פרסמה כרוז לנוער להצטרף לשורות ההגנה.

ספטמבר 1942.

סוף ספטמבר 1942. שעה תשע בערב. אני יושב בבית, כי שעת העוצר שהוטל על הישוב היהודי, בתקפו. והנה נכנס לביתי החבר נתן אַק, מראשי מפלגת ה„התאחדות" בפולין, עם אשתו וילדו. הופתעתי לראותו בביתי, מאחר שידעתי כי מקום ישיבתו האחרון הוא וארשה.

„תסלח לי על שבאתי בשעה כה מאוחרת. באתי אליך כאל עסקן מפלגת ה„התאחדות" בעיר. מתוך אין־מוצא יהיה עליך להלין אותי הערב בחדרך, על אף הדוחק והצפיפות". לאחר שהרגעתיו, המשיך וסיפר כי בתוך סערת הגירושים מוארשה עלה בידו ובידי בורנשטיין, ממנהלי ה„ג'וינט" בפולין, להמלט בעזרתו של אליעזר גלר, שצייד אותם בדרכיות

פולניות מזוייפות, ולהגיע לצ׳אֶנסטוחוב; כעבור זמן מועט התחיל גם גירוש יהודי צ׳אנסטוחוב ושוב הצליחו בעזרתו של אליעזר גלר להיחלץ מהגיטו ולהגיע לסוסנוביץ. מרין הוא שעזר לבורנשטיין להגיע לכאן ברשות הגסטאַפו, שלא התירה לו לקחת עמו את רעייתו ושני ילדיהם, ואליעזר גלר יצא לצ׳אֶנסטוחוב להעבירם אליו. ואילו הוא ומשפחתו ישיבתם כאן שלא כחוק היא.

מדבריו נודע לנו על גורלם של חברים רבים לתנועתנו. יוסף לוי נרצח על־ידי הגרמנים מיד לאחר כניסתם ללודז׳. ליכטנשטיין הובל למחנה־הריכוז דכאו, משם הועבר לאחר שנתיים לאושביאֶנצ׳ים והומת בתאי הגאַזים. רבים רבים הם החברים שאינם עוד בחיים. לאחר יומים נזדמן לביתי אליעזר גלר בדרכו מצ׳אֶנסטוחוב ומסר שגם אשתו וילדיו של בורנשטיין גורשו כבר בינתים.

אליעזר גלר היה בעל קומה בינונית, בהיר שער, ובמראהו החיצוני לא נראה כיהודי. הוא היה נוסע בדרכים מצוייד בדרכיה מזוייפת על שם אוגניוש קובלסקי. בעל אומץ־לב ועוז־רוח להפליא, לא ידע פחד ושופע מרץ ושמחת חיים. מיד עם כניסתו לביתי בקשני שאתן לו מבגדי, ומבלי לחכות לתשובה ניגש לארון הבגדים והתחיל להתלבש. אחר־כך ביקש שאתן לו שלשת אלפים מַרק והסביר, שאלה הם דמי הוצאות־נסיעתו של נ. אֶק.

„אין בידי סכום כסף כזה" אמרתי לו. „עלי לרכזו בין החברים".

„טוב. אחכה, איפוא, שעתיים".

„אולם היום אין כבר אפשרות לכך".

„אם כך הדבר, הריני חוזר עוד הלילה לוארשה, ואתה עתיד ליתן את הדין". והלך.

תמוהים ובלתי־מובנים לי היו דבריו. אחרי ימים אחדים חזר ובא, שופע עליצות כדרכו, ועמו שני בחורים צעירים. „הבאתי לך שני אורחים" אמר והצביע על הבחורים. „לפי שאתה רואה גדל והולך חובך ועליך

יהיה לסלקו בבת אחת". במשך השבועים הקרובים הביא עוד עשרה צעירים וצעירות, חברי „גורדוניה", וכולם סודרו בעיר.

גם מרין התיחס לאליעזר גלר ברוב הערכה והיה מקבלו תמיד בסבר־פנים יפות. יום אחד התייצב בפניו גלר ובפיו הצעה להצלת חלק מהנוער. ואלה פרטיה: יש לו, לגלר, מכיר נוצרי, מנהל משרד־העבודה בקאלץ. נוצרי זה מוכן, תמורת כסף, לצייד יהודים בתעודות־עבודה מזוייפות ולשלחם על סמך דרכיות אריות לעבודה לגרמניה ולאיטליה. תחילה הסכים מרין להצעה ואף הבטיח לסייע בכסף. אולם לאחר שנועץ בעוזריו הקרובים הסתייג מנכונותו, ואסר על גלר לפעול בכיוון זה במחוזנו. גלר החליט לחזור לוארשה. ביקשנוהו שישאר בבנדין ואנו נשתדל לאשר את ישיבתו כחוק, אולם הוא לא נעתר לנו: „וארשה עושה הכנות", ענה, „וכחבר ההנהגה הראשית של הסתדרות „גורדוניה" בפולין שומה עלי להיות שם בשעה זו". החברים במקום שהיו קשורים בו בלב ונפש רצו לנסות עמו, אולם הוא התנגד לכך, בטענו שעליהם להשאר ולעשות את ההכנות להתגוננות במקום מגורם. אלה היו דברי־הפרידה שלו.

על המתרחש במחנות העבודה

כעבור זמן קצר התחילו לזרום לעירנו יהודים מתחום הגנרל־גוברנמנט, בעיקר מהעיירות הסמוכות שהגרמנים עסקו אז בחיסול יהודיהן. היודען־ראַט נצטווה על־ידי הגסטאַפו לבל יאשר את זכות ישיבתם במחוזנו, אלא לצוּדם ולהסגירם לידי המשטרה. היודען־ראַטים בערי זגלמביה דורשים, איפוא, מהיהודים לא ליתן מקלט לאחיהם הנמלטים על נפשם מאימת ההשמדה המשתוללת, מהגנרל־גוברנמנט, לא להלינם בבתיהם ולא להושיט כל עזרה לשרידים אומללים אלה של הקהילות המושמדות. כל עבירה על הפקודה כרוכה בעונש מוות. אף על

פי כן נסינו אז להשיג אישור־ישיבה במקום בשביל החבר נ. אֶק, שהיה סגור כל הימים בביתי וחרד לצאת לרחוב. והדבר גם עלה בידינו בסיועו של מ. לסקר, ראש משרד העבודה שליד היודען־ראַט. האחרון הציג את נ. אֶק בפני בעל ה„שופ" הגרמני רוסנר. לסקר הסביר לו שהוא מניצולי הגירוש בוארשה, היושב עתה שלא כחוק בבנדין עם אשתו וילדו ומצבו חמור. הגרמני רוסנר מציידו בתעודת ה„זונדר", כלומר בתעודת־עבודה, ומקבלו לעבודה בבית־המלאכה הגדול שלו לחייטות. חסרות עדיין לאֶק שתי התעודות האחרות, התעודה עם טביעת האצבע ותעודת־הזהות עם התצלום, שמן ההכרח היה שתהיינה בידי כל יהודי, אולם תעודת־ה„זונדר" הספיקה לפחות לזיהוי עצמו ברחוב. גם היודען־ראַט התייחס אליו ברוב דרך־ארץ והעמיד לרשותו דירה מרוהטת שבה הוא נח קמעה אחרי כל טלטולי־האימה שעברו עליו. אולם רע ומר הוא גורלם של היהודים הנותרים; מצבם מחמיר ומחריף מיום ליום. הם לָנים בעליות־גג, במרתפים ובמחבואים שונים. היודען־ראט מקפיד בכל הדין שנתנכר לאחינו אלה ולא ניענה ולא נסייע להם. כל מי שפליט יהודי מהגנרל־גוברנמנט נמצא בביתו — נאסר. חרדנו מאד לגורלה של קבוצת חברי „גורדוניה" שגלר הביאם אלינו, כי כולם עודם בלתי־ליגאליים, אולם עלה בידי לקבל מבֶּרנבלַט, מפקד שרות הסדר היהודי (המשטרה היהודית) הבטחה, שלא יאונה להם כל רע, והוא עמד בדיבורו.

בין חברי קבוצת הנוער הזאת היה בחור מוארשה, שמעון פרוסט שמו, (בין הניצולים, ונמצא עתה בגרמניה) חניך הגימנסיה של קרינסקי, חבר משכיל ומסור ככל החברים תלמידיו של נ. אֶק. לאחר שאק עזב את דירתי בא במקומו הבחור הזה. באחד הלילות ערכו אנשי שרות הסדר היהודי בבנדין, בעזרת חבריהם מסוסנוביץ, חיפושים מקיפים אחר פליטים יהודים מהגנרל־גוברנמנט. בשעה ארבע לפנות בוקר פקדו גם את ביתי. הקבוצה הראשונה של השוטרים היהודים עזבו, לפי בקשתי את דירתי, אם כי מצאו במקום איש זר. אולם אנשי הקבוצה השניה,

בפיקודו של גבל ידוע, ציוו על פרוסט להתלבש וללכת עמם. כל בקשותינו והפצרותינו היו ללא הועיל. „עליך להיות מרוצה — טען המפקד — שאין אוסרים אותך". עם שחר הובילו אנשי שרות הסדר היהודי את ה„פושעים" היהודים, שהעזיו לברוח ממקומות־המוות כדי לנסות להציל את חייהם, אל בנין בית־היתומים. בהגיעם לשם כבר היה מולצ'אדסקי במקום ומילא את תפקידו. רעיתי, שליוותה את פרוסט, ניגשה אליו ואמרה: „היאך תוכל לשלוח לגירוש בחור צעיר ויקר זה? היכן עברך הציוני? שמעון, גש אל נשיא היודען־ראט, דבר עמו עברית והשתדל בפניו". ואכן, לאחר שיחה קצרה בעברית ציווה מולצ'אדסקי לשחררו. כל היתר נעצרו. חיפוש דומה נערך למחרת היום גם בסוסנוביץ. ושוב נשלחו מאה וחמשים בחורים ובחורות צעירים מפליטי הגנרל־גוברנמנט למחנות־הכפיה בשלזיה העילית.

אוקטובר 1942.

לחצו של ה„ממונה המיוחד על כחות העבדה של העמים הזרים" גובר והולך מיום ליום. כמעט בכל חודש מוציאים מבתי־החרושת פועלים ושולחים אותם למחנות העבודה. ולמען לא יודע כאן, בבנדין, מה מתרחש באמת במחנות, נאסר כל קשר בין המגורשים לבין משפחותיהם. אולם כל אחד מההורים רשאי לחתום שמו במחלקת העבודה של היודען ראט על גליון קיבוצי עליו רשום משפט אחד זה: „אנו בריאים ודורשים בשלומכם". גליון קיבוצי פזה מגיע גם מדי חודש בחדשו מהבנים אשר במחנות והוא משמש נחמה פורתא להורים. מזמן לזמן ממהרים אל היודען־ראט הורים שלא ראו בגליון את חתימות בניהם, ומתחננים שיעזרו להם לגלות את עקבותיהם. מספרם של אלה גדל והלך. מחלקת העבודה משתדלת לתרץ את העלמם בתירוצים מתירוצים שונים, כגון שהועברו למחנה אחר וכדומה. בכרטיסיה של מחלקת העבודה עבדה חברה שלנו, רגינה הולנדר (בין הניצולים; נמצאת עתה בגרמניה) וזה שהניח לי

את האפשרות לבחון היכן מקום המצאם של חברינו. פעם נתקלתי בכרטיסיה בשם של מחנה חדש — קוז'אל — שטרם שמעתי שמעו. מתוך הסתכלות בכרטיסיה הוברר לי שכרטיסים שהיו קודם לכן בתיקיהם של מחנות אחרים הועברו לתיקיו של מחנה חדש זה. החברה הולנדר לא רצתה להסביר לי את פשר הדבר במקום וביקשה, בדמעות בעיניה, שאסור למשרד בשעות אחר העבודה. והרי מה שהוברר:

עד אז מקובל היה שפועל אשר נפל למשכב במחנה שוחרר מהעבודה, חזר לביתו, עם החלמתו חזר למחנה. אחר כך לא הורשו יותר החולים לחזור לבתיהם, אלא נשלחו ל„דולאג" בסוסנוביץ, ורבים מהם גורשו משם להשמדה. אולם מעתה ואילך קבעה הגסטאפו, כי היהודים החולים במחנות־העבודה ישלחו למחנה החדש „קוז'אל". ב„בית הבראה" זה — לפי שהתלוצצו הגרמנים — עליהם להשאר עד שיחלימו. והיה זה בית־הבראה מיוחד במינו, בו נידונו היושבים בו לגסיסה אטית: לא ניתנו להם לא עבודה, לא תרופות ולא מזון. אין לתאר את מות העינויים בקבר חי זה, שהכלואים בו התחננו שיגאלום ממנו ויחישו מותם ביריה. בכל כמה ימים מגיעה רשימה של שמות הנכללת בתיק המחנה החדש, וכן רשימה של אלה שנגאלו מיסוריהם ונפחו נפשם. „לא אחת — היא מוסרת לי — באים אלי הורים לשאול לשלום בניהם. אני מראה להם את הכרטיסיה של המחנה החדש. הם מודים לי וחוזרים בשמחה, מתוך אמונה שבניהם חיים אי־שם באחד המחנות. אתה רואה את העיגול האדום הזה? את העיגול הזה אין ההורים רואים. ולמה אצערם ואספר להם שבנם אינו עוד בחיים? היודען־ראַט אסר עלי גם זאת. אך מעטים מבין השובי העובדים יודעים על המחנה האיום הזה. יום יום מתווספים העיגולים האדומים ואני הופקדתי עליהם, על קרבנות בית הקברות הרחוק הזה. כמה תמשך עוד דרך העינויים של הנוער שלנו?"

מובן, על כן, שאין הנוער נענה לתביעותיו התכופות של היודען־ראַט להתייצב לגיוס העבודה, ואף האיומים עולים בתהו. כל אחד מתאמץ

להתחבא ולהתחמק בכל מחיר. ה„ממונה המיוחד" שולח אז פלוגת צבא סדיר לסייע בגילויים של היהודים המבוקשים לפי רשימה שהוכנה מראש. שבוע שלם נמשכת „האקציה" הזאת, אולם תוצאותיה זעומות. אז מגיע לבנדין קצין הס.ס. לינדנר (אחד ממנהלי המשרד הגרמני הממונה על פיקוח כוחות העבודה) ומכריז באזני החיילים: „שלומיאלים שכמותכם, עוד עתידים אתם להיווכח ביכלתם של חיילי, הלא הם אנשי הס.ס. לחצאין". במלים אלה נתכוון לאנשי שרות הסדר היהודי, שעליהם הטיל את התפקיד לגלות ולהביא את היהודים המסתתרים. ושוב התחילה רדיפת־בהלה של יהודים אחר אחיהם. רובם הגדול של היהודים שהסתתרו נתגלו והובאו בכוח לארבייטס־איינזאץ, כי קשה היה להסתתר בפני השוטרים היהודים שידעו את מקומות־המחבוא.

בסוף אוקטובר שלח היודען־ראט הזמנות לכל הנערים בגיל חמש־עשרה ולנערות בגיל ארבע־עשרה, להתייצב בפני ועדה מיוחדת מטעם ה„ממונה המיוחד". ושוב ירדה אימה על העיר עם הידיעה כי עומדים לגזול את שארית הילדים, לגייסם למחנות־עבודה ולכלייה. היודען־ראט פועל בתוקף בלתי־נחלש. הוא אוסר הורים על הסתרת ילדיהם, עוקרם מדירותיהם, שולל מהם את כרטיסי־המזון — ללא הועיל. כל מי שהאפשרות בידו מסתיר את ילדיו. הילדים שנתפסו נמכרים בכסף מלא לעבודה. ה„ממונה המיוחד" מנהל מסחר עבדים מיוחד במינו: פועלים יהודים נמכרים לבעלי מפעלים גרמנים משלזיה העילית ומחבל הסודטים. הם באים ל„דולאג", מפוטמים ועבי־כרס, בוחרים ב„סחורה" ומשלמים בעדה. משוק־העבדים הזה מובלים הילדים לעבודה בבתי־החרושת לאריגה אשר בגינטרבריקן, גרינברג וערים אחרות.

על אף המשטר החמור בו הם חיים והאיסור המוחלט לכתוב הביתה, מצאו הנערים הצעירים דרך להעביר מכתבים להוריהם. ופעם הגיעו אלי שני מכתבים מילדה בת חמש עשרה, מהם האחד להוריה ובו נאמר בין היתר: „העבודה אינה קשה וגם האוכל מניח את הדעת. אחר העבודה

שרים ורוקדים. בל ידאגו לי״; לעומת זה במכתב האחר המכוון אלי, נאמר: „תנאי העבודה איומים, הכלכלה בלתי־מספקת, אולם אנו מוסרים דין וחשבון לעצמנו שעלינו להתמיד ולהחזיק מעמד בכל מחיר. אם אפשר הדבר, שלחו לנו חבילות מזון״.

אותו זמן קיבל היודען־ראַט רשות למשלוח חבילות מזון בנות מחצית הק״ג, ובכל אחת לחם ישן ויבש בלבד. אולם אף חבילות אלו היו בחזקת הצלה למורעבים במחנות. זולת זה מצאו היהודים גם דרך בלתי־ליגאלית, באמצעותם של פולנים אנשי־שלזיה שניאותו להעביר, תמורת תשלום, חבילות, מכתבים וכסף למחנות. רבים מהם נכשלו ובעוונם זה גם גורשו לאושביאֶנצ׳ים. אחד מהם נתפס במחנה־העבודה מַרקשטט ואצלו מכתבים וכסף. הפולני גילה על ידי מי נשלח, וכתוצאה מכך נאסרו אשתו של ד״ר שמיד מבנדין. אחר־כך באו הגרמנים לאסור גם את בעלה, אך הוא הקדימם ושלח יד בנפשו.

אולם המהלומה הכבדה ביותר ניתכה עלינו ועל ההורים האומללים כאשר נודע שהגרמנים מזריקים בילדות זריקות נגד הוסת. דבר זה נודע לנו באמצעות מכתב שחברת גורדוניה, מ. ר., הצליחה להבריח ממחנה־עבודה. „אנו עובדים עבודת־פרך — היא כותבת — ומזוננו 250 גראַם לחם ופעמים ליום מרק, אחת לשבוע בשר. תענוגנו היחיד הן השיחות שאנו מקיימות בשעות אחר־העבודה ושירי ארץ־ישראל שאנו שרות. אולם בזמן האחרון מדוכאות אנו עד עפר. לפני שבועות אחדים הוזרקו בנו זריקות מסויימות. הרופא הגרמני אמר לנו, שאלו הן זריקות כנגד טיפוס. מי יכול היה להעלות על דעתו, ש„רופא״ זה אינו אלא נוכל ורמאי. עתה נוכחנו, שאצל רוב הבנות נפסקה הוסת ומטעם זה צבה גופן. אין יודע מה עוד זומם הגרמני הזה״. הרי דוגמא חותכת, כיצד הועמד המדע בשירות החיה הגרמנית המטורפת...

התביעה לקרבנות חדשים למחנות־העבודה אינה פוסקת. בכל כמה חדשים נערכת בקורת של תעודות־העבודה, ובסוף 1942 קרא שוב

ה„ממונה המיוחד" את כל האוכלוסיה היהודית לבקודת והזמין גם את הרופא הפולני זאַרז'יצקי. באסיפת הבקודת נערך מיון והיהודים חולקו לשלשה סוגים: א) לפועלי ה„שופ" של רוסנר ומפעלי הצבא הגרמניים ניתנו כרטיסים תכולים. ב) לפועלי שאר בתי החרושת והספקידים — כרטיסים ורודים. ג) לזקנים ונשים שלא עבדו — כרטיסים צהובים. משמע שאלה נועדו ראשונים לגירוש־השמד.

באותם הימים הגיע לידינו שיר שחובר במחנה־עבודה על־ידי מחבר אנונימי, המבטא את רחשי לבו של בחור יהודי צעיר שנקלע למחנה. שיר זה המתבסס על יסוד שיר עממי יהודי ידוע, היה נפוץ בקרב יהודי קראקא ואיזור זגלמביה. ערכו הספרותי מפוקפק, אולם בדומה לשיר הידוע „דאַס שטעטעלע ברענט" („העיירה עולה באש"), שחובר על־ידי געבירטיג איש קראקא ול„אַן אַ היים" („בלי בית"), היה „לאמא" שיר עממי מובהק בו באה על בטוייה הרגשתו של הנוער היהודי בשנות ההשמדה. והרי השיר במקורו ובתירגום:

מאַמע, מאַמע
איך וויל נישט נעמען גאר אין אכט
וואס איך האב לעצטענס מיסגעמאכט,
זייט איך בין פון מיין היים אוועק.
די טונקעלע געדאנקן וואס נעמען קיין עק,
די טרויריגע טעג, דער שרעקליכער וועג,
זיי רויבען מיר צו דאס לעצטע געפיהל.
נאר אמאל ביינאַכט ווען קיינער וואַכט,
צו מיין מאמען אין חלום וויין איך שטיל.
מאמע! מאמע! נאר אצינד
גיב א ברכה צו דיין קינד!
אַז גאַט וועט געבן געזונד און לעבן
וועלען מיר זיך זעהען געשווינד.

אויך געדענק איך אז דאמאלס געוועזן
דער לעצטער טאָג הערליך אוּן שעהן,
אוּן מיין מאמע אין די קוך פארנומען
וועז די שוועסטער די קליינע איז אַרייַנגעקומען,
איך האב נייעס געהערט א צינד אויף די גאס —
אז מארגן פריה וועט א רעוִיעסטראַציע זיין,
די גאנצע יוגענד ביז 35 יאָר
מוז מארגן פריה ביים ארבייטס אמט שטעהן!
מאמע! מאמע!
נאר אַצינד א. ז. וו.

עס איז קוים אַדורך די קורצע נאַכט
דער טאג דער גרויער האט געגומען די מאכט
אוּן מיין שוועסטער גיבט זיך די מיה
דאס לעצטע פריהשטיק גרייט זי מיר צו
פארגיסט א טרעהר, אוּן פערמאכט די טיר
די מאמע ווייַנט — וואס וועל איך טיהען היינט
ווי וועל איך זיך קענען שיידן פין אייך...
מאמע! מאמע!
נאר אַצינד א. ז. וו.

אָט ווערט אין שטעדטיל א רעש
דארט יאגט מען — דארט ווייַנט מען — דארט פאקט מען
דעם באגאזש
אוּן מיין מאמע, עפענט די שאנק
נאך א האנדטוך גיט זי א גלאנג,
אוּן טרעהרן ימ'ן, גיסן זיך צוואמען —

די קינדער פון די מאַמען קושן זיך צוזאַמן
און די מאַמע, קוקט טרויעריג אויף מיר
ווי וועל איך זיך קענען שיידן פון איהר...
מאמע! מאמע!
נאר אַצינד א. ז. וו.

א רייע חדשים אריבער א פאר
פון מיין מאַמען, פון מיין סאַמען האב איך קיין שפּאַר
מיינע טייערע עלטערן האט גאט,
בעהאלטן פארוויקעלט אין א גרויסן סוד —
און איך זעה מעהר נישט מיין מאמעס געזיכט
וואס איך האב זי אזוי ליב מיט הארץ און געפיהל
נאר אַמאל ביינאַכט, ווען קיינער וואַכט
צו מיין מאמען אין חלום וויין איך שטיל...
מאמע! מאמע! נאר אצינד
גיב א ברכה צו דיין קינד
אז גאַט וועט געבן געזונד און לעבן
וועלען מיר זיך זעהען געשווינד.

לאמא

תירגם א. לוינסון

לְאִמָּא, לְאִמָּא אַזְכִּיר פָּרְשַׁת הַדְּוָי,
פָּרְשַׁת יְסוּרַי שֶׁעָבְרוּ עָלַי,
מֵאָז עָזַבְתִּי קוֹרַת בֵּיתִי,
הוֹי אֵין מְנוּחָה לְנַפְשָׁתִי;
תְּלָאוֹת חַיַּי, פִּגְעֵי נְתִיבִי
מְצָצוּ לְשַׁדַּי וְתַמְצִית לִבִּי

וְחֶרֶשׁ בַּלַּיְלָה בַּחֲלוֹמִי
בָּכֹה אֶבְכֶּה בְּחֵיק אִמִּי:
אִמָּא, אִמָּא הָאֲהוּבָה,
בָּרְכָתֵךְ לִי תְּנִי הַיּוֹם;
אִם אֱלֹהֵינוּ
יָחוּס עָלֵינוּ —
נִתְרָאֶה שׁוּב בְּשָׁלוֹם.

זְכוֹרְנִי כֵּיצַד אֲסוֹנֵנוּ קָרָה,
הָיָה יוֹם בְּהִיר וְשׁוֹפֵעַ אוֹרָה,
אִמִּי בַּמִּטְבָּח אָרְחָה מְכִינָה,
פִּתְאֹם נִכְנְסָה אֲחוֹתִי הַקְּטַנָּה:
«שָׁמַעְתִּי — אָמְרָה — בְּשׂוֹרָה עֲגוּמָה:
מָחָר בַּבֹּקֶר תִּהְיֶה הַרְשָׁמָה,
כָּל אִישׁ בֶּן שְׁלֹשִׁים — כָּתוּב בַּפְּקֻדָּה —
חַיָּב לָבוֹא לְמִשְׂרַד־עֲבוֹדָה».
אִמָּא, אִמָּא הָאֲהוּבָה,
בָּרְכָתֵךְ לִי תְּנִי הַיּוֹם;
אִם אֱלֹהֵינוּ
יָחוּס עָלֵינוּ —
נִתְרָאֶה שׁוּם בְּשָׁלוֹם.

נִגְשָׁה אֵלַי אֲחוֹתִי הַקְּטַנָּה,
וְלִי הִגִּישָׁה אָרְחָה אֲחרוֹנָה;
בָּכִיתִי רַב בֶּכֶה, בָּכְתָה הָאָחוֹת,
נָזְלוּ מֵעֵינֵינוּ דְּמָעוֹת רוֹתְחוֹת.
אִמִּי הִתְיַפְּחָה וּבָכְתָה תַּמְרוּרִים:

כיצד אֶשְׁרד מִכָּם, הַיְקָרִים?
הַרִיקָה יָדַיִם בְּצַעַר גָּדוֹל:
«אֵלִי בַּשָּׁמַיִם, תֵּן כֹּחַ לְסַבֵּל»!
אִמָּא, אִמָּא הָאֲהוּבָה
אֶעֱזֹב אוֹתָךְ הַיּוֹם.
אִם אֱלֹהֵינוּ
יָחוּס עָלֵינוּ —
נִתְרָאֶה שׁוּב בְּשָׁלוֹם.

עָבְרוּ חֳדָשִׁים, אַף שָׁנָה כְּבָר עָבְרָה,
אַיִן הֲגָה, אַיִן הַד מֵהָאֵם הַיְקָרָה.
הָאֵל בַּשָּׁמַיִם, אֵל רַחֲמִים,
אָסַף אֶת שְׁמָהּ בְּסוֹד־עוֹלָמִים...
שׁוּב לֹא תִרְאֶינָה עֵינִי מִסָּבִיב
אֶת פְּנֵי הוֹרָתִי הַקּוֹרְנִים אוֹר וְחַיִּים;
וְכָךְ לָעִתִּים בַּחֲלוֹם־הַלַּיְלָה
אֶבְכֶּה בְּחַשְׁאִי וְלְאִמִּי אֶתְפַּלָּל:
אִמָּא, אִמָּא הָאֲהוּבָה,
בְּרָכָתֵךְ לִי תְּנִי הַיּוֹם;
אִם אֱלֹהֵינוּ
יָחוּס עָלֵינוּ —
נִתְרָאֶה שׁוּב בְּשָׁלוֹם.

בתקופה זאת נחלשה השפעתה של הגסטאפו על מחנות העבודה וה„שופים" העומדים תחת פיקוחו של ה„ממונה המיוחד". בידי הגסטאפו נשאר רק הפיקוח הפוליטי על האוכלוסיה. שני המוסדות הגרמניים האלה מתמודדים בנאמנותם לרייך הגרמני. הגסטאפו שולחת לברלין

דינים וחשבונות בהם היא משתדלת להוכיח, שמספר היהודים בזגלמביה רב מדי וכי „טובת הרייך הגרמני מחייבת את גירושם"; ואילו ה„ממונה המיוחד" קובע, שהיהודים ששרדו בעלי כושר־עבודה הם שתועלתם למשק המלחמה הגרמני אינה מוטלת בספק. משום כך מגיעות לבנדין מזמן לזמן ועדות שונות, שתפקידן לעמוד על המצב בזגלמביה ולהודיע עליו למוסד המרכזי של רב־הטבחים הימלר. אנו יודעים תמיד מראש על־ידי רוסנר אימתי עומדת להגיע ועדה מברלין ואנו מסתירים את הזקנים והילדים, כדי להוכיח שנותרו אך ורק יהודים בריאַים המוכשרים לעבודה. התמודדותם של שני אירגוני השוד והרצח היתה נעוצה בשתי סבות: עבודתם של היהודים במפעלים הגרמנים שימשה מקור הכנסה ל„ממונה המיוחד" ולכל הקשורים בו; ההתעסקות המרובה בהם, הרישום השונה, הבחירה בין בתי־החרושת וקביעתם של אלה שפועליהם מיועדים לגירוש — כל זה העסיק אותם ומנע מהם את חובת שליחתם לחזית, ורבים היו הגרמנים שחיפשו אמצעים להשתמט מכך. ואנשי הגסטאפו חיפשו אף הם אפשרויות של שוד וביזה, ואף העדיפו להשתתף במלחמה ה„פנימית" ביהודים מאשר להתגייס לשרות פעיל בחזית.

עתים נבצר להבין כיצד החזיקו הגרמנים מעמד זמן כה רב, מאחר שבמחנם פנימה פש הרקב של מעילה, שוחד והלשנה הדדית. גרמני אחד פחד מפני רעהו. גרמני שעסק עם היהודים צפוי היה לכך, שחבריו יחתרו תחת מעמדו עד אשר ישלח לחזית או יאסר ויחבש בבית־הסוהר. גרמני שרצה להשאר במקום נהג זהירות ולא היה מזמין לביתו גרמנים אחרים. גם המוסדות הגרמניים השונים והמרובים היו חותרים האחד תחת השני. בארבע שנות הכיבוש נתקלנו בעובדות רבות מסוג זה. מפיו של מרין שמעתי פעם שקצין הס.ס. לינדנר הגיע באחד הימים עם שחר, לסוסנוביץ עם פלוגת צבא שהשתלטה על הרחובות מתוך מגמה לבצע גיוס של יהודים לעבודת־כפייה, אולם הגסטאפו פקדה על ה„ממונה המיוחד" להוציא מיד את צבאו. היהודים טרם הספיקו לעמוד על המתרחש ולמצוא

מקומות־מחבוא, והנה סולק הצבא, והם לא ידעו וגם לא עלה כלל על דעתם שהגסטאפו היא היא ש„הגנה" עליהם בכקרה זה.

הואיל וההתמודדות בין הגסטאפו לבין ה„ממונה המיוחד" טרם הוכרעה בערים הגדולות, התחילה הגסטאפו להשתולל בעיירות הקטנות, בהן כמעט לא היו מפעלים ובתי־מלאכה, ואז הגיע תורה של העיירה אולקוש; לאחר שה„ממונה המיוחד" הוציא מתוכה תחילה את הנוער, העבירו לבנדין ומשם גרשו למחנות־העבודה, הסתערה הגסטאפו על האוכלוסיה היהודית שנותרה וגירשה אותה לאושביאנצ'ים להשמדה. כך שוסעה קהלה יהודית בין שניהם של שני זאבי ערבות, שחילקו ביניהם את טרפם.

עזרה מחוץ־לארץ

בשנות 1־1940 הושטנו עזרה מרובה לחברים בוארשה. ראינו בכך עבודת־קודש. זכורני כיצד חזר פעם בני הקטן מאסיפה בהשתתפות אליעזר גלר וביקש ממני רשות למכור את שעון־היד שלו, שכן חבריו ב„גורדוניה" עורכים מגבית למען החברים בוארשה ועליו הוטל להשתתף בה בסך של 20 מרק. הנערים והנערות הצעירים שלנו מבנדין־סוסנוביץ, בני הארבע־עשרה חמש־עשרה, העבירו אז לוארשה סכום של עשרים אלף מרק. אולם עתה, בסוף 1942, החמר מאד מצבם ונתרוסף כליל מעמדם של יהודי בנדין, ורובם הגדול נזקק לעזרה בעצמו. יסדנו קפת־עזרה, שעיקר הכנסותיה באו לה מהחבילות שהגיעו אלינו מחוץ לארץ.

מאז תחילת 1942 היו חברים מקבלים עזרה מחוץ־לארץ לפי רשימת כתובות ששלחנו אל החבר נתן שוֹאלב, ללשכת הקשר בגנף. החבילות היו מגיעות פעמיים בשבוע וכל אחת הכילה קופסות סרדינים, צימוקים, תאנים, תה, קפה — מיצרכים שאי־אפשר היה להשיגם אז. הן נשלחו מארצות ניטראליות, מפורטוגל או משוייץ. הגזבר שלנו היה החבר קשאשיבא (בין הניצולים; עתה באיטליה). אליו היו החברים מביאים

את חבילותיהם, הוא היה מוכרן ובכסף מושיט עזרה לנצרכים. שזיפים או תאנים היו נמסרים לחולים. היו חדשים בהם קיבלנו תמורה של אלפי מרקים, והיה לאל ידינו לנהל פעולת עזרה מסועפת ומקיפה בקרב שוכני מחנות־העבודה. החבילות הקטנות הללו — כל אחת משקלה 250 גרם — היו לעזר רב לכל התנועות החלוציות בימים הקשים, שכן לחברי כל התנועות הגיעה מחוץ־לארץ עזרה בצורה זאת. אולם לצערנו נפסק אחר כך הדבר, ולאו דוקא באשמתם של החברים מן החוץ. בתחילת 1943 נתמעטו החבילות ואחר כך פסקו להגיע לחלוטין. כאשר התחלנו לחקור לסבות הדבר נתברר, שהיודען־ראַט הוא הנוטלן לעצמו ממשרד המכס. לראשונה סירב משרד המכס למסרן לו, משום שכל מקבל חייב היה לחתום על אישור קבלה, אולם אחרי התערבות הגסטאפו נאלץ היה למסרן לידי פקיד היודען־ראַט לפי חתימתו. החבילות הועברו לסוסנוביץ, למחסני „המרכז" בראשותו של מ. מרין, ומדי שבוע היתה באה הגסטאפו ומחרימה אותן לרשותה.

מובן, שלא יכולנו להשלים עם זאת שהגסטאַפו תשדוד מאתנו את העזרה היחידה המגיעה אלינו מחברינו מחוץ־לארץ, ואני עצמי הודעתי על כך מיד ללשכת־הקשר בשוויץ וביקשתי לבל ישלחו יותר חבילות. ואכן, משלוח החבילות נפסק.

ההתנקשות בשמעון פרוסט

חיינו בדריכות ומתיחות בלתי־פוסקת. קשובים היינו תמיד למצעדם של מגפים, לשערים נפתחים, מנחשים ומבחינים לפיהם מי הבא ומה כוונותיו. פעם, לפנות בוקר, נתעוררתי לרעש של פריצת שער הבית בו גרתי. הבינותי שהגיעה הגסטאַפו. בימים ההם התאכסן בדירתי, כמסופר לעיל, החבר הצעיר מוארשה שמעון פרוסט, שהתגורר בבנדין כבלתי־ליגאלי ללא תעודות. אם יתפס הפעם, אין ספק שאני וכל בני

ביתי צפויים לאבדון. בעיני רוחי מצטיירת תמונת רעיתי ובני המובלים לגירוש. אולם אין שהות לשיקולים רבים. אני מעורר את הבחור משנתו, אך לאן יברח ואנו גרים בקומה שניה, ובכל רגע הם עלולים לפרוץ אל הבית? אני מוריד את וילון־ההאפלה העשוי ניר היורד על החלון הרחב, ומסתירו מאחוריו על אדן החלון. דפיקה בדלת. — קריאה: „לפתוח!" אני שוכב כבר שוב במטה, ורעיתי פותחת את הדלת. שני אנשי גסטאפו נכנסים, אקדוחיהם השלופים בידיהם. „מי גר כאן? התעודות עם התצלומים!" לאחר שנענו עזבו את הדירה, ובעוד כרבע שעה שמענו והנה הם עוזבים את הבית. עד מהרה הוברר לנו, שחיפשו את בנו של בעל־הבית שלא היה אותו לילה בביתו. שמעון אינו רוצה לחזור למטה, אלא לרוץ מיד ולהודיע מה שלום חבריו. הגרים קרוב לבית וכמוהו גם הם חסרי־תעודות. בקושי אני עוצר בעדו עד שעה שש לפנות בוקר, כאשר התגועה ברחוב כבר מותרת ליהודים. אפס, שני אנשי הגסטאפו שהסתתרו ליד הבית עצרו את הבחור מיד בצאתו לרחוב.

„מאין אתה הולך"? הם שואלים אותו. הבחור לא איבד את קור רוחו וענה, שמבית־המרחץ הסמוך לביתי. „הן ראינו שיצאת מהבית הזה" — טוענים הם לעומתו. „לא, כי בבית המרחץ ישנתי הלילה" — עמד הבחור על שלו. הם מחלקים לו מכות נמרצות, אולם הוא חוזר וטוען את שלו, עד שדרשו ממנו את תעודת־הזהות עם התצלום. „אין לי". — אמר. „ומנין אתה?" — „רק אתמול הגעתי לכאן מוארשה — ומאחר שלא מצאתי את קרובי משפחתי, לנתי הלילה בבית־המרחץ". — „עוד מעט ונקבע היכן היית" — אמרו, ואחד מהם חזר לבית, הלך מדייר אחד למשנהו ושאל אם לן אצלם הלילה אדם זר, ומאליו מובן, שלא העלה דבר. בינתים התפרץ הבחור מידיו של איש־הגסטאפו שנשאר עמו והתחיל לברוח. הגרמני רדף אחריו, ירה באקדוחו ופגע בברכו של הבחור שנפל לארץ מתבוסס בדמו. שני אנשי הגסטאפו הוסיפו לחלק לו מכות נמרצות וסחבוהו לתחנת המשטרה.

לא ידעתי, כמובן, דבר מכל אשר התרחש ברחוב, ורק בשעה שבע, בדרכי לעבודה, מצאתי את כובעו של הבחור מוטל על הארץ ומפיו של הדייר בקומת המרתף נודע לי, שהגרמנים ירו בו ופצעוהו. רצתי מיד ליודען־ראַט ושם פגשתי בדרך מקרה ב„שתדלן" מופּר, שהכיר את שני אנשי הגסטאפו הללו. הלה ראה אותם בהובילם את הבחור הפצוע, ועלה בידו להשפיע עליהם שימסרוהו לידי היודען־ראַט. הבחור הועבר לבית החולים היהודי, נותח, וכעבור שבועות אחדים נרפא כליל. על אף זאת נאלץ לשכב במטה, שכן לא ברור היה מה בדעת הגסטאפו לעשות בו, ושוטר יהודי שמר עליו יומם ולילה לבל ימלט.

בינתים החליטו חבריו מ„גורדוניה" לחלצו משם. ביום ששי אחד, בשעות אחר הצהרים, הוברחו לבית החולים, בעזרתה של חובשת, בגדי נשים וצרור פרחים והוסתרו בבית הכסא. אז הודיעו לו על כך. הבחור נכנס לבית הכסא והתלבש עד מהרה בבגדים שהובאו לו. השוטר היהודי היה שקוע אותה שעה בשיחה עם בחורה, ולא עלה כלל על דעתו כי הצעירה שעברה לידו והריחה בצרור הפרחים — הוא הוא הבחור שכה הקפיד על שמירתו. הבחור ברח בכרכרה שחיכתה לו ליד בית־החולים.

במהירות הבזק נפוצה בעיר השמועה על בריחתו של שמעון פרוסט. יושב־ראש היודען־ראַט הגיע מיד לבית־החולים שופע חימה. הוא שלח את כל השוטרים היהודים לערוך חיפוש מקיף ומדוקדק בכל הרובע היהודי, בבתים, בעליות־הגג, במחבואים; אולם על אף יגיעותיהם לא מצאהו. בשעה שמונה בערב שלח מולצ׳אדסקי את השוטרים היהודים לאסור את כל חברי „גורדוניה" ואת החלוצים אשר בחוה, לפי רשימות מוכנות מראש. כולם נאסרו. בשעה תשע בערב נכנסו גם לדירתי שלשה שוטרים יהודים שהזמינו אותי למשרדי היודען־ראַט. „כלום אסור אני?" — שאלתי. „כן", — באה התשובה. „ואם אסרב ללכת?" — אמרתי. „כי אז לא נותר לנו אלא להודיע על כך ליושב ראש היודען־ראַט, ואז תובל למקום בעל כרחך. אולם אנו מבקשים אותך לבל תעמידנו במצב בלתי־

נעים, שכן רק בצער רב אנו מוציאים לפועל את פקודתו של מולצ'אדסקי. אלמלא היינו שלשה ביחד, היה כל אחד מאתנו טוען שלא מצאך בבית."

"האם נאסר עוד מישהו?" — שאלתי.

"כל פעילי ,גורדוניה' והחוה", ענו.

"אם כך הדבר, הריני הולך ברצון. כבוד הוא לי להיות אסור עמם יחד, אולם אנא, הניחו את בני בבית, הן הוא ישן כבר והקור בחוץ גדול".

"לא. היושב ראש ציוה, שגם אם תהיו חולים כולכם, עלינו להביאכם כולכם, עם האשה והילד".

בבואי למשרדי היודענראט כבר היו שם שלמה צימרמן, הנקה בורנשטיין, שלמה לרנר, קלמן בלכאז' ואחרים, ובסך הכל נאספו שבעים חברים, ואני המבוגר, בעל המשפחה האחד ביניהם.

החברים היו שמחים ועליזים; שרו שירים עבריים, כאילו לא אירע דבר. שלמה והנקה מוסרים לי שה"נוכל" (זה היה כינויו של מולצ'אדסקי בפי הנוער) מאיים, שיגרש אותנו למחנה־עבודה אם לא נסגיר לידיו את שמעון פרוסט. ראש היודענראט וסגנו עצמם ניהלו את החקירה, אולם אף אחד לא הודה ב"אשמה". "בך הוא חושד — כן מודיעים לי — שאתה הרוח החיה בארגון הבריחה ולפיכך ציווה לאסור גם את רעיתך ובנך". הגיעה שעה אחת עשרה. הנוער כבר מיוגע מרוב שירה ורקודים, ומהם ששוכבים לישון על הרצפה. בשעה אחת עשרה וחצי קמה המולה רבה: השוטרים היהודים נכנסים בהעוית נצחון ועמם ה"פושע" שמעון פרוסט ועוד שני חברים ונוצריה אחת, מבריחה, שעמדה להבריחם עוד אותו לילה מעבר לגבול לצ'אנסטוחוב. כולם נתגלו יחד במקום־מחבוא אחד.

רצה המקרה שאחד השוטרים היהודים, שנענש על־ידי היודענראט וכובע השוטרים נלקח ממנו, הבחין בשני חברי גורדוניה שנכנסו לבית מסוים. תמורת ההבטחה שיוחזר לתפקידו גילה את מקום מחבואו של פרוסט. האחרון סיפר שהוכה קשה על־ידי סגן־המפקד של המשטרה היהודית. החברים הצטערו מאד על הכשלון וחשבו, שעוד מעט ישוחררו.

אולם האדון מולצ׳אדסקי לא הסתפק בכך, ותבע, שיסגירו לידיו את יוזמי המעשה, אחרת — יגרש את פרוסט עם החברים שנתפסו יחד עמו למחנה־עבודה. הנוער התמרמר מאד נגד הנוגש ושיטותיו הנאציות. בשעה אחת בלילה החליט החבר מאַנאָלָה (בנו של סגן יושב ראש היודען־ראַט) להודיע, שהוא מוכן לגלות את יוזמי הבריחה בתנאי שכל החברים — ובכללם פרוסט והשנים שנתפסו עמו — ישוחררו. מולצ׳אדסקי הסכים. אז הודיע הבחור, שהוא והנקה בורנשטיין, הם האשמים. מולצ׳אדסקי הופתע ונבוך, שהרי כיצד יעניש את בן סגנו, שותפו הקרוב ביותר לעבודה? כולם שוחררו, ורק שמעון פרוסט נאסר והובל לבנין בית־היתומים משם הובלו היהודים לגירושים בגירושי־יום־רביעי. לא היה בנו ספק, שיש בידי היודען־ראַט לשחררו, אולם הוא החזיק בו כבן־ערובה כנגד כל הנוער החלוצי.

זמן רב היה הבחור כלוא במקום זה ושוטרים יהודים שמרו עליו. כל שבוע בימות הגירוש חרדנו, שמא יגורש הבחור במשלוח השבועי הסדיר. מפקד המשטרה היהודית הבטיחני, שישתמש בהשפעתו להצלתו של הבחור, ואמנם אחר כך עלה בידינו לחלצו מהחדר ב„בית המתים״ (כנוי לבנין בית־היתומים) בו ישב מבודד, והוא נתמנה מזכיר למחנה עבודה מיוחד בבנדין (ארבייטס־קומנדו) שהוקם בשביל יהודים שברחו משטחי הגנרל־גוברנמנט. מבין אלה שנאסרו קודם לכן על־ידי היודען־ראַט לרגל המקרה הזה ניצלו: שמעון פרוסט, אברהם מַאנאָלָה, קלמן בלאכאז׳, אחיו, ברכה חמילניצקי, דוד, מרים ומנחם ליוֶר, לזֶנגה ורבקה קופרברג.

מחנה א. ק. (ארבייטס-קומנדו)

ינואר 1944.

על אף הרדיפות והנגישות מצד הגרמנים ועושי דברם היודען־ראַט והמשטרה היהודית מוסיפים יהודים רבים משטחי הגנרל־גוברנמנט, מוולברום, פילץ, ז׳אַרקי, צ׳אַנסטוחוב ועוד, להגיע אלינו. אחרי החיפושים האחרונים, שכתוצאה מהם נענשו יהודים רבים בבנדין על החזקתם של יהודים פליטים שהגיעו מחוץ לשטח הרייך בבתיהם, גובר הפחד לאכסנם ולטפל בהם. מצבם של יהודים אומללים אלה, שברחו מחרב הגירוש וההשמדה, החמיר מיום ליום, בעיקר לרגל חוסר קורת גג. חלק מהם אנוס היה, לכן, להתייצב מרצון למחנה־עבודה. מרין עושה השתדלויות אצל הגסטאפו ומקבל רשיון לרכז את היהודים האלה, אשר כבר נמלטו משטחי הגנרל־גוברנמנט, ואשר עתידים עוד ודאי להגיע משם, במחנה אחד תחת פיקוחו של היודען־ראַט שנקרא „א. ק.״ (ארבייטס־קומנדו). כל אחד מכלואי המחנה הזה הוצרך ללבוש, מלבד הטלאי עם המגן־דוד והשם „יודע״ על החזה, גם סרט לבן ועליו מגן דוד תכול בדומה ליהודים בגנרל־גוברנמנט. הוקמו שני מחנות מסוג זה, האחד בבנדין והאחר בסוסנוביץ, ורק אחר־כך, משהוכנסנו לגטו, איחדם מרין במחנה אחד בסוסנוביץ — שרודולה. תחילה לא נתייצבו יהודים חדשים למחנה הא. ק. מתוך החשש שהטילו בכנות כוונותיו של מרין, אך השוטרים היהודים היו עורכים עליהם ציד וסוחבים אותם בכוח למחנה. רק משהוברר, שהיחס לאנשים במקום זה אינו קשה וגם ההזנה מניחה, במידה מסויימת, את הדעת (קיים היה מטבח מיוחד שהוקצו לו מכסות מזון) החלו להתיצב יהודים במספר גדול יותר.

ברם, היות ורוב הפועלים היהודים רוכז כבר במחנות־עבודה נאלץ היה היודען־ראַט שנזקק לעזרה בהעברתם של היהודים מהרובע היהודי אל תוך הגטו להסתייע בכלואי מחנה הא.ק. הם שעזרו ליהודי בנדין בהסעת רהיטיהם וחפציהם לגטו. אחר כך הועסקו בסלילת כבישים

ובבנין בתים וצריפים בגטו. בראש המחנה עמד ד"ר רכטמן, עסקן ציוני וחבר עירית בנדין, נשיא מפלגת ה„התאחדות" שחזר זה מקרוב מלבוב (בין הניצולים; נמצא בגרמניה). כדי להינצל מגורלם הבלתי־נמנע של יהודי לבוב*), קיבל האחרון את הצעתו של מרין והעמד בראש המחנה. מאליו מובן, שהאדונים מהיודען־ראַט לא רחשו לו אימון רב, כי הקבוצה הצבורית עליה נמנה, נמנתה על מתנגדיהם וניהלה מלחמה בלתי־פוסקת בהם ובדרכי פעולתם, ולפיכך קבע מרין במחנה זה גם מפקד, איש מאנשי שרות הסדר היהודי, שבלי רשיון ממנו אסור היה לעזוב את המחנה. היהודים חיו במחנה זה שלא היה, כמובן, אלא מלכודת־מוות, בחרדה מתמדת בפני גירוש להשמדה.

הקמת הגיטו

בינואר 1943 החלה כליאתם של יהודי סוסנוביץ־בנדין בגטאות — פעולה שנמשכה ארבעה חדשים. תחילה התנהלה פעולה זו בשקט וללא הפרעות. כל יהודי חייב היה לפנות אל מחלקת השיכון שליד היודען־ראַט, ושם נקבעה לו דירה בתוך הגטו. האמידים קבלו דירות מיד; לעומתם, אלה שלא היה לאל ידם להכניס את הסכומים הדרושים, עברו גלגולים שונים עד שהשיגו קורת־גג לראשם. אחר כך, משנתמעטו הדירות, החלה מרוצת בהלה של יהודים לגטו. שוב לא חיכו לאפשרויות הובלה אשר היודען־ראַט העמידן לרשות המועברים, אלא נסו בבהלה, כבורחים מהאש. הדרך בין העיר והגטו המתה מרוב עגלות־יד בעלות שני אופנים טעונות חלקי רהיטים, אנשים העומסים צרורותיהם על כתפיהם ומכוניות־משא גדולות. בעוד שההעברה לגטו בסוסנוביץ בוצעה בקשיים לא גדולים באופן יחסי, משום שכמקום לגטו נקבע רובע

*) כל היהודים שנמלטו מאיזורי הכיבוש הרוסי לשעבר ונתפסו באיזור זגלמביה גורשו מיד לאושביאנצ'ים.

הפועלים הנרחב שרודזולה. הרי המצב בבנדין היה חמור יותר. קמיונקה, פרברה של בנדין שנקבע לגטו זה, לא יכול היה להכיל אף רבע מהאוכלוסיה היהודית. בפרבר זה גרו בשנים כתיקונן צוענים, שכבות העוני „והעולם התחתון" הפולני בבנינים בני קומה אחת, רעועים רובם ככולם. רק כעבור חדשיים צירפו לשטח הגטו גם את המקום המכונה „שרודזולה הקטנה", שתושביו הפולנים הועברו לעיר ושוכנו בדירות שנעזבו על־ידי תושביהן היהודים, אולם גם אז אי אפשר היה לשכן כאן את כל האוכלוסיה היהודית. ההעברה לגטו בוצעה בדרך זה, שבכל יום נשלח למספר של תושבי בתים מסוימים בעיר הודעות שעליהם לעקור אל הגטו. לרשות מחלקת השיכון של היודנרַאט עמדו מכוניות־משא להסעת הרהיטים, אם כי לרוב לא היו היהודים מעבירים את רהיטיהם אלא מוכרים אותם בפרוטות לפולנים, או מניחים אותם הפקר

עד מהרה פשט האיזור שנקבע כמקום הגטו את צורתו הקודמת ולבש צורה חדשה. היהודים סללו כבישים ומדרכות שלא היו כאן בנמצא כלל; ה„שופים" בנו בתי־מגורים לפועליהם; לבנינים רבים נוספו קומות עליונות. מחלקת־בנין מיוחדת ניצחה על כל המלאכה. הגטו חי בהמולת בנין שהתנהלה בקצב מזורז, משל כאילו היינו עומדים להשתקע במקום זה לעשרות בשנים. היהודים התאמצו לדחוק עצמם במסגרת צפיפות הגטו, להתכנס לתוכו, ללא טרוניות וקובלנות, שלא לעודד יתר על המידה את שימת לב הגסטאפו מחשש לגירושים. היו חדרים בהם שוכנו שתי משפחות; היות והחדר הכיל לא יותר משתי מטות ורק משפחה אחת יכלה ללון בו, הגיעו היושבים בו להסדר מקורי: משפחה אחת ישנה בלילה ועבדה ביום והיפוכו של דבר בשניה. אני גרתי בתנאים „טובים" — בחדר עם מטבח שוכנה משפחתי וכן עוד שלש משפחות. יחד 11 נפשות.

בסוף אפריל נסתיימה כליאתם של כל היהודים בגטו ולאף אחד לא הורשה להמצא בעיר. הגטו היה פתוח, ללא גדר ותומה, ורק על גבי

לוח התנוססה כתובת שהכריזה: „מכאן והלאה אסור ליהודים ללכת. העבריינים צפויים לעונש מוות". אולם כתובת זו כוח היה בה לבודד את כלל האוכלוסיה היהודית משכניהם, כשם שמבודדים מצורעים או פושעים, נחותי־דרגה ובזויי־אדם — הפקר לכל בריון...

היות וכל ה„שופים" הגדולים נשארו מחוץ לתחומי הגטו, נאלצו היהודים העובדים בהם להתאסף בכל יום בשעות הבוקר על המגרש הרחב שלפני בית היודען־ראַט, להסתדר בטורים, ארבעה בשורה, שצעדו תחת משמר השוטרים היהודים לעבודה.

תעודות חוץ-לארץ (דרכיות)

יום אחד הגיע אלינו מכתב מלשכת־הקשר בשוויץ, מהחבר נתן שואַלב, שעלינו לשלוח תצלומים בשביל ה„דודה דרכיה". ברגע הראשון לא הבינונו במה המדובר וסבורים היינו, שהכוונה היא להשגת רשיונות עליה לארץ־ישראל. המכתב הגיע לפי כתבתו של חבר „גורדוניה" (חברי „גורדוניה" היו היחידים שקיימו במשך כל שנות המלחמה קשר מכתבים עם החברים בוינה ובשוויץ, ומשם גם קבלו דרישות שלום מארץ־ישראל). כינסנו מיד בדירתו של החבר סובקובסקי, איש „פועלי־ציון" את נציגי כל תנועות הנוער הציוניות. באסיפה הוקרא המכתב והוחלט לשלוח תצלומים. רוב הנוכחים התיחסו בספקנות מרובה לענין, שכן מה יעזרו ומה יועילו לנו רשיונות עליה או דרכיות־חוץ־לארץ כל עוד הגסטאפו אוסרת על יציאתם של אנשים צעירים? לפיכך שלחו אז תצלומים רק החבר נתן אַק, ואחר כך גם החברים אריה ליור ומוטק קשאַשיבא. כעבור זמן קבל החבר אק מכתב מקונסול של פאראגוויי, אליו צורפה בשבילו גם דרכיה של אזרח מדינה זו. תוצאה זו עודדה אותנו מאד. כינסנו, לכן, אסיפה שניה בה השתתפו גם פרומקה פלוטניצקה והרשל שפרינגר, פעילי קבוץ „דרור", בה הוחלט לארגן את

משלוח התצלומים לשוויץ. החבר אק התייצב בפני המשטרה הגרמנית וכנתין ארץ אויב הועבר למחנה העצורים „אילאג" (אינטערנירונגס לאגער) אשר בטיטמוניק בגרמניה. כעבור זמן הגיעה ממנו ידיעה, שהוא נמצא במחנה זה יחד עם עוד עצורים אזרחי אמריקה וכולם נהנים מיחס טוב שלא כיחס ליהודים. בינתים הגיעו דרכיות נוספות של נתינים אמריקאיים בשביל חברים שונים, ורבים הם המוסיפים לשלוח תצלומים לשוויץ. באחד המכתבים ביקש ד"ר א. זילברשיין, נציג הסוכנות היהודית בשוויץ שאעביר לו מלבד תצלומי־חברי התנועות גם תצלומים של עסקני צבור מכל המפלגות, מה„אגודה" ועד ל„בונד", שיש להצילם. ושוב כינסתי בבית הקבוץ אסיפה של נציגי כל התנועות הציוניות בה הודעתי, שאין אני יכול לשאת באחריות לאישורם של אנשי כל המפלגות אשר ברחוב היהודי. הצעתי, לכן, שכל הנועה תקבע בא־כוח ואני אקשרו עם לשכת־הקשר בגנף. הוחלט, שעלי להודיע ללשכת־הקשר את שמות החברים נציגי התנועות. הלא הם: קוזלובסקי — „השומר־הצעיר". הנקה בורנשטיין — „גורדוניה", ישראל (יחף) קוזיך — הנוער הציוני, לייזרוביץ — „פועלי־ציון", וולהנדלר — „פועלי־ציון שמאלי", חיים זילברג — „מזרחי", ישראל גלברד — ציונים כלליים, דוד ליור — „התאחדות" ועוד. על אף הקשיים בקיום קשרי מכתבים עם חוץ־לארץ, לא נפסק הקשר שלנו עם הלשכה בשוויץ. סייעו בכך שמותיהם הנוצריים הבדויים של ד"ר א. זילברשיין — לאַלאַי, ונתן שואַלב — יאסקולסקי, מחד גיסא, והגרמנים המוכרים שעזרו לנו בהעברתם של מכתבים אלה דרך הדואר הגרמני מאידך גיסא. אשר לדואר היהודי, הרי לפי הוראותיו של יושב ראש היודען־ראַט לא קיבל מכתבים למשלוח לשוויץ. הוא גם נטל לעצמו את הרשות לשמש צנזור למכתבים שהגיעו אלינו משם. אולם על אף העובדה שהפקידים פחדו פחד רב מפניו, היו מביאים לביתי את המכתבים שהגיעו אלי עוד לפני שהוא הספיק לראותם.

זמן רב לפני כן החל רעיון ההגנה בקרב הנוער היהודי בבנדין ובסוסנוביץ ללבוש צורה מוחשית. הוצאנו לאור עלון בלתי־ליגאלי בהקטוגרף שגולל בפני האוכלוסיה את מגמותיו של היודען־ראַט, בו נתפרסמו מאמרים שמתחו בקורת על מרין „מלכם של מאת־אלף יהודי מחוז זגלמביה" ועוזריו. העלון הופיע זמן ממושך. על אף מאמציו המרובים לא עלה בידי היודען־ראַט לגלות את מקום הופעתו ואת העוסקים בו. מולצ׳אדסקי נהג אף לחטט במגרות עובדיו, שמא יגלה בהם ספרות בלתי־ליגאַלית זו. אולם חברי מפלגת „פועלי־ציון־התאחדות" שעסקו בהוצאתו של העלון לאור נהגו זהירות מעולה, וגם עוזריהם הקרובים ביותר לא ידעו מי הם העוסקים בכך. לאחר מאמצים מרובים עלה בידי מרין לגלות את מקום ההקטוגרף בסוסנוביץ, בעלית־גג, בה גר חבר „השומר־הצעיר" צבי דונסקי. מרין ציווה לאסרו, אולם הבחור הצליח להמלט ולהסתתר. אז ציווה מרין לאסור מספר גדול של חבריו ותבע מהם להסגירו. לאחר שגם לחץ זה עלה בתוהו, ציווה לאסור את אמו ואחותו של דונסקי ולכלוא אותן בבנין בית־היתומים. הבן השתדל לעודד את אמו, שהיתה כלואה מבודדת בחדר, מנותקת מכל מגע עם החוץ, ומזונה ניתן לה מבית־התמחוי של הקהלה באמצעות שוטר יהודי. את מכתביו היה מוסר הרשל שפרינגר למרים ליור שעבדה בבית־התמחוי והיא הבריחה אותם, באמצעים שונים, על־ידי שהטמינה אותם במרק או בלחם, לאסירה. אולם מרין לא טמן ידו בצלחת וציווה על השוטרים היהודים לגלות בכל מחיר את מקום מחבואו של צבי דונסקי ולהביאו אליו. סוף סוף עלה בידם הדבר.

זמן מה לפני כן נאסרו על ידי היודען־ראַט שני בחורים צעירים שנחשדו בפעולה מהפכנית: בובק גרויברד (נכדו של הרב הזקן מבנדין) וזַכריש (יליד ארץ־ישראל, לאחר מות אביו חזר עם אמו לבנדין). הם הוסגרו לידי הגסטאַפו, עונו והוכו עד זוב דם. ביחוד עינו את דונסקי, תלוהו ברגליו, היכוהו באכזריות טרופה ותבעו ממנו שיסגיר

את עוזריו להוצאת העלון. אחר כך גורשו שלשתם למיסלוביץ, לבית הסוהר הפוליטי, בו הוחזקו במחלקה הראשונה שנתפרסמה במשטרה החמור ובמפקחיה האכזריים, מקום שם היו מאלצים את האסירים לשכב שתים־עשרה שעות על בטנם מבלי לזוז, ועוד. צבי הצליח להבריח מבית הסוהר מכתב, בו הודיע, שמרין חתם על פרטיכל לפיו הם נאשמים בפעולה קומוניסטית. מבית הסוהר גורשו על־ידי הגסטאפו לאושביאנצ'ים להשמדה. מרין ביקש באותו זמן להוכיח לגסטאפו, שהוא נלחם גם בקומוניסטים והוא מוכן להקריב להם גם קרבן זה. נאסרו אז עוד שלשה צעירים, האחים ליבלינג וקוזלובסקי, שהעיז למתוח בקורת על מולצ'אדסקי. אולם גם בקשת הסליחה שלו והבטחתו שלא לבקר יותר את פעולת היודען־ראט ולציית לו לא עמדה לו; ורביעי — בנו של נשיא ה„אגודה" בונם בונהרד, שאין יודע מדוע עלה לו ככה, באשר לא היה כלל קומוניסט, וסוד מאסרו היה ידוע ליודען־ראט בלבד. אנשי הגסטאפו קשרו אותם בחבלים לספסלים ולילה תמים היכו אותם נמרצות. למחרת הבוקר גורשו, מוכים, פצועים ושטופים בדם, במצב של אפיסת־כוחות גמורה, להשמדה לאושביאנצ'ים. כעבור זמן קצר קיבל ה„מרכז" בראשותו של מרין הודעה מהנהלת מחנה אושביאנצ'ים, ששבעת היהודים האלה נידונו למוות בעד פעולה קומוניסטית, הוצאו להורג ונשרפו בקרמטוריון. ההודעה במקורה היא בידי בנימין גרויברד, בין הניצולים בגרמניה.

לא על כל היהודים שנרצחו, נהגה הנהלת מחנה אושביאנצ'ים להודיע לקרוביהם, וכוונת ההודעות הללו היתה להטיל אימה על כל אלה, שעסקו או שביקשו לעסוק בפעולה פוליטית מהסכנית.

בעקבות שבעת הקרבנות האלה בא גל של מאסרים, שסיפקו מועמדים לגירושי־יום־רביעי הסדירים. הגסטאפו נקטה בשיטה הנאצית הבדוקה, שלפיה היתה מתעללת גם בכל בני משפחתו של אדם שנחשד בפעולה פוליטית, ולעתים אף באלה שלאסונם שמותיהם כשמות

החשודים, וכך גורשו לאושביאנצ׳ים גם כל בני משפחותיהם של שבעת ה„קומוניסטים" הנ״ל, הוריהם, אחיהם ואחיותיהם. היודען־ראַט לא יכול היה להציל מצפרני הטרף אף את העסקן המכובד של ה„אגודה" ר׳ בונם בונהרד; האחד שניצל עם אשתו היה בנימין גרויבּרד וזה הודות לתעודות חוץ־לארץ; מיד לאחר מאסר בנו כתבתי לא. זילברשיין לגנף, הסברתי לו את מצב העניינים וביקשתי שישלח מיד למשפחה הנתונה בסכנה את התעודות הדרושות. משבאה הגסטאפו לאסרו, כבר הספיק להתייצב אצל המשטרה ונעצר כנתין חוץ־לארץ, אזרח של מדינת פאראגוואי.

בשורות הנוער החלוצי התנהל אותה שעה ויכוח סוער — הגנה או הצלה. רוב הנוער נטה להגנה מתוך נימוק יסודי, שעם השמדת העם אסור לחלוצים לעסוק בהצלת עצמם אלא להחלץ לעזרת העם, להגנת חייו וכבודו. דעתם של החברים המבוגרים, שיש להציל ככל האפשר, שאין ההצלה מבטלת את ההגנה, לא נתקבלה עליהם. בהתאם לכך החליטו חברי „גורדוניה" — הנקה בורנשטיין, שלמה צימרמן, קלמן בלכאַז׳ ושלמה לרנר, וכן צבי ברנדס מ„השומר הצעיר", שהיו כבר מצויידים בדרכיות חוץ־לארץ, להשאר במקום, והטמינו את דרכיותיהם — האמצעי האחד להצלתם. משנודע לחבר בורנשטיין, אביה של הנקה, על ההחלטה, בא אלי ובדמעות בעיניו ביקשני להשפיע על בתו לבל תקיים את ההחלטה ותתייצב במשטרה על מנת להעצר. מעולם לא אשכח שיחה זו: „את כל חיינו הקרבנו — טען — למען הבת היחידה. חינכנוה לנאמנות ציונית. כלום רבים כמותה בשורות הנוער? מדוע ולמה תקפח חייה הצעירים?" נסיתי להרגיע את האב השבור, אם כי בעצמי לא האמנתי בדברי, שהשאלה תובא עוד פעם לדיון בישיבת „החלוץ" וגם עם בתו אבוא בדברים. כאשר ספרתי לה אחר־כך על השיחה עם אביה, אמרה: „צר לי על הורי, שבגללי יחמיצו את הזדמנות ההצלה (הדרכיה היתה משותפת להם). לא דעתי הפרטית חשובה בענין זה. „החלוץ" הוא שקיבל את ההחלטה ועלי, בתור חברה מרכזית,

לשמש דוגמא לאחרים".

שונה היתה השיחה עם סגן יושב־ראש היודען־ראָט, משה מָאנאלה. שגם בנו קיבל דרכיה משוייץ. אף הוא בא אלי לבקשני, שאשפיע על בנו, אשר החליט אף הוא לבל להתייצב במשטרה על מנת להעצר. עניתי לו — „בנך אדם מבוגר, עצמאי הוא ואינו נזקק לעצתי". — „הן ידוע לך — אמר — שהוא חשוד על פעילותו, ואלמלא קשרי עם היודען־ראָט, ודאי שהיו מצרפים אותו למשלוח האחרון של המגורשים לאושביאנצ'ים". „אולם אין בידי לעזור לך — סיכמתי את השיחה — משום שאין בידי להשפיע על החלטות ‚החלוץ". „אם כך הדבר — הוסיף — אמצא דרך לעזור לעצמי" — והלך.

בלילה הוציא את התעודה מכיסו של בנו ורשם אותו במשטרה בתור נתין חוץ לארץ. למחרת היום, משנודע הדבר לבן, עזב את בית אביו ולא רצה לחזור אליו יותר. ושוב בא האב אלי לבקשני, שאגלה לו את מקום מחבואו של בנו. „אם תבוא המשטרה לעצרו ולא תמצאנו, יהיה חשוב כמרגל". „זה ענינך" — אמרתי. כעבור ימים אחדים עלה בידו, בעזרת המשטרה היהודית, למצוא את בנו, להביאו הביתה ולשמור עליו עד שבאה המשטרה והעבירה אותו למחנה־מעצר.

ביום השני לחג הפסח נעצרה הקבוצה הראשונה של חברינו, שצוידו בדרכיות אמריקאיות על־ידי חברינו משוייץ, ונשלחו למחנה־המעצר „אולאג' 7/2" בטיטמוניק, שם החזיקו מעמד עד סוף המלחמה. בקבוצה זו היו: אריה ליור, מוטל קשאשיבה ואשתו, צבי רוזוין, אהרן גפנר, שמעון פרוסט, ד"ר רכטמן, רגינה הולנדר, מכיל לסקר ובני ביתו, אברהם גולד ובני ביתו, בנימין גרוסברד ואשתו; גם כותב הטורים האלה ושלמה צימרמן עמדו לצאת עם הקבוצה הזאת, אולם לפי החלטת המפלגה נשארו במקום. נקבע עלינו לצאת עם הקבוצות הבאות אשר, לצערנו, לא יצאו יותר, ושוב באשמתו של מרין ויועציו, שהלשינו בפני הגסטאפו וגילו לה את האמת על התעודות הללו.

ה„מרכז" ומרין בראשו לא יכלו להשלים עם העובדה, שמצוי גורם עצמאי העוסק בהצלת יהודים, והעוסקים בכך הם גם בטלנים, שאינם משכילים להפיק תועלת מ„עסק" זה. והעיקר: היודען־ראַט עצמו אין לן כל השפעה בתחום זה ולעסקניו אין כל אפשרות לרכוש לעצמם דרכיות כאלה. מרין ויועציו החליטו, לכן, להפקיע את הענין מידי התנועות החלוציות. הזכות לחרוץ חיים או מוות היא הרי, כידוע, בידי היודען־ראַט. בשיחה שנמשכה שעתיים עם אריה ליור, ערב השלחו ל„אוּלאַג", ניסה מרין להשפיע עליו, שהמכתבים מלשכת־הקשר בגנף יגיעו לפי כתבתו הוא*). לדברי ההסברה של ליור, שזה ענין הנוער החלוצי — השיב מרין באיומים; ומולצ׳אדסקי הרהיב עוז בנפשו לומר לפרומקה פלוטניצקה — „אריה עוד אינו נוסע". ואכן, ימים מועטים לפני שהוצרך להעצר, קיבל הודעה מה„מרכז" (הזמנה זו נמצאת בידי כותב הטורים האלה), בה נדרש עוד באותו יום — 7 באפריל 1943 — להתייצב ל„ארבייטס־איינזאץ". אולם הוא כבר היה רשום במשטרה וליודען־ראַט לא היתה שליטה עליו. אז גזרו מרין בסוסנוֹביץ, ומולצ׳אדסקי בבנדין, שאסור להעביר מכתבים ותצלומים לחוץ־לארץ. עקפנו את הוראותיהם והמשכנו לעמוד בקשרי דואר עם שוייץ בדואר הגרמני. כתגובה לכך נאסרו בפקודתו של מרין עשרים יהודים, בכללם חברים מכל התנועות, באמתלא שלידי הגסטאפו נפלו המכתבים שנשלחו לחוץ־לארץ. לא כל אלה שמרין עמד לאסרם — והרשימה היתה גדולה — נאסרו. תמיד ידענו מראש את אשר היודען־ראַט זמם לעשות, ורבים מחברינו הסתתרו בעוד מועד. מפקד המשטרה היהודית שמר על פקודת המאסר בסוד, ורק שעה לפני ששלח את אנשיו לביצועה מסר להם את הרשימה. בשעה שתים וחצי בלילה העירוני שני אנשי המשטרה

*) בידי מחבר הספר מכתב מאת מ. מרין בחתימת ידו אל אלפרד שורצבוים, בו הוא מבקשו להשתדל שכל חליפת־המכתבים בעניני תעודות חוץ־לארץ תכוון לפי כתבתו הוא.

היהודית רכניץ (בין הניצולים, עתה בבנדין) וביכובסקי, שעמדו אתנו בקשרים, ומסרו לי את רשימת האנשים שעמדו לאסרם עוד באותו לילה. אני, שמי היה הראשון ברשימה זו. אמרתי להם שיודיעו על כך מיד לכל הצפויים למאסר, למען יהיה סיפק בידם להסתתר. ואכן, הם הספיקו להזהיר חלק מהחברים, וחלק אחר ובכלל זה — שלמה צימרמן, שלמה לרנר, הנקה בורנשטיין, קלמן בלכאז' ועוד, הסתתרו עוד לפני שהשוטרים מצאו אותם.

גם אני עזבתי בשעה שלש בלילה את דירתי, ויחד עם רעיתי ובני מצאנו מחבוא בבית חבר. למחרת נודע לי, שלא באו כלל לחפש אותי — והחלטתי לצאת ממחבואי. כינסנו מיד אסיפה של כל התנועות הציוניות להתיעצות במצב שנוצר ועל הצעדים שיש לנקוט בהם, כדי להציל את החברים מצפרני היודען־ראָט. אני חיוויתי את דעתי, שאין הגסטאפו יודעת דבר בענין הדרכיות, ומרין הוא המנהל נגדנו על דעת עצמו את פעולת־הסחיטה כדי לאלץ אותנו למסור את הקשרים עם חוץ־לארץ ואת הדרכיות לידיו. הוסכם אז לשגר משלחת אל מרין. אחרי הודעתי שלא אשתתף במשלחת זו, הוחלט לחכות ימים אחדים. בינתים שוחררו האחים קוז'וך מסוסנוביץ — עובדה שהוכיחה לנו באמת, שאין הגסטאָפו מעורבת בענין. אז יצאה המשלחת למרין. השתתפו בה: הרב גרוסמן, קוז'וך האב, הרשל שפרינגר ונציגים מטעם כל התנועות.

אחרי שחזרה המשלחת בא אלי שפרינגר והודיע: „אכן, צדקת בסירובך להשתתף בה. אין מרין זקוק למשלחות. לאחר שעתיים של משא ומתן לא העלינו דבר. אילו ביקרת אצלו בעצמך, ודאי שהיית משיג תוצאות".

„כלום סבור אתה — שאלתי — שעלי היה ללכת אליו, למסור לידיו את הענין, למען שיהיה בידי היודען־ראָט לקבוע ולהכריע מי צריך לקבל תעודות־יציאה? חלילה וחס! היה לא תהיה".

אז הוחלט, שעלי ועל שפרינגר לכתוב אל לשכת־הקשר ולהזהירה,

בחות קיבוץ „דרור".
1) ברוך גפטק, מפקד הארגון היהודי הלוחם. 2) דוד קוזלובסקי, נפל בקרב כפרטיזן. 3) קלמן בלחרז', היחידי מבין הארבעה שנשאר בחיים; נמצא עתה באיטליה. 4) הרשל שפרינגר, מנהיג קיבוץ „דרור".

הרשל שפרינגר, מנהיג קיבוץ „דרור", מדבר לפני באי־כח תנועות הנוער הציוניות על ארגון ההגנה היהודית.

לבל תשלח ליודען־ראַט שום דרכיות חוץ־לארץ, „באשר" — כך כתבתי — „אלה הם פושעים הניזונים בדם ישראל". בטוחים היינו, שלא יד הגסטאפו במקרה. זו לא היתה מרבה בדיונים ומגרשת את כולנו לאושביאנצ'ים ללא שהיות יתירות. יתר על כן: לא המשיכו לחפש אחר אלה שהסתתרו, ואילו חלק מאלה שנאסרו שוחררו ואחר כך — כאשר מרין לא היה יותר — שוחררו כולם. והיה זה בסוף חודש מאי.

פעולתו האחרונה של מרין ואחריתו

מאי 1943.

מרין פנה בתביעה אל כל היודען־ראַט'ים הכפופים למרותו והודיע, שאת כל הזהב והכסף ששרדו בידי יהודים יש להחרים בשביל הגסטאפו. למטרה זו הוקמה ליד כל יודען־ראַט ועדה שריכזה את דבר קבלת הזהב והכסף ונתנה אישורי־קבלה. את אלה שידוע היה כי יש להם כסף היו מאלצים ליתן סכומים גדולים, אלה שלא היה בידם זהב היו יכולים לפדות את עצמם בכסף; בכספים אלה קנה היודען־ראַט את הזהב הנדרש. מרין עצמו פתח את ה„מגבית". כדי לשמש דוגמה לאחרים מסר את נרתיק הסיגריות שלו, את שעונו ואת טבעתו, העשויים זהב. הוא פנה גם לנוער שיסייע להצלחתה של ה„מגבית" והבטיח, באחת עם זאת, להשפיע על הגסטאפו ששוב לא ייעצרו בעלי דרכיות חוץ־לארץ — שכן בינתים אסרה הגסטאפו על היהודים את היציאה למחנה לנתיני חוץ־לארץ.

הנוער ניהל תעמולה נרחבת נגד מסירת הזהב לגרמנים. אין מאמינים יותר בהבטחות הגרמנים ועוזריהם היהודים. אולם מרין חזר והבטיח, שאם ה„מגבית" תצליח אין ספק שהיהודים יוכלו להתקיים במחיר זה באיזור זגלמביה. לא היה להם ליהודים מה להפסיד, והיו גם שהשלו את עצמם: אולי... ומסרו את כל אשר להם. נזדמנתי ל„מרכז" לסוסנוביץ בבוא אנשי הגסטאַפו לקבל את הזהב ולארזו בתיבות לשם

העברתו לגרמניה. עשרות רבות של תיבות ובהן פמוטי־כסף לאין ספור ושרידי חלב נרות־השבת עוד דבוקים בהם, נברשות, קופסות־בשמים, מנורות־חנוכה שעברו מדור לדור במשך מאות בשנים, כל מיני עתיקות וחפצי ערך. והנה ניתקה שלשלת של דורות, הכל נחרב, נעקר, נמחק. לא עוד תברכנה אמהותינו היקרות על נרות השבת: הקיץ הקץ...

בתחילת יוני נתקבלה ב„מרכז" מהגסטאַפו רשימה של שלשים וארבעה יהודים, שהגיעו בשבילם מחוץ־לארץ דרכיות של נתינים זרים בצירוף הודעה, שעליהם להתייצב מיד בתחנת המשטרה בסוסנוביץ לשם העברתם למחנה המעצר „אולאַג". המרכז הודיע על כך מיד למעונינים. כעבור ימים אחדים התייצבו ומזוודותיהם בידיהם במשרדי היודען־ראַט, שהעבירם באוטו־משא לקטוביץ ומסרם למשטרה הגרמנית — וזו העבירה אותם הלאה באוטו משלה. שמחנו והיינו בטוחים, שאלה לפחות, שצוידו בדרכיות אַמריקאיות, ניצלו מהשמדה. אולם כעבור יומים הביא לנו נוצרי שעבד כחשמלאי בכניסה למחנה אושביאַנצ'ים את הידיעה, שראה באותו יום שני אוטובוסים שהגיעו למחנה, האחד עם נוסעים יהודים והשני מלא מטען. הוא אף תיאר את מראיהם של אחדים מהם. לא רצינו להאמין שבדרך ערמה ומרמה כזו הובלו יהודים אלה להשמדה. אולם לאחר שחלפו שבועות ולא נתקבלה מהם שום ידיעה, וגם חברינו ב„אולאַג" כתבו לנו שאליהם לא הגיעו יהודים אלה ואין הם יודעים דבר על גורלם, שוב לא היה בנו ספק בגורלם המר. את המשלוח הזה ליווה מ. מרין, אחיו חיים וד"ר בורנשטיין, מי שהיה חבר הנהלת ה„ג'וינט" בוארשה. ידענו, שגם מרין סבור היה שאמנם משלוח זה נשלח למחנה נתינים זרים, והשתדל הרבה לצרף אליו גם את ד"ר בורנשטיין. עברו שעות ומרין לא חזר. הגברת צ'אַרנאַ, מזכירתו, טילפנה אל משרדי הגסטאַפו בקטוביץ ושאלה לפשר הדבר. בתשובה הודיעו לה, שגם עליה ועל מזכיר המרכז ד"ר לוינשטיין לצאת מיד לקטוביץ לישיבה דחופה וחשובה. הם לא חשדו כלל שיאונה להם דבר, שדוקא הם יהיו

בין הראשונים לחיסול הסופי — ויצאו מיד. ולא רק הם עצמם. איש לא יכול היה להעלות על הדעת, שזה יהיה סופם של אלה, ששירתו נאמנה את הגסטאַפו זה ארבע שנים...

לא הם ולא קודמיהם לא חזרו יותר. רבים לא האמינו זמן רב שהגיע סופם של אלה, שמילאו תפקיד כה טראַגי ומכריע בפרק האחרון בתולדותיה של יהדות זגלמביה אשר הקיפה עשרים וחמש קהלות עם אוכלוסיה יהודית בת מאה אלף נפש. אכן, הכושי עשה את שלו — — —

חברי היודען־ראַט שנותרו סברו, שהקבוצה נעצרה בקשר לעסקי הדרכיות. היות ומרין הפריע בשעתו לבעלי הדרכיות להתייצב במשטרה, הרי שכחות הבטחון התערבו בדבר והגסטאַפו עצרה אותם לשם חקירה בלבד.

כעבור יומים קיבל „המרכז" הודעה טלפונית, שהקומיסר דרייאַר עומד לערוך בקור במשרדים. הידיעה נתפשטה חיש מהר בגטו. השוטרים היהודים לא הניחו לאיש לצאת לרחוב. ומשהגיע הקומיסר הגרמני לסוסנוביץ היו פני הגטו כפני עיר מתים. היהודים סבורים היו, שעתה תפוענח תעלומת העלמם ויוברר מה אירע למרין וקבוצתו. ואכן, לאחר סיור קצר במשרדים מסר הקומיסר למר שמיאַטאַנא אגרת מאת מרין — התאריך ושם המקום נתלשו — בה כתב: „הכל בסדר גמור. המשיכו בעבודה כמקודם". היו יהודים שהאמינו כי מרין עתיד עוד לחזור, אולם בשעה שהגיעה האגרת כבר לא היה בין החיים. רווחה השערה שהוא ואנשי קבוצתו נרצחו במרתפי־העינויים של הגסטאַפו בקטוביץ, אבל ניצולי אושביאַנצ'ים מוסרים שנורה בבונקר הידוע באושביאנצ'ים.

כעבור יומים בא שוב הקומיסר דרייאַר למשרדי „המרכז" בסוסנוביץ ושאל: „היכן מרין שלכם?" — אף אחד לא השיב דבר. מר שמיאַטאַנא נתמנה על־ידי הגיסטאַפו לממלא מקומו...

דבר העלמו של מרין נטע בצבור היהודים את ההכרה הכללית, שכולנו היינו בעיני הנאַצים למיותרים, ובקרוב עתיד להתקיים גירוש

גדול. אולם האופטימיסטים הנצחיים הוסיפו ל„הוכיח", שמעתה ואילך לא יארע כל רע, שמרין נמצא באַנאַברג והוא עוסק שם בהכנת מחנות לקליטתם של כל היהודים, ש„השופים" יועברו לשם וכו'. אולם לא הוצרכנו לחכות זמן רב על מנת להווכח מה זוממים הגרמנים לעשות בנו באמת...

הגירוש השלישי

22 ביוני 1943.

בשעה חמש לפנות בוקר נתעוררנו לפתע לקול צעקה: „אַלע יוּדען הראַוס!" (כל היהודים לצאת!). אל דירתי נכנס גרמני לבוש אזרחית, איש הגסטאַפו, אקדוח בידו, וציווה עלינו לעזוב את החדר במשך עשרה רגעים. החלטנו, קודם כל, להסתיר את אמא והאחיות, שאין להן תעודות מטעם ה„ממונה המיוחד"; את האֵם הזקנה העלינו עד מהרה אל עלית־הגג וכסינוה בשקים ישנים, ואילו את האחיות השכבנו לתוך הספה — ועזבנו את הדירה.

בשעה שש רוכזו כל היהודים שגורשו מדירותיהם בגטו הקטן, בשרודולה, על מגרש אחד. לא ידענו מה התרחש אותה שעה בגטו הגדול, בקמיונקה. אולם הנה הגיעו עשרים שוטרים יהודים שהופקדו מטעם הגסטאַפו לעזרה בשמירה עלינו, ומהם נודע לנו, שגם בגטו הגדול התרחש אותו דבר. בשעה שבע הובילו אותנו, מוקפים שרשרת של גרמנים עם רובים דרוכים, ישר אל התחנה. בטוחים היינו, שיטעינו אותנו מיד לקרונות, אך הנה הגיע הקומיסר דרייאַר, הסתכל בנו ושאל למקום המצאם של הילדים והזקנים. לא ענו לו דבר. אז ביקש להראות את תעודות־העבודה, וכולנו הרימונו למעלה את התעודות התכולות. עובדה זו הכריעה — ולא גורשנו במעמד זה לאושביאֶנצ'ים, אלא לגטו הגדול לשם עריכת מיון.

דרך כל הרחובות הובלו יהודים אל המגרש הגדול, המוקף שרשרת

של משטרה גרמנית מצויידת במכונות־יריה. אנו יושבים על הארץ. העמידה אסורה. הנה הגיע בעל ה„שופ" הגרמני רוסנר להוציא את פועליו, אולם אנשי הגסטאַפו לא הניחו לו לגשת למקום. נציגי ה„ממונה המיוחד" שמֶלט, קוטשינסקי ולינדנֶר בוחרים במאות אחדות של יהודים; את אלה מגרשים מיד למחנות־העבודה קאַרבינאַ, טשיניאָץ ומַרקשטט אשר בשלזיה העילית. מזמן לזמן ניתר יהודי ממקומו ומתחיל לברוח. ככלבים משוסים זונקים הגרמנים ברדיפה אחריו, רדיפה המלווה בצעקות־פרא ובאש יריות. מי שהיה ראש הקהלה, סגן ראש העיריה, ראש אגודת הסוחרים ובעל תפקידים אחרים אליעזר רובנליכט, נורה על שנשאר בביתו. מחשובי עסקני הצבור היהודי באיזור זגלמביה היה. אנשי הגסטאַפו אסרו גם על ה„ממונה המיוחד" לבחור אנשים צעירים לעבודה, ודרשו שיעזוב את המגרש ויניח להם בביצוע שליחותם מטעם המדינה הנאַצית — שליחות הדמים וההשמדה. לינדנר, שמלט וקוטשינסקי עזבו את „הנקודה" ועמם פלוגות הצבא המיוחד שלהם, ועל המגרש נשארו אנשי הגסטאַפו, הס.ס. והמשטרה. אין בנו יותר כל ספק בחומר מצבנו. ובעוד אנו חוששים לגירוש טוטאַלי מידי להשמדה באושביאַנצ'ים, נפוצה השמועה שהקומיסר דרייאָר עצמו עוסק במיון היהודים — משמע שלא על כולנו נגזר הגירוש. הנה הוא עומד, חית־טרף בדמות אדם, כפפות לבנות על אצבעותיו ומגלב בידו. כל אחד חייב לגשת אליו. הוא מצביע במגלב — האחד לצד ימין, האחד לצד שמאל, בין אם יש לאיש תעודת „הממונה" ובין אם אין לו. קשרי משפחה נטולים כל חשיבות בעיניו — האב לצד אחד, האם לצד האחר; והוא הדין בילדים והורים. כל הזקנים והילדים אחת דינם לגירוש (חלק ניכר של הזקנים נשארו חבויים, כאמור לעיל, בדירות). אני מחליט להשאר האחרון על המגרש, כי ברור לי ששלשתנו — אני ורעיתי ובני — לא ננצל. תענוג מיוחד הרגיש הרוצח בהפרדה בין בני המשפחה. אפס, בינתים עוד אנו נמצאים ביחד ומחפשים דרך להחלץ מהמיצר.

כל הדרכים חסומות, מלאות וגדושות נאַצים מזויינים. אני סופר את הנותרים במקום, עוד מאה — חמשים — עשרה — עוד מעט ונחתם גם גזר דיננו. אנו האחרונים. תחילה אנו שולחים את הבן, שצעיר וגבה־קוֹמה הוא, אולי ישחק לו המזל. רגעים של צפית־אימה ודריכות. גורלו כבר נחרץ. אף גורלי. אני מרוצה, לפחות, ללכת להשמדה יחד עמו. האחרונה נגשת רעיתי. אך הנה קופץ ממקומו נציג היודען־ראַט ה׳ שפיצברג (מניצולי טרזינשטט) וקורא: „אדון המפקד, זו הפקידה הטובה ביותר שלי״ (היא עבדה בתור מנהלת מטבח עממי) — והמגלב מצביע בכיוון ההפוך — הצלה... אולם אז פורצת אשתי בזעקה: „בעלי ובני״... וידיה תלויות באויר בצפיה מתוחה כאל אות מן השמים... חולפת דקה, והמגלב מצביע עלינו, עלי ועל בני, שנחזור בכיוון לידיה המושטות כלפי מעלה של האשה...

הקומיסר עוזב את המגרש. מרחוק ראינו כיצד מכה ומאיצה הגסטאַפו בהמון היהודים בכיוון אל תחנת הרכבת, אל הקרונות המוכנים, בהם דוחקים את האומללים, ארבעים בקרון, ומסיעים אותם לאושביאנצ׳ים.

אנו חוזרים הביתה. רעיתי מתייפחת בבכי, מחזיקה בידינו כאילו חששה שנברח ממנה. אנשים יוצאים ממקומות־המחבוא שלהם וממהרים, שטופי דמעות, לחפש את בני משפחותיהם. לא שרדה משפחה שלמה אחת. ילדים שהוחבאו בבית נשארו ללא הורים, הורים — ללא ילדים; כאן אֵם זקנה בודדת, שם אב זקן... אנשים מתעלפים ברחוב. נחשול של צער ויסורים מציף אותנו. לפתע עוצרת בנו אחת ממכרותינו, ברונקה בראַון, פורצת בצחוק היסטרי וקוראת: „בואו, בואו וראו איך חינקתי את ילדתי. חה, חה, חה!״ אין אנו מאמינים למשמע אזנינו, אולם אנו הולכים עמה ורואים במו עינינו את גווית הילד החנוק. השכנים סיפרו שהיו חבויים יחד עם האֵם האומללה בבונקר. לפתע נשמע קול אנשי הגסטאַפו בהתקרבם למקום. הילד פרץ בבכי ואז — חינקה אותו האם והצילה את כל יושבי הבונקר.

בשובי לביתי פגשה אותי אחותי בבכי — צבי ואַלק היכן הם? אין תשובה בפי. היא מתעלפת. אחר כך הוברר, שבעלה צבי פפר, ציוני ותיק ומסור, ובנם אַלק בן השמונה־עשרה, גורשו למחנה־עבודה.

למחרת חזר הדבר בגטו סוסנוביץ. מאחר שלא נתמלאה המכסה להשמדה, כי רבים הספיקו להסתתר, הסתערה הגסטאַפו שוב פעם על גטו בנדין וחטפה ברחובות אנשים, מכל הבא ביד. כל פועלי ה„שופ" של רוסנר נשארו ללון בבתי המלאכה. גם מאות יהודים שלא עבדו שם מצאו במקום זה מקלט עד עבור זעם. ביום השלישי עוד המשיכה הגסטאַפו בחטיפת יהודים לגירוש. כל החטופים נכלאו בבנין בית־היתומים. בין החטופים היתה גם משפחת לנדאַו, שבתם חנה, חניכת „גורדוניה", עצרה בנוכחותם של מאות יהודים וצבא גרמני בלויטננט של הגסטאַפו וצעקה אליו: „עמוד, רוצח! רוצחי נשים אתם! רוצחי ילדים! גבורי חיל לעומת נשים ואנשים חסרי־נשק ומגן! הבו לנו נשק ונוכיח לכם נחת זרוענו! אולם שום דבר לא יעמוד לכם, הפסדתם במלחמה וים הדמים של האנשים החפים מפשע ישטוף ויטביע אתכם; ועתה ירה בי, אתה רוצח הנשים!" היא פרמה את חולצתה וקראה: „ירה בי, אתה הנאַצי..." כדור שפילח את חזה הפסיק דבריה. צנחה לארץ, אגרופיה מכווצים, ודמה ניגר... ניגר...

הגסטאַפו עזבה את המקום. חיילי הצבא הגרמני, בדרך אל החזית או ממנה, שעמדו על־יד הגדר ונוכחו במעמד זה, נגשו למקום הרצח, הורידו ראשיהם בהרגשת כבוד, ואחד מהם אמר: „הן זו נפלה כגבורה, הרבות עוד אצלכם בנות כאלה?"

באותו יום, כשהטעינו את היהודים בקרונות, קרא הבונדאי הזקן פסחזון, ששימש שנים כמזכיר הקהלה, אל אנשי הגסטאַפו: „רוצחים! סופכם מתקרב ובא! דמנו, דם נקיים יוקם בראשכם!" — בלע טבלית ציאנקלי ונפל מת במקום.

התמונה לא תהיה שלמה אם לא אוסיף גם על דרכה האחרונה של הגברת חוה הוטנר, נשיאת „ויצ"ו" בבנדין. ב„בית־המתים" (הוא בית־היתומים) היה מטבח, שבעובדיו לא נגעו לרעה בזמן הגירושים. נשים רבות היו מתחמקות לשם וכך הצילו את חייהן. בדרך מקרה היתה הגברת גוצה ליפשיץ, מנהלת המטבח הזה, עסוקה אותו יום במטבח אחר, והגברת הוטנר מילאה את מקומה. אנשי הגסטאַפו שנמצאו במקום השגיחו בנשים אחדות שנכנסו למטבח, בחפשן מחבוא ומקלט מאימת הגירוש, וציוו על כל אלה שאינן עובדות בו לעזוב את המקום. אף אחת לא נענתה. אז פקדו אנשי הגסטאַפו על הגברת הוטנר שתסגיר לידם את הנשים שאינן נמנות עם העובדות הקבועות של המטבח, אולם היא סירבה בתוקף. אנשי הגסטאַפו נתנו לה שהות של חמשה רגעים למלוי פקודתם ואם לא תיענה להם — תגורש להשמדה במקומן. חמשת הרגעים חלפו — והיא שתקה ועמדה בסירובה. אז התערו עליה אנשי הגסטאַפו כחיות־טרף, הוציאוה בכוח מהמטבח וצירפוה למשלוח המיועד להשמדה.

שלשה ימים נמשכה ה„אַקציה" של הגירוש. החיה הנאַצית טרפה טרף דמים בשפע. התשבע? עד מתי? ארבעת אלפים יהודים גורשו מבנדין בלבד, בכללם 100 הרוגים שנרצחו על־ידי הגסטאַפו תוך כדי ביצוע הגירוש. חלק מהגוויות היו מוטלות חודש ימים ויותר בשדות הדגן, עד הקציר. היינו מהלכים בגטו המומים מכאב וצער. בין הנידונים להשמדה חברים וידידים כה רבים. רק אתמול רקמת עמם יחד תכניות משותפות — ועתה אינם עוד! הרשל שפרינגר, משה אופנהיים, יוסלה רוזנזפט * ורבים אחרים. מי ימנה להם מספר? הלב מתפלץ, אין רצון לצאת לעבודה, כי לשם מה? הן ממילא אין מנוס מהסוף המר. ואז, עוד בטרם נקרש דמם של ההרוגים, פירסם היודען־ראַט קריאה חדשה אל הנוער, שכל צעיר הרוצה בכך יכול עתה להתייצב לעבודה במחנות. רק

*) בין הניצולים; עסקן הפליטים והניצולים בגרמניה, יו"ר איגוד יהודי פולין בברגן־בלזן וביקר בשליחותם באמריקה.

בודדים התייצבו. אין רוחשים יותר אֶמוּן לשום דבר. נותן־העבודה שלנו, רוסנר, משדל את פועליו שימשיכו לעבוד; הוא יוסיף להשתדל לבל יאונה להם כל רע. אפס, גם דבריו אינם משפיעים, שכן נוכחנו לדעת, כי רק הגסטאַפּו היא השליטה עלינו וממנה אין לנו לצפות לדבר.

ימים אחדים לאחר הגירוש חזרו לעיר יהודים בודדים שהצליחו לקפוץ מקרונות־המוות. הם הצליחו גם לחזור מהדרך — דרך־המוות המשתרעת בין בנדין לאושביאֶנצ'ים, שהיתה זרועה לאחר כל גירוש גופות מתים. רבים שקפצו אז מהקרונות, אולם רק מעטים נשארו בחיים. רבים נפלו בכדורי הגרמנים. אך גם אלה שהכדור לא השיגם ורגלם לא נשברה בקפיצה מהרכבת הדוהרת וניצלו — נתפסו אחר־כך על־ידי פולנים מהסביבה והוסגרו לידי הרוצחים הגרמנים. אירעו רק מקרים מועטים בלבד של השתתפות בצער והושטת עזרה ליהודים האומללים מצד השכנים הפולנים. עשרות ומאות היו נשארים בחיים, אילו היתה האוכלוסיה הפולנית עומדת לימינם ונחלצת להושיט להם עזרה וסעד. אולם עובדה היא, שרבים אף ערכו ציד על יהודים מעונים אלה שהעולם סגר עליהם מסביב.

יוסלה רוזנזפט, מהניצולים, סיפר לי שגם בקרון ניסו המגורשים לנחם את עצמם שישלחו לעבודה, כי צעירים וחזקים הם, ולא ירצחום נפש. „אז פנתה אלי" — אמר — „בתי הקטנה ואמרה: אבא, קפוץ דרך החלון, כי מי ינקום בגרמנים? הן לא מוג־לב אתה, קפוץ! ואני קפצתי. שמעתי יריות, אולם למזלי הן לא פגעו בי. נפלתי לתוך מים. אחרי כן הסתתרתי אצל נוצרי שחבש את פצעי ואת גלגלתי והביאני חזרה לגטו".

גולדמינץ מסר: כל נוסעי הקרון אנשים צעירים היו והחליטו להמלט בקפיצה. אני קפצתי ראשון ואחרי אחי, שכדור פגע בו לעיני. אחריו קפצו עוד חמשה וכולם נהרגו במקום באש הרובים של המשמרות. הרכבת התרחקה ולא ראיתי כמה קפצו עוד. עד הלילה שכבתי בשדה. עם חשכה קמתי והלכתי אל הגטו, מרחק 20 ק"מ.

האחרון חזר הרשל שפרינגר, חבר הקיבוץ, ורגלו שבורה. הוא סיפר שיהודים רבים ניסו למנוע ממנו את הקפיצה מהקרון. „מטורף שכמותך, מה אתה עומד לעשות?" טענו אליו. „הן תמיט עלינו שואה ובגללך נוצא כולנו להורג". „הרכבת דוהרת" המשיך לספר, „אנו מתקרבים לאושביאֶנצ'ים, ואני חרד שמא אאחר. אף־על־פי־כן הספקתי לפרוץ את החלון ולקפוץ. אחרי קפץ עוד אחד, לא ראיתי מי — ומטר אש ניתך עלינו מהמשמר. כדור פגע ברגלי. אתי יחד היו אחדים מחברי הקיבוץ — יואל שפרינגר, אברהם הרשליקוביץ וגוטק גוסלינסקי. אשה שעבדה בשדה עזרה לי לקום, העבירה אותי למרחק־מה מפסי הרכבת לתוך הקמה, חבשה את רגלי ואמרה לי שעלי להזהר מהאכרים ולברוח בשארית כוחותי, שאם לא כן יתפסוני ויסגירוני מיד לגרמנים".

גם נשים קפצו מהרכבת. האמן הנודע ציגלר קפץ וילדו על כתפיו, ואחריו אשתו רוזה בלומנפרוכט והם חזרו בריאים ושלמים. הצעירה בּוז'יקוֹבסקי, בתו של אליעזר, קפצה ראשונה מהרכבת שיצאה מסוסנוביץ, סמוך לעיר, וברגל שבורה תוך יסורים גדולים זחלה והגיעה בקושי בחזרה לגטו. הכניסוה לבית־החולים היהודי ורגלה הושמה בגבס. למחרת היום באה הגסטאַפּו והוציאה אותה מבית־החולים בעודה מפרפרת ביסוריה, יחד עם כל החולים, לגירוש.

רבות ספרו הנמלטים מקרונות־המוות... כאשר הובלו היהודים לקרונות, וגם כאשר זזה הרכבת, שרו היהודים את השיר „אֵן אַ היים" („בלי בית") — שיר שחובר בידי משורר אַנוֹנימי בימי הגירוש האחרון, ב־12 באוגוסט 1942, בשעה שהאוכלוסיה היהודית צופפה על מגרש הריכוז. למחרת היום, אחרי הגירוש, נפוץ השיר בעיר וכעבור זמן קצר הושר בפי כולם, ילדים ונשים וזקנים. עתה, בצאתם לדרכם האחרונה, חזרו המגורשים ושרו אותו שוב.

הגנה

לכאורה, נדמה היה שהגטו חזר לאורח־חייו הרגיל, לדאגותיו ולסבלותיו, כמקודם, אולם לאמתו של דבר לא היה זה אלא מקסם־שוא. חסרנו מנוחת־נפש ומרגוע. שיטות הגרמנים שקופות מעתה: תחילה ניצלו את כוח וכושר־עבודתם של הצעירים; אחר־כך שדדו את כל הרכוש היהודי; ולבסוף לקחו את הנפש.

יש השואלים: על שום מה לא נמלטתם על נפשכם? אפס, השואלים מסיחים דעתם מכך שלא היה לאן לברוח בעולם זה שופע איבה ומשטמה. הן סבורים היינו שנשארנו אחרוני היהודים באירופה, ועתים יש וראינו עצמנו כאן, בגטו, אחרוני היהודים בעולם, מחוסרי כל עזרה וסעד, מבודדים ומנותקים, ואין לנו על מי לסמוך אלא על כוחנו אנו בלבד, על עצמנו — קומץ יהודים, חלשים בגוף ושבורים ברוח, לאחר ארבע שנות עינויים ודיכוי, הרעבה והשפלה תחת המגף הנאצי, מוקפים המונות אויבים ורוצחים מזויינים במיטב הנשק. ועל אף כל אלה החליט הנוער היהודי ששרד להתגונן. לא ידענו לצערנו שזמן כה מועט נותר לנו עד ל„אקציה" הקרובה, והאמנו שיעלה בידינו להוציא לפועל את תכניותינו — ותכניות נועזות הָגינו, כגון התכנית הגדולה להקיף את הגטו בחגורת מוקשים, ובהתנפלות הראשונה לפוצצם יחד עם הנאצים. החברים מוארשה שלחו אלינו הוראות לייצור פצצות ומוקשים — אולם סערת הגירוש מנעה בעדנו את ביצוע תכניותינו.

הקבוצות שהתכוננו להגנה הורכבו מחברי תנועות הנוער החלוציות „גורדוניה", „השומר הצעיר", קיבוץ „דרור", הנוער הציוני ו„השומר הדתי". אולם נשק לא היה. אף־על־פי־כן נעשו ההכנות להתגוננות עוד לפני הגירוש האחרון, ובהדרכת חברים מהקיבוץ התחלנו באימונים של שימוש בנשק. לשם השגת נשק נאלצנו לשגר חברים לוארשה — דבר שהיה כרוך בסכנות ובקשיים גדולים: השגת דרכיות מזוייפות על שמות של נוצרים, הברחת הגבול בז'ארקי ועוד. שלש צעירות התנדבו להקריב

עצמן בשליחות קדושה זו: אִדזִ׳אַ פסחזון, אונה גֶלבַּרד („השומר־הצעיר") ורָניה קוּקלקה („דרור"). הראשונה נתפסה בתחנת־הרכבת בצ׳אֶנסטוחוב, עונתה קשות, אולם לא גילתה מי היא, בשביל מי ולאיזו מטרה הובילה את הנשק. לפי שמסרו לנו חברים שהגיעו אחר־כך מצ׳אנסטוחוב אלינו — נתלתה בבית־הסוהר המקומי בתור נוצריה. השניה, שהצליחה פעמים אחדות להתחמק מהתליינים הגרמנים, נכשלה ונתפסה לבסוף בזאַוויאֶרצ׳אַ — ושם נורתה. רניה נתפסה כשנסעה שנית לוארשה והצליחה, לאחר עינויים במשך ארבעה חדשים, בעזרת אחותה האמיצה והגבורה שרה (חברת קיבוץ בנדין) לברוח מבית־הסוהר הפוליטי במיסלוביץ. גם החברים מהנוער הציוני עשו מאמצים שונים להשיג נשק, וידוע המקרה בבחור הצעיר האַרי בלומנפרוכט שהחליט, יחד עם עוד שנים מחבריו — אלק גוטמַן וקובּאַ רוזנברג, הנמצא עתה בארץ — לערוך התנפלות על דירה של גרמנים ולקחת נשק בכוח. הם נכנסו לדירתו של גרמני ידוע, מיכאַץ שמו, כבלו את אשתו ומשרתו, והחרימו את הנשק שמצאו בבית. בדרכם חזרה לגטו הבחין הרוצח הנאַצי הידוע שֶרטֶר בהאַרי בלומנפרוכט ושאלו, מה לו בעֶבר האַרי בלא סימן ה„יודע". הנער הוציא את האקדוח וביקש לירות בגרמני, אולם האחרון שעמד קרוב לו, הצליח להתגבר עליו והוציאו מידיו. הנער נחבש בבית־הסוהר ושם עונה קשות, אולם לא גילה דבר, גם לאחר שנאסרו הוריו והובטח לו לשחררם, אם יספר מי ומי הם שותפיו ועוזריו. הוא הוציא את נשמתו בטהרה ובגבורה.

השתדלנו לבוא בקשרים גם עם המחתרת הפולנית. לצערנו, לא התנהלה באיזור שלנו שום פעולת מחתרת פולנית. אכן, תמוה הדבר כשהמדובר הוא באיזור זגלמביה־שלזיה העילית, המרכז הגדול של פועלים שרובם בעלי נטיה קומוניסטית היו. לאן נעלמו כל פעיליהם ועסקניהם? אמת, האינטליגנציה הפולנית המתקדמת ומספר ניכר של עסקני פועלים גורשו על־ידי הגרמנים למחנה־הריכוז בדכאו, או לשטחי

הגנרל־גוברנמנט. אולם עובדה היא שלא היו כל תנועה אַנטי־נאַצית וכל פעולות־חבלה מקיפות במחוזנו. רק בשתי העיירות הסמוכות לנו, בפילץ ובוולבּרום, פעלה מחתרת פולנית. מהעתונים הגרמניים המקומיים נודע לנו על דבר התנפלויות שנערכו על תחנות־משטרה, התפוצצויות של מחסני־נשק, רצח גרמנים ושוטרים פולנים וכו'. נשיא היודען־ראַט בעיירה פילץ, פוגל, היה מקובל מאד על האוכלוסיה, כי עשה כל אשר היה בידו להצלת יהודים מצפרני הגרמנים — וגם הגסטאַפו נאלצה להתחשב עמו. באמצעות החברה רגינה הולנדר, שבביתה נתכנסנו לשיחה עמו בדבר סדור חברינו אצל פרטיזאַנים פולנים, נודע לנו על קשריו עם המחתרת הפולנית. אולם לפי הסברתו לא היה הדבר בגדר ביצוע, כי הפרטיזאַנים במקום זה לא נתרכזו במחנות או ביערות, וסביבתנו דלה מאד ביערות, אלא הם באים מתוך האוכלוסיה המקומית בעיירה או בכפרים, ועורכים התנפלויות לפי תכניות מוכנות מראש, מבצעים מעשי־חבלה ומתפזרים חזרה לבתיהם. אף־על־פי־כן באנו בעזרתו של פוגל בקשרים עם אחד ושמו טרלה (מוצאו מהעיירה וולבּרום, והוא קרובו של הח' גור־אריה טרלו מירושלים), והוא שעזר לנו בקניית נשק בוארשה. אחר־כך בא לבנדין ועזר לנו ברכישת תעודות פולניות מזוייפות וכו'.

אחרי גירוש פילץ רצה פוגל להתיישב בבנדין, וביקש רשות לכך ממרין (העיירה פילץ שכנה בתחום הגנרל־גוברנמנט). בקשתו היתה, ליתר דיוק, לבל יפריע לו בהעברתו, ואילו את האישור החוקי לישיבתו אצלנו ישיג בעצמו מהגסטאַפו. אולם לאחר השיחה עמו סירב מרין להענות למבוקשו. פוגל נאלץ להשאר בפילץ גם אחרי הגירוש, עם קבוצה של אחרוני יהודיה שהוטל עליה לסייע בחיסול הרכוש היהודי שרוכז במחנות לשם משלוח לגרמניה. חלק מרכוש זה היה פוגל מבריח בסתר לפרטיזאַנים הפולנים. אולם נראה, שמישהו הלשין עליו בגסטאַפו שהוא מקיים קשרים עם הפרטיזאַנים הפולנים וגם עוזר להם בכסף וכל

קבוצת היהודים ששרדה נאסרה, לרבות אשתו שכבר היתה בזאַוויאַרצ׳אַ, וכולם נרצחו באכזריות איומה.

אף־על־פי־כן לא ויתרנו על הנסיונות להתקשר עם הפרטיזאַנים הפולנים. בתחילת יוני חזר מוארשה לקיבוץ בנדין החבר מרק פולמן *), שעשה זמן ממושך עם הפרטיזאַנים הפולנים בסביבות וארשה וראַדום. אף הוא אישר שאין הפרטיזאַנים הפולנים האלה רוצים לקבל יהודים לשורותיהם, ורק הודות למראה פניו האַרי הצליח להמצא בכפיפתם. בבנדין נפגש מַרק בנוצרי אחד, סוחא שמו, (שגר בסוסנוביץ, ברחוב מונדז׳יוב 23) והוא הכירו עוד מוארשה כקצין בצבא הפרטיזאַנים. נוצרי זה הסכים להעביר קבוצות חברים שלנו אל הפרטיזאָנים באיזור מיאַחוב־קראקא, בתנאי שכולם יהיו מזויינים בנשק. אחרי בקורם של שנים מחברינו בדירתו — שעוררה רושם של בית עניים, שהדלות מציצה בה מכל פינה והילדים בו רעבים ללחם (הכל בוים, כנראה, מראש) — הוחלט לשלוח את הקבוצה הראשונה, שמנתה עשרה חברים. הם קבלו מעילי־עור, נעלים חדשות ונשק. במקום נמסרה להם גם הסיסמה, שלפיה על פולני אחד לקשר אותם עם הפרטיזאַנים במקום המיועד.

אחרי שלשה ימים חזר הפולני שהוליכם ובפיו סיסמת־הקשר. אולם רק אחר־כך הוברר לנו שהוא הוליך אותם אל „פרטיזאַנים" מדומים. אחרי כן יצאה לדרך זו הקבוצה השניה, אף היא בת עשרה חברים. רק מחוסר נשק — לאשרנו — לא יצאה אז קבוצה גדולה יותר. כעבור יומיים חזר אחד מאנשי הקבוצה הזאת, אייזיק נוימן *) מ„השומר־הצעיר", ומסר את הדברים הבאים:

---

*) בן למשפחה נודעת בוארשה, מאנשי התנועה הציונית־סוציאליסטית. האם, יאַדביגא, עסקנית פעילה במחתרת התנועה; הבן הבכור, וולף, מפעילי התנועה והמחתרת וכן גם אחיו הצעיר ממנו, מרק. האחות, חוקה, אף היא מפעילות התנועה והארגון היהודי הלוחם בוארשה, חברת „החלוץ". בין הניצולים ונמצאת עתה בשבדיה.

*) בין הניצולים; עלה לארץ־ישראל בכפינת המעפילים „תל־חי".

„בשמחה עברנו על פני כפרים, בהם נתקבלנו יפה על־ידי האכרים שידעו כי דרכנו מובילה אל הפרטיזאַנים. עם לילה, משהגענו ליער, ישבנו לפוש. בן־לוייתנו הפולני התרחק באמרו, שהוא הולך להביא מים. כעבור זמן קצר חזר ואתו כד מים — ושוב נתרחק. לפתע הוקפנו פלוגת רוכבים, ועוד לפני שהספקנו לאחוז בנשק ולהתגונן, ניתך עלינו ברד כדורי מכונות־יריה. רק בדרך מקרה לא נפגעתי ונשארתי בחיים. כאשר עזבו הגרמנים את המקום התחלתי לברוח על נפשי כל עוד רוחי בי, עליתי בתחנת הרכבת וחזרתי לבנדין".

למחרת בא הבוגד הפולני הזה, סוחא, והודיע, שהקבוצה נכשלה, אולם הוא יודע דרך אחרת, בטוחה יותר, והוא מוכן להמשיך בהעברתם של החברים אל הפרטיזאַנים. הודענו לו שאין לנו יותר אנשים ונשק, ובשעת הצורך נבוא אתו בדברים. אז הוברר לנו, שפולני זה אינו אלא סוכן הגסטאַפו והוא שהסגיר את כל חברינו לידיה. 19 חברים צעירים, יקרים ומסורים, אבדו לנו; מהקיבוץ: אלתר גולדבלום, שמואל פינקל־שטיין, צפורה מורד, יצחק קרובקא, מרדכי באַכראַז', ליבק גולדשטיין; מ„השומר־הצעיר": דוד קוזלובסקי, הלה כצנגולד, משה'לה אורבך; מ„גורדוניה": אברהם טננבּרג, זלמן טננבּרג, ישראל שיינטל, עליאַש, סאלא — ועוד 4 חברי הנוער הציוני ו„השומר הדתי" ששמותיהם אינם ידועים לי.

לא נותר לנו, לעת עתה, אלא להמשיך בבנין הבּונקרים שהתחלנו בהם עוד לפני הגירושים האחרונים. בנינו עתה בּונקרים כמעט בכל הבתים. ידועים הם ה„חדרים הסומים", או עליות־הגג האפלות ללא חלונות: בונים קיר נוסף מקביל לקיר החדר והכניסה אליו מוסווה באמצעות ארון או לוח של ראי; או בּונקר שנבנה במרתף שהכניסה אליו היא דרך פתח באדן חלון חלול, או דרך הכיריים שעל חלקם נשארים כמקודם הסירים לשם הסוואה ובחלקם פתח כניסה. נוקבים חור עד לרצפה ודרכה אל תוך המרתף. היו בסוסנוביץ בּונקרים שהכניסה

אליהם היתה דרך באר בחצר, מתחת לערימות אשפה וכדומה. והיה בונקר אחד שקיר הכיסוי שלו היה נסגר ונפתח בזרם של חשמל — אמנות־בנייה מיוחדת במינה הרצופה מכלול של חידושים והמצאות.

הקיבוץ בבנדין הקים שני בונקרים לחבריו. האחד נבנה במחסן פחמים: הכניסה אליו הוסוותה ונחסמה בערמת פחם והיציאה מתוכו היתה דרך החומה השניה של הבית, והשני היה בבנין המכבסה של היודען־ראַט. זולת זה נבנו עוד שלשה בונקרים, האחד של „השומר־הצעיר" ושנים של „גורדוניה", ולאחר שאחד מהם חוסל נתכנסו יושביו בבונקר אשר בחוה.

ציוד הבונקרים בנשק הדרוש היה כרוך, כאמור לעיל, בקשיים גדולים. לאחר שפרץ מרד גטו וארשה, ב־19 באפריל 1943 — א׳ דפסח תש״ב — קשה היה להתקשר עם החברים בוארשה, והעברת נשק היתה מחוץ לגדר האפשרות. שלחנו את החברה נטקה מקבוצת „גורדוניה" לוארשה, לבוא בקשרים עם אליעזר גלר. אולם היא חזרה כעבור זמן קצר מבלי למצוא אף אחד מהחברים שרשימת כתובותיהם בעֵבר האַרי של וארשה היתה בידה. אף־על־פי־כן היה בכל אחד מהבונקרים של התנועות מעט נשק וכסף, כי על אף הגבולות הסגורים וחומרות הצנזורה קבלנו בכל מיני דרכים כסף מלשכת־הקשר בשוויץ וכן מוארשה, ולא אחת היינו מעבירים כספים — לפי ההוראות משוויץ — גם לוארשה, לפי כתובות התנועות שבשבילן נועדו. מי עוד כמונו יכול להעריך את גודל מאמציהם של החברים נתן שואַלב ואברהם זילברשטיין בשוויץ? חלק גדול בהצלחת הפעולה של העברת הכסף או בסדור התעודות המזוייפות יש לזקוף לזכותו של אלפרד שוַרצבוים, איש בנדין, שגר בשוויץ. כמעט מחצית האוכלוסיה היהודית בבנדין וסוסנוביץ עמדה עמו בקשרים, כתבה לו מכתבים ושלחה אליו תצלומים. הוא היה בין היהודים המעטים שראו את הנולד, ועל אף מצבו החמרי הטוב, הפקיר כל רכושו — חנות ברזל גדולה — ועוד בשנת 1940 עקר לשוויץ. הוא גם העיז להשיב

מרכז ה„יודען־ראַט׳ים" במחוז זגלמביה־שלזיה העילית.
1) משה (מוניק) מרין — „מלך יהודי זגלמביה". 2) פניה צ׳ארנא — מזכירתו של מ. מרין. 3) חיים מולצ׳אדסקי — יו״ר היודען־ראַט בבנדין. 4) חיים מרין — אחיו של משה, יו״ר היודען־ראַט בסוסנוביץ. 5) ד״ר ליברמן — חבר „פועלי ציון שמאל". 6) ד״ר ויינציאר — יו״ר הקולו היהודי ב„סיים" הפולני. 7) ישעיהו לבקוביץ — עורך „זאגלעמביער צייטונג"

ריקם את פניו של מרין שביקש למנותו יושב ראש קהלת בנדין. „לא תוכל לתאר לעצמך מה רב האושר הצפוי לך ולמשפחתך", ניסה לשדלו הלה, אולם העלה חרס.

היתה בבנדין קבוצת חברים שאליעזר גלר העבירם בשעתו מוארשה ומצ'אנסטוחוב, בלתי מוכנים להגנה, חסרי תעודות, בגדים ונשק. „גורדוניה" החליטה לערוך למענם מגבית בין חברי המפלגה. עלה אז בידי לרכוש לרעיון ההגנה יהודי אמיד, מאלה שנתעשרו בשנות המלחמה. יהודי זה, בן למשפחה מיוחסת, מלך אֶרנסט שמו, תרם ביד נדיבה לכל נצרך ולצורך זה נתן סכום גדול — חמשים אלף מַרק. החלטנו להעמיד את כל הסכום הזה לרשות קבוצת אליעזר גלר. בעזרתו של חבר מוולבּרום קנינו קצת נשק לצייד בו את הבּונקר שלהם, וכן מזון ובגדים בשבילם. הכסף הנותר חולק בין החברים להקלת מצוקתם.

1 ביולי 1943

ימים של חרדה עוברים עלינו. אין לנו כל ספק שגזר דיננו נחתם. מפיו של רוסנר נודע לנו שבהתמודדות עם ה„ממונה המיוחד" נחלה הגסטאפו נצחון. עד מהרה רואים אנו את התוצאות — חיסולם של מחנות קטנים אחדים של יהודים. רוסנר העביר את ה„שופ" שלו לרשות ה„ממונה המיוחד". בדרך זה ביקש להציל את פועליו מהשמדה, אולם לצערנו, גם זה לא עמד לנו בהגיע שעת ההשמדה הסופית. חיינו בחרדה מתמדת. לעולם לא ידענו מה צפוי לנו בלילה, ואם עבר לילה ללא „אקציה" מיוחדת — קשה היה לנו להאמין בכך. היינו מארגנים משמרות לילה ליד כל הבתים בגטו. אם התרחש דבר, היו השומרים מעירים את האנשים שמיהרו להסתתר בבונקרים. אירע פעם, שבדרך מקרה נכנסו בשעה שתים בלילה שתי מכוניות־טכסי אזרחיות של גרמנים לשטח הגטו. לא יצאו חמשה רגעים וכל היהודים נמלטו אל הבּונקרים וחזרו לבתיהם רק כשהוברר כי החרדה חרדת־שוא היתה.

בקיבוץ הקטן „עתיד" רוכזו היתומים אשר קיבוץ „דרור" טיפל בחינוכם. עתה נוספה לנו גם הדאגה לילדים אלה: כיצד לקיים אותם, כיצד להצילם? שכן לא היה בנו ספק כי ב„אַקציה" הקרובה אי אפשר יהיה יותר להצילם. אז החליטו חברי הקיבוץ לשלחם לעבודה לגרמניה, בתור ילדי נוצרים. מצויידים בתעודות מזוייפות התחמקו הילדים, אחד אחד, מתחום הגטו ונסעו לגרמניה, שם נתקבלו לעבודה אצל האכרים. מכולם הגיעו אחר־כך מכתבים על מקומות המצאם. החברה עליזה זיטֶנפלד טיפלה בהם, ריכזה את כתובותיהם ועמדה עמם בקשרי מכתבים. קוינו אז, שילדים אלה, לפחות, ישארו בחיים ויספרו לעולם על אשר עוללו הגרמנים ליהודי זגלמביה. אולם אנו נואשנו לחלוטין מכל מוצא, מכל אפשרות של הצלה.

לא רק אנו החיים, אלא גם המתים הדריכו את מנוחתם של הרוצחים הגרמנים. את בית הקברות ברחוב זאַוואַלאַ הרסו וחיללו עוד בשנת 1941, ואילו עתה החליטו למחוק מעל פני האדמה את בית־הקברות השני שליד תחנת הרכבת — והמצבות נמסרו לפיצוץ לאבנים. בקושי ניתן ליודען־ראַט הרשיון להוציא מהקברים את עצמות הורינו וקרובינו, לארזן בתיבות קטנות ולהביאן לקבורה בבית־העלמין בצ׳אָלאַדז׳. יהודים רבים באו להוציא מהקברים את עצמות בני משפחותיהם. דומה, שהגרמנים החליטו למחוק כל זכר יהודי מעיר קדומה זו שנבנתה בידי יהודים.

דרישת שלום מארץ-ישראל

ב־17 ביולי קבלנו באמצעותו של גרמני מפראַג, כנראה צ׳כי, מכתב מקושטא בחתימתו של וניה *) וסכום של 50 אלף מרק. גרמני זה שוטט בעיר יומים ומאחר שלא ראה יהודי וגם פחד לשאול היכן גר יהודי — עמד כבר לחזור מבלי למלא את שליחותו. את מקום הגטו לא

*) וניה פומרנץ, שליח „החלוץ".

ידע ובטוח היה שבנדין היא כבר „יודען־ריין". ביום השני לסיבובו על פני רחובות העיר — והוא כבר עמד לחזור — פגש באדם, כובע תכלת־לבן וציון המגן־דוד עשוי מתכת לראשו — משמע יהודי. השליח נגש אליו ושאלו, היכן גרים כאן יהודים. אולם השוטר היהודי לא רצה, או פחד, לפתוח עמו בשיחה. השליח הלך, איפוא, בעקבותיו עד שהגיע ל„שופ" לחייטות שיהודים עבדו בו. שם ניגש אליו שוטר יהודי שני ושאלו לרצונו ואת מי הוא מבקש. „גרמני אני מפראג — השיב — ורצוני לדבר עם ראש היודען־ראַט". השוטר הביאו לכן, אל מולצ'אַדסקי בגטו. השליח סיפר לו על שליחותו ומולצ'אַדסקי ביקש ממנו את המכתב שנמסר לו, אולם השליח טען, שבידו רשימת שמות של אנשים למי הוא רשאי למסור את המכתב ואת הכסף, ואם כולם אינם, הרי לפחות למישהו מהם, וכי לשום אדם אחר לא ימסור דבר. הרשימה כללה שמות של חברי כל התנועות החלוציות, והיות ובית הקיבוץ היה סמוך למקום היודען־ראַט, שלח מולצ'אַדסקי לקרוא את פרומקה פלוטניצקה, הרשל שפרינגר וצבי ברנדס. כן שלח לקרוא לישראל (יוזף) קוז'וך, חבר „הנוער הציוני" שעבד ב„שופ" של רוסנר, ואת שלמה לרנר מ„גורדוניה". עוד חברים אחדים היו נוכחים בזמן קבלת הכסף והמכתב. השליח חיכה לקבלת תשובה. דברי העידוד היקרים של חברינו מארץ־ישראל, וכן העזרה שהציעו לנו בדרכיות חוץ־לארץ, לא היה בהם כדי להשפיע השפעה של ממש להטבת מצבנו. לעומת זה הרגשנו התרוממות רוחנית ומוסרית והערכנו מאד את הנכונות, אם כי חסרת־האונים, לעמוד לימיננו בצר לנו. פרומקה ניסחה בעל־פה את מכתב־התשובה וחבר הקיבוץ, מרקוס פוהורילה, כתב אותו גרמנית. חתמו עליו חמשת החברים: פרומקה פלוטניצקה, הרשל שפרינגר, ישראל קוז'וך, שלמה לרנר וצבי ברנדס*). המכתב, ובו תיאור מצבה המיואש של יהדות

*) נתפרסם בספר „חורבן ומרד של יהודי וארשה" למלך ניישטט, הוצאת הועד הפועל של ההסתדרות, ת"א, 1946.

זגלמביה ונסיון לסיכום חורבן היהדות והתנועה החלוצית בפולין, מסתיים בפסוק זה: „כאשר יגיע אליכם מכתבנו זה כבר לא יהיה אף אחד מאתנו בחיים". וכן היה: כל חמשת החתומים שהיו חברים בהגנה ומוכנים למות בכל רגע על כבוד ישראל אינם. ואם לא כולם נפלו ונשקם בידם, הרי רק מחמת התנאים הארורים. פרומקה נהרגה ונשקה בידה, לאחר שירתה תחילה באיש הגסטאפו. צבי — שלא רצה לחכות עד אשר הגסטאַפו תתנפל עליו, נפל בנסותו לפרוץ מהגטו. ישראל — מת, כפי שסבורים חבריו, תוך כדי תיכון תכנית להתנפלות על הגסטאַפו בזמן הגירוש הטוטאַלי של יהודי סוסנוביץ. שלמה — היכן נפל, לא ידוע, אם בחוה או באושביאֶנצ'ים. הרַשל — כוחותיו אזלו מרוב מאמץ והוא גורש ב־7 בספטמבר 1943 להשמדה באושביאנצ'ים.

לאחר שקיבלנו את הכסף מקושטא, נתכנסה אסיפה של כל התנועות החלוציות לדיון בדרכי השימוש בו. על אף העובדה, שהמצוקה בקרב חברינו היתה מרובה וחריפה ורבים מחברינו יכלו להעזר בו, הוחלט להקדיש את הסכום במלואו לצרכי ההגנה. כל התנועות קיבלו את ההחלטה ברצון, פרט לנציג „הפועל המזרחי" הרשל קורץ, שדרש כי הסכום יחולק בין התנועות. אולם בכדי להגיע לפתרון המניח את דעת כולם סוכם, שהפועל המזרחי יקבל את חלקו — שבעת אלפים מרק — ואילו היתר, 43 אלפים מרק, נמסר לקופה המשותפת של „החלוץ".

*

לפני שאעבור לתיאור הפרשה האחרונה והטראַגית של הגירוש הטוטאַלי, אעמוד על עוד נקודה רבת־ענין: גם בימים האפלים והמרים ביותר של הכיבוש הנאַצי לא פסקו דברי הלצה ובדיחות־הדעת מיהודים — ולא חשוב על חשבון מי ומה, אף על חשבון צרות עצמם. לא בדיחה פוליטית אחת, שמקורה בגיטאות פולין, הצמיחה כנפים והגיעה דרך גבולות וימים אל תפוצות ישראל. אולם זה ענין לרושמי רשומות הפולקלור. אביא בזה רק דוגמא אחת:

עוד בסוף 1942 נפוצה אצלנו השמועה, שהגרמנים מייצרים סבון משומן אנשים וממוח עצמותיהם. לא ידענו מה מקור השמועה, אולם רבות שוחחנו מסביב לה והגענו לכלל סיכום שאין אמת בה, אף כי מבשרנו חזינו שהגרמנים מסוגלים גם לכך. לא יכולנו להעלות על הדעת אפשרות של הגשמת תכנית־שטנים כזאת, שקשה למוח אדם בן־תרבות להשיגה. אולם החשש כסס בלב, ואנו לא ידענו מה מידת האמת בבדיחות שרקמו אז יהודי בנדין בענין זה.

היה סבון שהוקצה לנו במכסה על־ידי הגרמנים, מהמין הירוד ביותר, שהשאיר כתמי־צבע על הפנים עם הרחיצה בו. סבון זה נקרא בשם R.I.F. ואת ראשי התיבות של ה„ריפ׳ל״ הזה (כפי שכוונה בפינו) פיענחו היהודים באופן זה: „ריינעס יודען־פעט״, כלומר שומן יהודים נקי. על יהודי שפניו נפלו היו אומרים: „ראו נא, מה מראה פניו, הן גם ריפ׳ל לא יפיקו ממנו הגרמנים״. ולעומתו יהודי שהשמין התלוצצו על חשבונו: „נו, עתידים הגרמנים לייצר ממך חתיכת סבון־רחיצה הגון״ ועוד כיוצא בזה. ידידים טובים שהיו נפרדים בשעה קשה, מבלי שידעו אם יפגשו עוד, היה האחד אומר לחברו: „להתראות שנית על המדפים״, כלומר: להתראות שנית על מדפי החנויות לאחר שהגרמנים ייצרו מאתנו סבון. כל מיני חידודים מסוג זה הגיעו לאזני הגרמנים והם גם השתמשו בהם בשיחותיהם בינם לבין עצמם. וכן, למשל, היינו אומרים על יהודי שנפל לידי הגרמנים „פער׳בחיר׳ט״, כלומר: „נכשל״, כדי שהגרמנים לא ירדו לסוף דעתנו. אולם במשך הזמן השתמשו הגרמנים עצמם בבטוי זה, בצורה מסורסת, „פערבאכערט״, ל„שתדלן״ מסוג מסויים במשטרה או ביודען־ראט. ב„שופ״ היה זה קרוי „מסובב ברגים״, כלומר מגלגל ענינים שונים. לימים, כשהיו מזדמנים גרמנים ליודען־ראט ונזקקו לפקיד גבוה, היו שואלים ל„מסובב הברגים״...

וזה שסיפר חבר שקפץ ב־15 בינואר 1944 מהקרון בו הובלו אחרוני היהודים משני מחנות־העבודה בנדין־סוסנוביץ להשמדה באושביאנצ׳ים:

בקרון, בהכרה ברורה של הסוף המתקרב, הוציא אחד — מאיר שיינטל (מאר מאַחער), טפוס של יהודי עממי מבנדין — בקבוק יין־שרף מכיסו וקרא: יהודים, הבה נשמח, ימח שמם וזכרם של הגרמנים. רק לא להצטער, יהודים, לחיים! לחיים, יהודים — — —

הגירוש הטוטאלי ב־1 באוגוסט 1943

אנו עומדים בבית היודען־ראַט ומצפים: „האויר אינו נקי". בלשוננו: רווחות שמועות מדאיגות שהלילה יתרחש משהו חמור, ורצוננו להוודע מה מידת האמת בשמועות הללו. והנה ניגש אלינו החובש שֶׂר ולוחש בסוד, שהלילה תבוצע בלי ספק „אַקציה" נגד חשודים מבחינה פוליטית. „אני כשלעצמי — הוא אומר — הריני מוכן לכל; יעשו בי ככל העולה על רוחם, ביחוד עתה, לאחר שנודע לי כי שני בני כבר זכו לעלות בשלום לארץ־ישראל". יהודי זה, תלמיד־חכם מופלג, בעל לב יהודי חם, שעסק למעלה מארבעים שנה באומנותו במחוזנו, היה מקובל מאד על בני העיר. עצם בקורו בבית חולה השפיע לטובה. בימים אלה דוקא שרוי היה בשמחה רבה — ילדיו זכו והצליחו לעלות לארץ־ישראל! — — מחוגי היודען־ראַט הרגיעו שהלילה יעבור בשקט. עזבנו את המקום, כי השעה קרובה לתשע, ועוד מעט מתחילה „שעת המשטרה" — העוצר. הלכתי בלויתם של שלמה לרנר והנקה בורנשטיין שאמרו לי, כי אבוא אליהם, היינו אל הבונקר אשר בחוה. אם יתרחש דבר על אף ההרגעה — ייקל יותר לעמוד יחד בנסיון.

בשעה שתים וחצי עוררני השכן שעמד על המשמר אותו לילה. „מה אירע, משה?" — שואל אני. „בתנועה גדולה יותר מהרגיל אני מבחין על הכביש ובסביבת קמיונקה" — הוא אומר. עד מהרה עזבתי את מטתי ועליתי על הגג. אפלה כבדה עוטה את גטו סוסנוביץ. דממת מוות.

לעומת זה מבחין אני בצללים המתנועעים מכיוון הגטו הגדול בקמיונקה אשר בבנדין (הגטו הקטן בו נמצאנו שכן בין שניהם). מזמן לזמן נדלק פנס, וכעבור רגעים מועטים שמעתי באופן ברור גם את קול קריאותיהם של הגרמנים: האלט! (עמוד!) מהדהד בדמי־הליל. ברור, לכן, כי המשטרה הגרמנית הגיעה.

עוררתי את בני משפחתי ועד מהרה עזבנו את דירתנו על מנת לפרוץ דרך אל החברים בחוה. אולם הדבר כבר לא היה בגדר האפשרות. שרשרת של משטרה הקיפה אותנו, משמרות בכל השדות מסביב, נחסם ונסתם כל מוצא משטח גטו שרודולה הקטנה. אין, איפוא, ברירה, אלא להסתתר בבונקר. בני משפחתי, אחותי ובתה וכן שכנה — יחד שבעה אנשים — ירדנו לבונקר ולקחנו עמנו מזון ומים במידה שנמצאו אותה שעה בדירות. הכניסה לבונקר היא דרך ארון, מוסווית כהלכה. בבונקר — מטה אחת וכסאות אחדים. האויר מגיע דרך שני צנורות עבים היוצאים לתוך גן ומכוסים בערמות אבנים.

בשעה ארבע לפנות בוקר הגיעו לאזנינו הדי היריות הראשונות. בודאי ניסה מישהו למלט נפשו בבריחה, לפרוץ את שרשרת המצור. כל עוד נמשך הלילה פחדו המרצחים הגרמנים להכנס לתוך תחומי הגטו, ורק עם שחר שמענו את קריאותיהם: „יודען הראוס!" מלוות ביריות. כשקרדומות ומוטות ברזל בידיהם הסתערו הגרמנים על הבתים ופרצו דלתות וחלונות. צעקות הנשים והגברים המוכים ובכי הילדים מגיעים עד לב השמים, מתמזגים ברעש זכוכית מתנפצת לרסיסים ויריות הגרמנים. הפוגרום האיום נמשך כל היום ללא הפסקה. בבונקר שלנו שמענו באופן ברור את המולת מהומת־הדמים בחוץ. והנה מתקרבים צעדים גם למקום־המחבוא שלנו, הנה הם בדירתנו, גרמנים אחדים יחד, והם צועקים: „יודען־ראוס!" — „הם שותקים, בודאי הסתתרו — אומר אחד מהכנופיה — ודאי מצוי כאן בונקר". אנו שומעים ברורות כיצד הם פורצים את הארונות, מהפכים את המטות ושומטים הכל לארץ.

והנה הם עומדים ליד הארון המשמש כיסוי־הסואה של הכניסה לבונקר שלנו — ארון ישן וכבד. כל הנמצא בו, סירים ישנים וכלי מטבח שונים נזרק מתוכו. הלב פועם מרוב התרגשות של חרדה. אנו עוצרים נשימתנו. עוד מעט ויזיזו את הקרש המהווה מעין דלת לכניסה, יזרקו את מעט הסמרטוטים המשמשים הסוואה ויגלו את הכניסה; הנה הם מגלים אותנו... „ניקס" — לא כלום — מפליט סוף סוף אחד מהם, והם מתרחקים ממקום זה. אנו נושמים לרווחה. „אבל הן היהודים ודאי מסתתרים אי שם" — נשמע שוב קולו של אחד מהם. ועוד הפעם הם חוזרים ומחפשים ומחטטים בכל פנה, הולמים במוטות־ברזל בקרשים כדי לגלות את מקום המרתף. לאחר שעתיים של חיפושי סרק עזבו את הדירה. אולם כעבור שעה קלה חזר שוב המחזה: קבוצה שניה ושלישית של גרמנים באו לחפש אותנו ולגלות את מקום מחבואנו. עתה הם מחטטים במגרות, שודדים כל חפץ בעל ערך. וכך כל היום: קבוצה אחת של גרמנים הולכת ושניה באה, וכל אחת מחטטת ושודדת, בכל פעם דומה עלינו שעוד מעט ויגלו אותנו. חוויותיהם של יהודים חבויים בבונקרים בשעות־זוועה מעין אלה מצאו את בטויין הנאמן בשירו של חברנו אברהם איזביצקי (בין הניצולים. עלה לארץ־ישראל) שחובר אף הוא בבונקר. ואלה דברי השיר:

אין בונקער

מיר זיצן אין בונקער
שטיל און פארטראכט
אין דרויסן איז טאג
ביי אונז — פינסטער נאכט
פין די וועגט די נאסע
פאלן טראפן צום טאקט
וועך ווייס צו נישט היינט —
איז דער לעצטער אקט...

מיר הערן גאנץ דייטליך —
פין דרויסן טריט
שוועדע טריט פין מערדערס!
שטיוועל נאסע פין בלוט.
מיר קרייצן די בליקן
פעסט קלאמערן די הענד —
עס דאכט זיך צו הויך
טיען טריפן די וועגט...

עס קען אונץ פעראטן
דער קלענסטער ברום
אין די הערצער זיי קלאפן —
ווילן נישט וועדן שטום...

*

פערביי שוין די טריט —
וועגט קענט טריפן צום טאקט!
הארץ קענסט קלאפן שוין פריי...
נישט היינט נאך דער לעצטער אקט...

בְּתוֹךְ הַ„בּוּנְקֶר"

בַּבּוּנְקֶר נַשְׁבָּה,
בְּדְמִי כָּל לֵב עֵר,
בַּחוּץ יָאִיר יוֹם
בְּפָנִים — לַיְל קוֹדֵר.

מְקִירוֹת אֲבָנִים
אֵת דּוֹלְפוֹת הַטִּפּוֹת
אוֹלַי עוֹד הַיּוֹם —
אֵין יְקִיץ לַתְּלָאוֹת...

הַסְכֵּת וּשְׁמַע —
צְעַד כֶּבֶד־מַגָּף,
רְווּי דַּם אַחִים!
נְהֵא דְרוּכִים לַקְּרָב!
נַחֲלִיף מֶבָטֵינוּ
וְיָדֵינוּ צְמוּדוֹת —
פֶּן עוֹד יוּרַם
קוֹל דֶּלֶף קִירוֹת...
הַכְשֵׁל יַכְשִׁילֵנוּ
כָּל הֶגֶה וָנִיד,
דְּמִי, נְשִׁימָה —
וּמָתוֹחַ כָּל גִּיד...

*

חָלְפוּ הַצְּעָדִים, חָלְפוּ וְאֵינָם —
דָּלְפוּ הַכְּתָלִים שׁוּב בַּקֶּצֶב הָרַךְ!
דְּרוֹר קָרָא לְדָפֶק־לֵב...
לֹא, לֹא עוֹד הַיּוֹם יִפֹּל מָסָךְ...

לפנות ערב נשתררה דומית־מוות בגטו. נשמע רק הד צעדי המשמרות הגרמניים המשוטטים ברחובות הנשמים. אין אנו יודעים כמה זמן עוד נהיה אנוסים להשאר במקום־מחבואנו. היה לנו דלי מים. שלש פעמים ביום קיבל כל אחד פת לחם וכוס מים. היריות וההתפוצצויות בלילה אינן פוסקות, כאילו בקשו לפוצץ את בתינו בדינמיט. בטוחים היינו שהגיע סופנו. ודאי יגיע גם תור ביתנו. ולמחרת היום, עם שחר, שוב באו חיילים גרמניים לשדוד בדירתנו. בבית הסמוך גילו בעלית־הגג בונקר. הקירות הובקעו במהלומות מוטות־הברזל. תושבי הבונקר גורשו לרחוב. כן הובלו יהודים שנתגלו בבונקרים בבית שני ושלישי.

לפתע שמענו שעטת פרסות סוס. דרך הצנור מגיע אלי באופן ברור קולו של הרוכב על הסוס: „אַך, אִיר יוּדען־געזינדל, מאַרש" (כנופית יהודים מרש), והצעקות והצווחות של המוכים וילל הילדים ממלאים את כל החלל. הסוס רומס אנשים, דורך על ילדים, מרוצץ גלגלות (על רוכב זה, הקצין פּוּלטֶר, שנזדמן לי להכירו אחר כך, ידובר להלן). ושוב חולף יום במחזות־זוועה ובהגות קודרת. כלום לא מוטב לבלוע כאן, בבונקר, את מנת הציאנקלי, ולהשתחרר מסיוט היאוש נטול־המוצא? אולם אני מתגבר על עצמי ומסלק ממני והלאה את ההרהורים המרים. ברם, הנשימה קשה יותר ויותר באויר הדחוס של הבונקר, במחנק זה אף גפרור אינו דולק, אלא בסמוך לצנורות. רק בלילה אנו פותחים את הכניסה אל הדירה למעלה, כדי לנשום מעט אויר צח. גם מלאי המים אזל. בחשכת הלילה מביאה רעיתי דלי מי־גשמים ואנו מרווים צמאוננו, אחרי כן היא מביאה דלי שני ליום המחר. הנאצים ניתקו את זרם המים לגטאות וטוב, לפחות, שירד גשם. אולם מה יהיה להבא? גם בלילה השני והשלישי לא פסקו יריות רובים ומכונות־יריה, ועתים גם התפוצצויות דינמיט. בטוח הייתי שבלילות מוציאים להורג את היהודים הנתפסים בבונקרים, ואולי הם מחסלים את הגטו שלנו כליל ומוחקים אותו מעל פני האדמה כדוגמת גטו וארשה? רק אחר כך נזדמנה לי האפשרות לראות את אשר עוללו הגרמנים. הם השתמשו, בין היתר, גם במין רעשן שהשמיע קולות־יריה, להטלת אימה...

איבדנו את חשבון הזמן. כאן, בבונקר, נמשך לילה אפל אחד ללא הפסקה. נשימתנו בקושי. מנת המים אזלה. וכן גם הלחם. החלטנו, לכן, לצאת מהבונקר ויהי מה, ממילא אין להחזיק בו מעמד יותר. אולי נצליח לפרוץ בלילה דרך אל גטו סוסנוביץ, אולי עוד נמצא שם יהודים? אנו חוזרים ועולים לדירתנו, וברגע ראשון אין אנו רואים דבר, שפע האור מסנוור את עינינו. ואחר כך — משתרעת לעינינו תמונת־אימים, פוגרום: לבנים, חלקי בגדים, קמח, שעועית, תצלומים, כפות, שברי צלחות, הכל

מפוזר בערבוביה טרופה. אנו נושמים עמוקות את האויר שכה חסר לנו כל ימי שבתנו בבונקר; יושבים דוממים וכאבלים ליד מת, ומחכים. הפחד בפני המוות חלף ועבר. אין אנו מפחדים יותר. אנו מוכנים לו, ובלבד שימהר לבוא, לבל ישתהה יותר...

לפתע מגיעים לאזנינו צעדי אדם. חייל גרמני נכנס לבית, ללא נשק, ודאי בא לחפש זהב או חפצי־ערך. בראותו אותנו נסוג לאחור, מלא פחד. אנו קוראים אליו שיחזור ומעיזים להציע לו, שיעזור לנו לצאת מהגטו תמורת כל מה שיש לנו. החייל עונה, שהַדבר הוא בלתי אפשרי, כי הגטו מוקף צבא רב, וכך גם המצב בסוסנוביץ. מטהרים את כל איזור זגלמביה מהיהודים. הוא מיעץ לנו שנלך עמו כדי למנוע מעצמנו, לפחות, את יסורי המהלומות והמכות. הוצאנו מתוך הערמה שנערמה באמצעותו של החדר לבנים נקיים, התפשטנו את בגדנו הצואים והתלבשנו בהם, ותוך כדי כך קרא בני ואמר: „אמא, קחי את הסנור הלבן". „לשם מה דרוש לנו הסנור?" — אני שואלו. „הוא יהיה לנו לתועלת" — ענה, מבלי לדעת, כמובן, שהוא עתיד להציל אותנו ממוות. החייל הביא אותנו למפקדה, שם כבר נמצאו יהודים אחדים. הפשיטו אותנו ערומים. שדדו כל שרידי רכושנו — כסף ושעונים. בתוך שמלתה של בת אחותי תפורה כמות ציאנקלי. הגרמנים גילו אותה. היא התחננה שיחזירו לה את הרעל, אולם הם מילאו פיהם צחוק. הנשים נקבעו מיד לעבודה לשטיפת רצפות, ואילו עלי ועל בני הוטל לסחוב רהיטים בשביל החיילים הגרמנים. בשעה חמש לפנות ערב הובילו אותנו לגירוש אל מגרש־הריכוז אשר בגטו הגדול. ליד הבית בו שכן הקיבוץ ראיתי את הרשל שפרינגר, חַיקה קלינגֶאר, שרה קוקלקה, עליזה זוטנפלד ועוד מחברי הקיבוץ, והם מובלים כמונו לגירוש. קראתי אליו מרחוק: הרשל! הוא רומז בידו אל פיו, כלומר שלא אדבר אליו.

הכניסו אותנו לתוך צריף גדול בן ארבעה חדרים, שם רוכזו עוד שבעים יהודים שגילו אותם בבונקרים שונים, וכולם נועדו לגירוש־

השמדה. משמר חזק של משטרה מצויידת בתת־מקלעים שמר עלינו. אסור לאיש לצאת מהצריף. חברי הקיבוץ עמדו בחוץ, ליד קיר הצריף. כל כמה רגעים ניגשים שוטרים אחרים להסתכל בהם. חיקה ועליזה מכוסות חבורות איומות מרוב מכות, גון של תכלת לפניהן הנפוחים, והן עומדות בקושי על רגליהן. נודע לי שגילו אצלן נשק. עמדתי ליד החלון ושוחחתי עם הרשל. „דוד, תן לי סיגרה, עוד מעט ירצחו אותנו" — הוא אומר אלי. שוטר גרמני מגרש אותי מהחלון, ואוסר לדבר עם חברי הקיבוץ. אני זורק אליו סיגרה. שרה קוקלקה (אחותה של רניה) מתחננת: „הבה מעט מים, אני נשרפת". בני שואף מלא חפניו מים — ושעה שאיש המשמר מפנה ראשו הצדה — הוא מסר לה את המים חיש מהר ובורח לתוך הצריף. השוטר רץ אחריו, הרובה מושט לפניו, אולם הנער כבר מעורב בתוך קבוצת היהודים. השוטר חוזר ומזהיר, שכל אשר יעיז לדבר עם אנשי הקבוצה הזאת — ירה יירה.

כאשר נפגשתי אחר כך עם שרה קוקלקה במחנה סיפרה לי את אשר התרחש אצלם:

„סבלנו קשה בבונקר שלנו מחוסר מים ואויר. נוכחנו לדעת, שלא נוכל להחזיק בו מעמד זמן רב. החלטנו, לכן, לשלוח חבר אל בעֶהם, מי שהיה מנהל ה„שופ" של רוסנֶר בתַאהל־שטרַססה, אולי יצליח לעזור לנו לעבור ל„שופ" של רוסנר. בעהם שיחד שני חיילים גרמנים, שבאו לגטו ומצאו את הבונקר. הם תפסו בחור אחד בשם שלמה טננבוים (בין הניצולים, עלה לארץ־ישראל) ופקדו עליו — מתוך שפחדו לרדת בעצמם לבונקר — שירד ויקרא ליושבים בו לצאת, והבחורים יצאו. היות וככל הגרמנים היו אף אלה להוטים אחרי ביזה, פתחו בחיפוש יסודי וגילו סכום כסף גדול. מציאה זו עוררה אותם לחיפוש יסודי יותר. ואז גילו בתיקיהן של חיקה ועליזה שני אקדוחים ועוד שנים בתוך ערימת פחם, ובמקום להביאנו לרוסנר הסגירו אותנו לידי הגסטאפו. אנשי הגסטאפו הכו אותנו מכות נמרצות. בבחורות

התעללו עוד יותר מאשר בבחורים. לא מובן לנו מדוע לא רצחו אותנו במקום".

עם רדת הלילה ניתר צבי ברנדס ממקומו והתחיל לרוץ בכוון השדות. הגרמנים פתחו אחריו באש. כעבור זמן־מה הכריז שוטר בקול רם: „זה כבר חוסל".

בחוץ, ליד הצריף, ערכו הגרמנים מדורה גדולה כדי להאיר את כל הסביבה ולמנוע כל נסיון של התחמקות באפלה. הם שמים אל האש חלקי רהיטים מהדירות השדודות והמפונות של היהודים. חיפשתי מקום להניח עליו עצמותי המיוגעות מתלאות הימים האחרונים, אולם הצריף מלא וגדוש ואין למצוא בו פנה פנוייה. והנה השגחתי באחד השוכב על מזרון, סביבו מקום פנוי ואין איש רוצה לשכב לידו. עסוק הייתי עם חברי הקבוץ ולא הבחנתי בו עד עתה. ניגשתי למקום. חולה מוטל היה על הרצפה. משניגשתי סמוך אליו פקח עיניו, הסתכל בי וקרא בשמי. לא הכרתיו.

„דפנר שמי" הפליט. „כלום תמורה כזאת חלה בי, שאינך מכיר אותי?" והוא מספר: „הסתתרתי בדירתי וזקיף המשטרה, האכזר הנודע מיצקה, גילה אותי. התחלתי להתחנן אליו שיניח לי ואתן לו שעון־זהב. הגרמני הסכים. נתתי לו את השעון ועוד אלפים מרקים. אולם הנבל הוציא אקדוחו ובקור רוח ירה בי. נפצעתי בכתפי וברגלי. יהודים מצאוני אחר־כך והביאוני לכאן. כן, אני אשאר בבנדין, אותי כבר לא יגרשו לאושביאנצ'ים. הבה קצת מים, אני נשרף..." בחצות נפח נשמתו. לפנות בוקר שמנו את גוויתו על עגלה שעמדה ליד הצריף. גם את גוויתו של צבי ברנדס הביאו החברים הרשל שפרינגר ואברהם זילברשטיין ואחיו אהרן ברנדס (בין הניצולים; עלה לארץ־ישראל) ושמוה על אותה העגלה. ראיתי את גלגלתו המבוקעת של צבי. דומה שירו בו בכדורי דום־דום.

בשעה שש בבוקר עברה על ידינו קבוצה של פועלים יהודים בדרכם לעבודה וביניהם גיסי יידל קמינר. מפיו נודע לי, שהגרמנים השאירו

קבוצה קטנה של כחמשה־עשר יהודים לביצוע עבודות־חיסול שונות. לא רחוק מצריף המעצר שלנו נמצא המחנה שלהם ומטבח בתוכו. בשעה שבע בבוקר לבשה רעיתי את הסנור הלבן, ניגשה אל המשמר הגרמני וביקשה רשות לגשת למטבח כדי להביא תה בשביל הילדים הקטנים המיבבים בבכי.

„מי את?" שואל הגרמני.

„חובשת אני", היא משיבה.

„אם כן, לכי".

היא הלכה ונשארה כל אותו יום במטבח. שם נודע לה, שלמחרת היום עם בוקר עומדים לגרשנו לאושביאֶנצ'ים. התחילה לאמץ את כל כוח מחשבתה ולחפש אמצעים להצלתנו. והנה לעת ערב הגיעה אשתי ועמה דוד גדול מלא דייסא, ששני פועלים נשאו אותו, וכן דוד שני ריק. צבור היהודים המורעבים שפרוסת לחם ולגימת מים לא באו לפיהם במשך אותו יום, עטו אל הדייסא להחיות את נפשותיהם, ולרמז רעיתי אחזנו אני ובני בסיר הריק ונלך בחזרה. היא עצמה, סנורה הצחור מבהיק עליה, הוליכה אותנו. המשמר הגרמני לא עצר אותנו, ובדרך זה עלה בידינו להצטרף אל המחנה.

הלילה ירד ואנו מתכוונים להכין לעצמנו מקומות־לינה. לפתע נכנס הלויטננט הוֹפּ (סדיסט ידוע, שהיה שנוא אף על החיילים הגרמנים בשל אכזריותו. הנקל לתאר את יחסו ליהודים!) וציווה עלינו לעמוד בשורה. הוא בוחר באלה שאינם נושאים חן בעיניו, ובכללם גם בבני, ושולחם חזרה, לגירוש. רעיתי ניגשה אליו ואמרה: „האדון לויטננט, אני משמשת כאן מנהלת המטבח וזהו בני, אנא הניחהו כאן". הוא הרים את מגלבו (שנשאו תמיד עמו) והצליף על פניה בכוח. „לשתוק! בנך הוא? לכי גם את עמו!" והיא כבר ניצבת לידו. אף אני רציתי להצטרף אליהם, אולם רעיתי רמזה אלי שאשאר היא כבר תמצא דרך לעזור לעצמה.

נשארתי לבדי — — מרחק חמישים מטרים ממני נמצאים אמי, רעיתי, בני ואחותי, וחרב ההשמדה תלוייה על ראש כולם. החלטתי לצאת באישון לילה כדי להצטרף אליהם, אולם שער המחנה נעול. מכה בקת רובה בכתפי מזיזתני ממקומי: „מה אתה עומד כאן!" חזרתי לצריף. עשרים איש רבוצים על הרצפה, לבושים בבגדיהם המטולאים. כרעתי על הרצפה, בפינה, והשינה אינה יורדת עלי. הצריף מואר — כי כל מחצית השעה בא המשמר לבדוק אם הכל בסדר. אני מסתכל על עשרים היהודים האלה וחושב: האם זאת היא שארית הפליטה של קהלת בנדין הגדולה, בת שלשים אלף הנפש? כיצד קרה הדבר? ודומה עלי שאין זה אלא חלום בלהות אשר יחלוף עוד מעט, עם עבור אפלת הלילה. אולם עד מהרה אני מתאושש וחוזר למציאות האיומה. כל כמה רגעים מתעורר אחד ואנחה פורצת: הה, אמא! כל אחד מאלה הוא ענף שנעקר מאילן־משפחה מסועף. ויש מהם הרבוצים על הרצפה ובעיניהם הבוהות מבט שומם המשַקף את אימת הימים האחרונים...

אור השחר מפציע. האנשים קמים בקושי רב, צועדים בכבדות. אדישים הם לכל. אין נוטלים הידים, אין רוחצים הפנים. כל זה למה? כלום לא יבוצע היום הגירוש?

השעה שבע בבוקר. אני איני עוצר כוח לחכות עוד. אני לובש מעילי והולך אל רעיתי ובני. אולם ליד השער פוגש בי בני, נופל על צוארי וקורא: „אבא, חזור, עלה בידי להתחמק". „ואמא היכן?" „אל תדאג, היא כבר תעזור לעצמה". ואכן, כעבור רבע שעה והנה היא צועדת לבושה בסנורה הצחור ועמה עוד שתי נשים — ושוב הפעם הם נמצאים על ידי, הרעיה והבן, אולם... בצריף נותרה אמי הזקנה. אני אף לא נפרדתי ממנה, אף נשיקת־אם אחרונה לא הטביעה על ראשי. מעולם לא הרגשתי עד כמה יקרה לי אמי, אף לא כאשר טפלה בי וטיפחה אותי ודאגה לי, כברגע זה שעמדתי לאבדה. ועתה ניצב אני ושפתי מהודקות ולבי עלי מר, ורואה: הנה הם דוחקים את אמי עם

עוד שבעים יהודים לתוך אוטו־משא. נאלמתי, אולם הכל בי זועק! אמא! אמא! יותר לא אראך לעולם...

בשעת גירושם של שבעים יהודים אלה הצליחה קבוצת חברי הקיבוץ, שהיו מבודדים מחוץ לצריף, להתערב בתוכם וכולם ניצלו לפי שעה, חלקם ב„שופ" של רוסנר וחלקם במחנה שלנו. רק אחד — הרשל שפרינגר דוקא — לא הצליח להנצל. שבור ורצוץ היה ובלתי מוכשר כלל לחשוב על דבר עצמו. המלחמה שניהל במשך ארבע השנים הללו על קיומו של הקיבוץ, על הזנת החברים, קפיצתו בזמן הגירוש האחרון מקרון הרכבת שהובילתהו לאושביאנצ'ים — כל אלה שברוהו בגוף וברוח. וכך נעקר מתוכנו חבר יקר, מטובי החלוצים — — —

לא מעט קשיים גרמו לנו במחנה עליזה וחיקה, כי אנוסים היינו להסתירן מעיני הגרמנים בגלל מראה פניהן המכוסים פצעים וחבורות. אחר כך הצליחו כל חברי הקבוצה הזאת להתחמק לעבר הארי של העיר, הראשונה שרה קוקלקה ואחריה חיקה קלינגר, עליזה זיטנפלד, חוה לנצ'נר, אברהם זילברשטיין, פולה ברנדס ואחרים, שנתרכזו בבונקר אשר ברובע הפולני *).

זה היום השלישי אני נמצא במחנה־העבודה. הגירוש נסתיים, אולם הגטו מוקף עוד שרשרת של משטרה. „בריגדת המתים" עמוסה עבודה: זוהי קבוצת יהודים שמתפקידם לאסוף את גוויותיהם של היהודים שנרצחו בימי הגירוש. למטרה זאת ניתנו להם סוס ועגלה. עליהם לאסוף אלפיים מקרבנות בנדין ושמונה מאות מקרבנות סוסנוביץ, ובכללם גוויותיהם של דודי חיים ליור, שנורה במטתו ודודני ל. נייפלד שנורה ברחוב על שלא רץ במהירות הדרושה לקרון־המוות. „את אבי שנפגע ביריות" מספר לי מנהל „בריגדת המתים" פוטש מחנות הנקניק, „העליתי על זרועותי והכנסתי לתוך הקרון".

*) חברי הקיבוץ שניצלו ונמצאים בארץ: חיקה קלינגר, חוה לנצ'נר, אברהם זילברשטיין, פולה ברנדס, רניה קוקלקה, מכס פישר, אהרן ברנדס ומוניאק מקיבוץ הילדים.

אין אנו יודעים כיצד נפלו אלפיים ושמונה מאות הקרבנות האלה שרבים מהם התנגדו בכוח לגירושם. ואם כי, לצערנו הרב, לא נותרו עדים חיים, הרי ידוע לנו הדבר ללא כל ספק והוא מקנה לנו תמונה ברורה מהשואה האיומה של הגירוש.

והרי קטע קטן אחד מפרשת הדמים הזו, כפי שנמסרה לנו על־ידי החברים הרשל וונדרסמן שנרצח אחר כך על־ידי הגרמנים בבודפשט ודוד רוזנס, שטבע באניה „מפקורה" בדרך לארץ־ישראל: „שכבנו חבויים בבונקר על עלית־גג. דרך החורים אשר בקירות ראינו והנה המשטרה הגרמנית מתקרבת לבית אשר ממול לנו. ברגע בו פתחו את השער והשמיעו את צריחתם הידועה „יודען ראוס!" — הסתערה עליהם בחמת־יאוש קבוצה בת שלשים יהודים, מזויינים במקלות, אבנים וסכינים. הקרב בין הקבוצה היהודית והאויב שעלה עליה במספרו ובזיונו לא נמשך זמן רב. לאחר מחצית השעה נפלו כל היהודים עד האחרון".

ואילמלא פוטש מ„בריגדת המתים", לא היינו יודעים עד היום כיצד נפלה קבוצת פרומקה פלוטניצקה. הוא שסיפר:

„שבעה חברים היו בבונקר החלוצי — פרומקה פלוטניצקה, ברוך גַפטֶק, פרומקה דולנרוזה, צפורה בוצ'אַן, חדוה בֶרנרד, טוביה דבורסקי ופנינה יעקובוביץ, כולם חברי קיבוץ „דרור" בבנדין. ביום הרביעי לגירוש התקרבו שני גרמנים לחלון הבונקר. ברוך גפטק, בחשבו שהבונקר כבר נתגלה, לא נמלך זמן רב בדעתו ופתח עליהם באש. שני קציני הגסטאפו רמי־המעלה נפלו חלל. הגרמנים שמו מיד מצור על הבית והמטירו עליו אש מכל צדדיו. החברים השיבו באש ומנעו מהגרמנים להתקרב אליהם; אולם מרוב האש שהמטירו הגרמנים נדלקו החלונות והרצפה של הבית. החברים המשיכו להשיב אש. פרומקה לא הניחה את האקדח לרגע מידיה. אז נאלצו הגרמנים להזעיק מכבי אש שהציפו את הבונקר במים. אחר כך ציוו על השוטרים היהודים להוציא את שבע הגויות שעוד פרפרו. פרומקה ניסתה להתרומם ולומר משהו —

אולם איש גסטאפו הסתער עליה, בעט ורמס במגפיו אותה ואת שאר החברים שחיו עוד, עד יציאת נשמתם."

אין אנו יודעים איך נפלו חברי „גורדוניה" שהיו בבונקר אשר בחוה. בחורים אמיצי־לב היו וגם נשק היה ברשותם. כעבור זמן נסיתי לשאול את כל אלה שניצלו מהגירוש, את כל השוטרים היהודים שהיו נוכחים ליד משלוחי־הגירוש אצל קרונות־המוות. איש לא ראה אותם. בעצמי נזדמנתי אחר כך בחוה, ולפי התהו ובוהו במקום ניכר היה, שנלחמו ונפלו במקום זה — — —

ידוע לנו רק על חבר אחד, דודי שמו, שהצליח ביום השני לגירוש להכנס לעיר, ובחפשו קשר ודרכים להצלת החברים, נתפס על־ידי השוטר־הרוצח מיצקה, שרצחו נפש במקום והביא את גוויתו לגטו.

ואזכיר עוד אחד, את הצעיר דומב, שקיים קשרים עם חברי החוה. אם כי היה שוטר יהודי התיחס לאחיו היהודים תמיד באנושיות, מעולם לא הרע אף לאחד והשתדל תמיד להזהיר מראש את חברי החוה על כל „אקציה" הממשמשת ובאה. בימי „האקציה" של בעלי דרכיות חוץ־לארץ, כאשר חברי כל התנועות הציוניות נאסרו בפקודתו של מרין, היה גם הוא בין הנאסרים. חבר „הנוער הציוני" היה. כשהתחילה ההסתערות על הגטו וצבא גרמני רב שם מצור עליו, רץ באמצע הלילה אל החוה כדי להודיע לחברים על התחלת הגירוש. סמוך לחוה פגע בו כדור המרצחים. ימים אחדים היה מוטל בשדה עד אשר אנשי „בריגדת המתים" גילו את גוויתו.

הנקה בורנשטיין, שלמה לרנר, נאַטקה ועוד חברים, מטובי ונאמני החלוץ, מצאו אף הם מותם בחוה, או הושמדו באושביאנצ'ים...

כבר לאחר עליתי לארץ־ישראל נזדמן לידי עתון „איגוד הפטריוטים הפולנים במזרח התיכון" — „ביולטין וולני פולסקי" — (ביולטין פולין החפשית) מ־9 במאי 1945, בו סופר ש„בפני בית הדין המיוחד בסוסנוביץ הועמד לדין אחד ופראנצישאַק דודאַק שמו, פולני סוכן־סתרים של

הגסטאַפו, שהעמיד פנים בתור איש המחתרת. בשנות הכיבוש הסגיר לידי הגסטאפו שורה של עסקנים פוליטיים וכן עשרים ושמונה חברי תנועות שונות. בית המשפט דן אותו למוות". עד כאן דברי העתון הפולני. ועלי להוסיף, שדודאַק זה היה מנאמנינו הפולנים שעמד בקשרים עם החברים בחוה. יתכן, איפוא, לאור הידיעה הנ"ל, שהוא שהסגיר לידי הגסטאפו גם את חברינו שהיו בבונקר אשר בחוה. בגליון אחר של אותו עתון נמסר כעבור שבועיים שגם הפולני סוחאַ, שהסגיר לידי הגסטאפו עשרים מחברינו במקום להעבירם אל הפרטיזאנים הפולנים, נידון אף הוא למוות על־ידי בית הדין בסוסנוביץ.

במחנה־העבודה בבנדין נשארתי ארבעה חדשים. מדי יום ביומו גילו הגרמנים בונקרים חדשים. ברבים מהם עוד הסתתרו יהודים. אף פעם לא אירע שגרמני יכנס לבונקר, כיון שפחדו. זכורני כיצד היו אנשי המשטרה ששמרו עלינו מספרים איש לרעהו סיפורים שונים בענין זה, ושמים ללעג ולקלס את הקציז, מפקד המחנה שלנו, שהיה נוהג להתקרב לבונקר באקדח מושט לפניו, ניצב במרחק ליד הקיר וצועק: „יודען ראוס". נראה שהבונקרים עלו להם בקרבנות־דמים לא מעטים. הם היו מתביישים לדבר על הגרמנים שנהרגו בידי יהודים. אכן, רעיון ההגנה העמיק לחדור לכל שכבות האוכלוסיה היהודית, אולם לא היה לנו, לצערנו, במה להתגונן. וזאת לא נסלח לעולם לשכנינו, הפולנים, שבימי מסה ומבחן, נוכח מאבקנו האיום והנואש עם כנופיות המרצחים המזוויינים, לא עזרו לנו בהשגת נשק. יכלתנו היתה, לכן, מוגבלת: סכינים ואבנים מול מכונות־יריה. אין ספק, שאילו היה בידי יהודי בנדין נשק במדה מספקת, כי אז היתה גם התנגדות ראויה לשמה. לצערנו, חסרים אנו את הפרטים גם על מקרי ההתנגדות והקרבות הבודדים שהתחוללו. המתים לקחו עמם לקבר את סוד מות־הגבורה והיאוש שלהם.

* * *

...אני מהלך בלוית משמר גרמני לחפש מזון בבתים העזובים של

הגטו. הגטו עושה רושם מחריד של אימה בל־תימחה. דומית־מוות שוררת כאן. אף אדם, אף נפש חיה. חיילים גרמנים בודדים משוטטים בין החרבות לבוז בז, והאחד משתדל להעלים את הדבר מרעהו. הדלתות והחלונות פרוצים. הנה מחצית חלון תלויה, והמחצית השניה מוטלת על הארץ. ובנשוב הרוח תשמע מעין אנקת־יללה דרך פרצות הבתים, ודומה עליך, הבתים מקוננים על מות תושביהם שנכרתו באכזריות מארץ החיים... קינת נשים המבכות את ילדיהן שנרצחו בלא עת, שדמם ומוחם ניתזו ונשפכו כמים ונקרשו על הקירות האבלים...

הנה נעל קטנה שנשמטה מעל רגלו של ילד בדרכו להשמדה. במרחק מה ממנו — פרוטזה. על גזוזטרה מוטלים כלי מטה פרומים. טלית קטנה מתנופפת על גדר והרוח מסלסלת את ציציותיה, משל כאילו ביקשו לגרש את כחות הטומאה, את השדים שחדרו לגטו. סמוך לבית קטן מוטלים שלשה כובעים. עוד לפני ימים ספורים כיסו ראשי יהודים חיים, אב ושני בניו (הנגר הרשקוביץ ובניו) שנרצחו במקום זה וכובעיהם שרדו כעדים אלמים לאשר התחולל ליד בית הרוס ופרוץ זה: לבנים שנעקרו מתנור, רסוקות ומנופצות, רצפות פרוצות, קירות הרוסים, הכל הפוך ופרוע. כל אשר היה בארונות ובמגרות נזרק החוצה: לבנים, סירים, תצלומים, צלחות, מלח, בגדים, בערמה טרופה אחת. אי אפשר לשהות בבית זה.

וארובות הבתים — שעשן אינו מיתמר ועולה מהן — מזדקרות כמצבות שוממות מעל לעיר המתים...

במחנה העבודה

אחרי הגירוש הוסיפו להתקיים בבנדין שני מחנות־עבודה, מהם האחד ב„שופ" החייטים של רוסנר, שמתפקידו היה לחסל את מחסני חמרי־הגלם המרובים, להשלים את ייצור הסחורות הבלתי־מוגמרות

ולהעבירן לברלין, ואת המכונות להעביר למחנה־העבודה אַנאַברג בשלזיה העילית. תחילה היו שם ארבע־מאות יהודים, אולם הגסטאפו היתה מוציאה מדי יום ביומו מספר מסויים מהם לגירוש. לבסוף נשארו במחנה זה שבעים איש בלבד.

המחנה השני היה בגטו. בתחלתו מנה חמשה־עשר יהודים, שעליהם נתווספו במשך הזמן יהודים שנתגלו בבונקרים, עד שמספרם הגיע למאתים־וחמשים גברים ונשים. כן נשארו במחנה בסוסנוביץ אלף ומאתיים יהודים. תפקידם של שני המחנות האחרונים היה — חיסול הרכוש היהודי, מיון חפצי הערך, הלבנים, הרהיטים, כלי־זכוכית והכסף וכו׳ ולהעבירם לגרמניה. במחנה זה הייתי גם אני. גרנו במרכז הגטו בשני צריפים גדולים, האחד ללינה והשני לצרכי המטבח והמחסן. בזמן הראשון לא קבלנו מהגרמנים שום מיצרכי־מזון, לא לחם ולא תפוחי־אדמה. כלכלתנו היתה על שיירי־המזון שמצאנו בבתים העזובים של הגטו. למטרה זו קבענו אנשים אחדים, שהיו חוזרים על הבתים, אוספים מיצרכי־מזון ומביאים אותם למחנה. המחנה היה מוקף גדר ומשמר גרמני מזויין הופקד עליו בקביעות. לעבודה היינו הולכים קבוצות קבוצות, בפקוח משמר מזויין, ופקיד אזרחי. מפקד המחנה היה הקצין פּוּלטָר, שוטר גרמני ותיק, יליד ותושב ברסלאו (רחוב גרינברג 47), שלפני המלחמה שימש מנהל בית־ספר לרכיבה. ארבעים שנה שירת במשטרה הגרמנית ולקח חלק — לדבריו — גם בגירוש יהודי וארשה. נהג בנו, לכאורה, יחס של אדיבות והיה פונה אלינו בדיבור מסולסל ובלשון „ילדים שלי״. כן היה מנחם אותנו, שלא יארע לנו כל רע, ואין מחובתנו אלא לעבוד בנאמנות. היה מבקר במטבח להשגיח על טיב מאכלינו, והיה מניח לנו יד חפשית בהנהגה העצמית הפנימית במחנה. לחלק מאתנו היה פונה בגוף שלישי שלא כדרך כל הגרמנים. דברי ערמתו עוררו בנו בחילה. כלב־משטרה חד־חושים זה טרח בכל מאמציו להרדימנו, כדי להסגירנו לאחר שנסיים בעבודת חיסול הרכוש היהודי,

להשמדה לידי הגסטאפו. אולם לא אחת נזדמן לנו לראות את פרצוף החיה שלו ואת מעשי אכזריותו. הן הוא הוא שסוסו דרס ורמס את הנשים והילדים שנתגלו בבונקרים, אלא שאנו העמדנו פנים כאילו אב ודואג היה לנו ואנו מאמינים לדבריו, והיינו מנענעים בראשינו ועונים לו: „יאַוואהל הער האַופטמאן" — כן, אדוני המפקד.

במחנה נבחרה הנהלה שטפלה בענינינו הפנימיים, בשיפור התזונה, תנאי הלינה, המצב הסניטרי ועוד. סידרנו מרפאה, תחילה ללא רשות ממפקד המחנה, שנתן הסכמתו לכך רק בדיעבד והרשה לבחורה לטפל בה.

לרגל תנאי המגורים החמורים והתזונה הירודה פרצה במחנה מגפה של פורונקלים, ורק תודות לחמרי־הרפוי שאספנו בדירותיהם של הרופאים היהודים וריכזנו במחנה — הצלחנו להתגבר עליה. אני שימשתי מחסנאי וסניטר במרפאה זו. בדרך כלל היה מצבנו טוב בהשוואה לתנאי־החיים במחנות אחרים בשלזיה, כי הכל היה תלוי בנו, שוכני המחנה. הנה, דרך משל, ציווה המפקד לערוך רשימה של יהודי המחנה. ערכנו את הרשימה, אולם מעולם לא נקבנו את המספר המדוייק של האנשים, כדי להניח אפשרות מסויימת להבריח אנשים לתוך המחנה ולברוח ממנו מבלי שהמפקד ידע על כך. ואכן, עשרות יהודים הצליחו בדרך זה להמלט מהמחנה — ורבים מהם זכו גם לעלות לארץ־ישראל.

מדי יום ביומו היו מוסיפים להביא יהודים מבונקרים שנתגלו. ילדים ונשים גורשו למחנה בסוסנוביץ, משם נשלחו בכל כמה ימים משלוחים לאושביאנצ'ים. אירעו מקרים שהוציאו מהבונקרים הורים צעירים עם ילדיהם, ואז היו הגרמנים גוזרים גירוש על הילדים ומשאירים את ההורים. מחזות קורעי־לב היו מתחוללים במקרים כאלה, והקציץ, מפקד המחנה שלנו, הרגיש תענוג מיוחד במעמד כזה, ונהנה להסתכל באמהות טרופות־הצער שפרפרו לרגליו על הקרקע. לא קרה אפילו פעם אחת שאם תצליח לרכך קשיחות לבו ולהשפיע עליו, שיניח לה את ילדה. תמיד היה נוהג לומר להורים: „או שאתם נשארים ומוסרים

את הילד, או שאתם הולכים עמו יחד". לרוב היו האמהות מעדיפות ללכת להשמדה עם ילדיהן. לא אחת קרה שחיילים גרמנים היו מסבים פניהם לצדדין, מתוך שלא יכלו להסתכל כיצד מוציאים באונס ילד מזרועות אמו, והילד מתיפח וצווח: אמא! או ילדה בגיל שמונה הממררת בבכי וקוראת: „אמא, גם אני רוצה לחיות"... אולם על אף כל אלה הסתרנו במחננו ילדים אחדים...

באחד הערבים — היה זה בחודש הראשון להיותי במחנה — ואנו נחים אחר יום־עבודה קשה, נכנס לפתע הזקיף הגרמני וציווה עלינו לצאת לחצר, למיפקד. אנו מתייצבים בטור, שנים בשורה, והזקיף, תאוות־רצח נסוכה על פניו המגושמים, פני רוצח מובהק, פונה אלינו וקורא:

„היכן הילדה הקטנה, ומיהו אשר טייל עמה הבוקר כאן, בחצר?"

דומיה.

המדובר היה באסתר'קה מהקיבוץ הקטן, אשר אברהם זילברשטיין הראה לה הבוקר את דרך היציאה מהמחנה. הזקיף הגרמני שעמד על המשמר ליד השער השגיח בכך מרחוק. מאחר שלא ראה עתה את הילדה, הבין שברחה.

„אני חוזר ושואל", מרעים קולו עוד הפעם „מיהו זה אשר דיבר היום עם הילדה?"

אברהם, שסבור היה שאם לא יודה ימיט אסון על המחנה, יוצא מהשורה וקורא:

„אני".

„והיכן הילדה הקטנה?"

„איני יודע".

„הן ראיתי שהראית לה את הדרך לבריחה".

„אין לי כל מושג".

„התגלה היכן מסתתרת הילדה?" מזדעק שוב הגרמני באימה שפוכה.

„איני יודע" באה תשובה שקטה ובטוחה.

„עוד מעט ואפתח פיך! על כל הנשים והגברים למטה מגיל שבע־עשרה לחזור מיד לצריף!" מרעים קולו. „בל יעיז איש לגשת לחלון".

והוא נוטל את הרובה, מכוונו אל אברהם, ושואל:

„התפתח פיך?"

„רשותך לעשות בי כחפצך, אדוני, אולם איני יודע".

„היכן היודען־עלטעסטער (זקן היהודים)?"

היהודי ניגש.

„חבל, קרדום ופטיש להביא לי הנה, תיכף ומיד!"

לאחר שהומצא לו מבוקשו הוא חוזר ופונה שוב לבחור:

„נו, יהודי ארור, תדבר?"

עומד הבחור בשקט — ושותק. משך שעה נמשך ה„משא ומתן" הזה. בטוחים היינו שיצווה לתלות את הבחור. לבסוף פקד על כולנו להתפזר ופנה אל הבחור:

„מחר רצוני לדעת היכן הילדה".

רצה המקרה ואסתר'קה הקטנה חזרה למחרת היום למחנה, ורק אחרי ימים אחדים חזרה אל החברים שהתרכזו בבונקר בעבר הארי של העיר. גם אברהם זילברשטיין (בין הניצולים שעלו לארץ־ישראל) הצטרף כעבור זמן אל יושבי הבונקר הזה.

ושוב, כעבור שבועים, עוררו אותנו אנשי הגסטאפו בשעה אחת־עשרה בלילה. הם בחרו בחמשה־עשר יהודים — ובכללם אברהם זילברשטיין ובני — והובילו אותם עמם. בטוחים היינו שירצחום נפש. אולם לתמהוננו הרב חזרו כולם לאחר שעה וסיפרו שפלוגת הגסטאפו מאושביאנצ'ים הובילה אותם לשדות, למקומות בהם נקברו יהודים. איש הגסטאפו הוציא שעונו מכיסו ואמר אליהם: „ברשותכם רבע שעה לפתיחת הקברים והסענת הגוויות על אוטו־המשא. אם תאחרו אירה בכם כמו בכלבים ובאוטו זה עצמו יוסעו עצמותיכם". מחזה של זוועה

נתגלה לעיניהם. באצבעות ידיהם אספו את שרידי הגוויות שהיו כבר במצב של התפוררות. גם למחרת היום ובימים הבאים נאלצו לעסוק במלאכה זו, לפתוח במו ידיהם את הקברים בגטו, להוציא את גופות קדושינו ולהטעין אותן על האוטו.

בגופות של הרוגים רבים נתקלנו בשעת נקוי בתי היהודים. הנה נכנסים אנו לתוך בית. אפלה. יריעת־ההאפלה עודה מכסה את החלון. אנו מרגישים מיד במציאותו של מת בחדר. אנו פותחים את החלון ולעינינו — זוג זקנים במטותיהם. אנו מתקרבים ומסתכלים בהם מקרוב. כתמי הדם על בגדיהם מעידים על דרך רציחתם. באחד המרתפים, בתוך דוד גדול, מוטלת גוויה מכווצת של ילד ופת־לחם בידו. נראה, שברח בשעת המהומה וחפש מחסה בדוד — ושם גווע. רבות הן גופות הילדים והתינוקות הרכים שנתקלנו בהן בבונקרים, מהן שכובות בעגלות־ילדים ובעריסות. המפקחים הגרמנים ציוו עלינו אחר כך לשרוף את הגופות. בכל כמה ימים נאלצנו לערוך מדורה מיוחדת במינה: ערמה של ספרים, ספרי ישראל, תלמוד בבלי וספר הזוהר ותולדות היהודים לגרץ ו„צילקה הפרועה" (די ווילדע צילקע) לסגלוביץ ועוד ועוד — ועליהם גופת ילד. שפכנו על הערמה נפט והדלקנוה. ס פ ר י ם... י ל ד י ם... עליהם, מעוז קיום האומה ועתידה, ניתך כל עוז איבתם הפרועה; באלה, שכמעט לא גילו כל התנגדות, הגיעה התעללות־הדמים לשיאה, בחייהם ובמותם...

המחנה שלנו גדל מיום ליום. מתווספים יהודים, שרידי השרידים. הגרמנים נותנים לנו צריף נוסף ללינת לילה. כאשר עסקנו בסדורו של צריף זה, נפתח לפתע מכסה בצד הקיר, וראש יהודי הזדקר מתוכו, הפנים חוורים כפני מת ועינים מבוהלות מסתכלות בנו. נשארתי תקוע במקומי, נדהם. לאחר שהבטחנו לו שאין כרגע גרמנים במקום, זחל היהודי ויצא מתוך החור — בר־מינן מעולם האמת — וסיפר: שתי משפחות, שהן אחת עשרה נפשות, סדרו לעצמן בונקר במקום זה, מתחת

לקרשים. כאשר סתמו הגרמנים את מקורות המים בגטו הציק להם הצמא עד מות, וזמן מסויים שתו מי רגלים ממוהלים במין חומץ שהכינו לעצמם מראש. מאז הוקם המחנה במקום זה, הם מתגנבים לילה לילה ומחפשים אחרי שיירי אוכל לקיים נפשם. במשך הזמן מת הילד הרך ביותר והוא קבור בתוך הבונקר. עתה, מאחר ששמעו שעומדים לסתור את הפתח, נתמלאו חרדה. מה יהא עליהם, היקברו חיים?

ערכנו את המטות בצריף באופן כזה, שהניח להם אפשרות להשאר בבונקר. יום יום היינו מפרישים להם ארוחות חמות. אולם אי אפשר היה להמשיך בכך. על רצפת הצריף פרשנו קש — והמפקד היהודי אילץ אותם לצאת מהבונקר. זמן רב הסתרנו אותם במחנה, עד אשר גילה מפקד המחנה את הילדים וגרשם לסוסנוביץ.

פעם, ואני עסוק במחסן בשעה שכל הפועלים בעבודה, באה אלי במרוצה בלומקה*), האחות שטיפלה במרפאה, ומסרה שמשמר גרמני הביא יהודי שנתגלה בבונקר והוא מוטל אין־אונים בצריף. לקחתי את הבקבוק עם טפות הולֶרין ומיהרתי לצריף. היה זה להפתעתי הרבה הרב גרוסמן, רבה של בנדין, ששערו הכסיף בחדשים האחרונים. מוטל היה אין־אונים על מטה. מיד הכירני. „ליור" קרא; „סוף סוף איש מוכר לפני". והוא פותח ושואל לשלומם של תושבי בנדין. „אף אחד, אף איש" הוא קורא ובוכה ותולש שערות ראשו. „על שום מה הסתתרתי ולא הלכתי יחד עם כל עמי בדרכו האחרונה?" בנו גורש כבר מזמן למחנה־עבודה, אשתו לא עצרה כוח להתגבר על כאבה ומתה בבונקר. לאחר טפול של שעתיים עלה בידי בקושי להרגיעו.

כעבור שעה קלה יצאה משלחת מטעם המחנה אל מפקד המחנה לבקשו, שירשה להויפט־רבינר (הרב הראשי) שלנו להשאר במחנה. הוא הסכים. למחרת היום נקרא הרב גרוסמן לעיריה הגרמנית. בשובו

*) מניצולי מחנות ברגן־בלזן ואושביאנצ'ים; עלתה לארץ־ישראל בספינת המעפילים „תל־חי".

מסר לנו, שהגרמנים ערכו לעצמם תערוכה של תשמישי קדושה יהודיים ודרשו מהרב שיפרש להם את דרכי השימוש בהם. כעבור ימים אחדים, כאשר קבוצת הפועלים היהודים אשר בסוסנוביץ חזרה מהעבודה (יום יום היתה באה אלינו לעזור בעבודה, תחת משמר מזוין, ובשובה עם ערב היו מצרפים אליה את הנועדים לגירוש), נזדמן אלינו הלויטנט הופ וציווה להוציא מהמחנה את הרב גרוסמן על מנת לצרף גם אותו אל המגורשים. הרב, שלא נזדרז למלא מיד את הפקודה, הוכה בפנין במגלב, וגורש כשחייל מאיץ בו ודוחפו ברובהו.

עמדנו חסרי־אונים. מפקד המחנה הסתתר, למען לא נוכל לשוחח עמו ולהזכיר לו את הבטחתו מלפני ימים אחדים. זה היה מנהגו תמיד, להעזר בביצוע כל מלאכה בזוייה בלויטנט הגרמני הנבל. למחרת היום בא למחנה ופתח הראשון בשאלה: „והיכן ההויפט־רבינר שלכם?" וכאשר סיפרנו לו על גירושו של הרב, השיב „הלויטנט המנוול! צר שלא הייתי נוכח במעמד זה"... בתור מחסנאי הייתי רשאי לנסוע לשרודולה, למחנה בסוסנוביץ, ולמחרת היום ניצלתי הזדמנות זו וקיימתי שיחה עם ד"ר ה. ליברמן, ששימש שם בתפקיד זקן־היהודים, ועם אחרים שהבטיחו לי כי הרב גרוסמן לא יגורש. הוא גורש לאושביאנצ'ים ב־15 בינואר 1945 עם אחרוני המגורשים היהודים.

העבודה בגטו התקדמה מהר. חדר אחר חדר, בית אחר בית, מתרוקנים מרהיטיהם ושרירי חפציהם. הגרמנים מוסיפים לקיים שמירה קפדנית על שטח הגטו. אסור לשום גרמני שאינו בשרות, או לפולני, להכנס לתוכו, פרט לעגלונים הפולנים שעבדו בהובלה. את כל החפצים מרכזים על המגרש הגדול בערימה עצומה, וחמישים יהודים עסוקים במיונם ובאיחסונם בחדרים מיוחדים. חדר חדר — וחפציו. יהודי בנדין אמידים היו, ובנדין — עשירת ערי זגלמביה. הגרמנים מלאים התפעלות למראה החפצים היקרים שנתגלו בבתי היהודים: כלי הכסף הפמוטים, מנורות־הקנים, קופסאות־הבשמים, טסי־הכסף ושאר הכלים המפוארים — וזאת

לאחר שחלקם כבר שדדו הגרמנים וחלק נמכר בשעתו על ידי היהודים עצמם כדי להחיות את הנפש. וזולת אלה — חפצי־הבדולח שיהודים נהגו לפאר בהם את ארונותיהם. חדרים אחדים נתמלאו בחפצי־בדולח, כלי חרסינה, מערכות כלי־בית מצ'כיה, מהם יקרי־מציאות, כלי־זכוכית, מכונות, תמונות־אמנות לאין ספור. הנה מתגוללת בחוץ, בגשם, התמונה הנודעת „ילד עם חתול", מעשה ידיו להתפאר של האמן היהודי המפורסם מ. אפלבוים, ואשר פירסטנברג, מעשירי בנדין, קנה אותה בשעתו בסך חמשת אלפים זהוב. ושעונים למיניהם וסוגיהם, שעונים ישנים עשויים נחושת קלל שידי סבא כוונו אותם. שעון אחד כזה, חפץ ישן ויקר, מצופה אמייל ומחוגיו עשויים נחושת קלל, תלינו בחדר־האוכל אשר במחנה. בכל רבע שעה נפתח פשפש קטן בחלקו העליון וקוקיה שיצאה מתוכו הכריזה על השעה. חייל גרמני שיכור קבע לעצמו את הקוקיה כמטרת־קליעה ו„חיסל" את השעון...

קיצורו של דבר: רכוש של דורות, של עמל וחריצות של המונות יהודים, מוטל היה לפנינו בהריסותיו, מוכן להעברה לבירת־השודדים, לברלין. הכל היה ממוין, משל לתערוכה, ולכל מחלקה קבע מנהל המחנה יהודי כאחראי לצורה האסתטית הנאה, למען תשא חן בעיני הקצינים או הפקידים הגבוהים, שהגיעו לכאן כדי להתפעל מהשפע ולקנות בפרוטות כל מיני חפצים מהרכוש השדוד. אפס, דבר אחד לא תפסו גרמנים רמי־מעלה אלה ולא השלימו עמו: שום מערכת־כלים לא היתה מושלמת, תמיד חסר החלק האחד או האחר, וכל החיפושים — ואף הפרסים שהובטחו — לא הועילו. „מה משונה הוא עם זה" — רטנו. הנה נזדמנה לו לאחד השודדים מערכת כלי־קפה יפאנית יקרת־ערך, אולם, אוי לאותה צרה — הכד חסר מכסה, הכלי להחזקת הסוכר קצוץ אזניים, וכדומה. לאין מספר היו כאן „בעלי המום", והגרמנים גדפו וחרפו והתמרמרו. מנורות החשמל, למשל, שהיו בכל בית ובית, הגיעו למקום הריכוז רק במספר מוגבל, ואף אלה רובן שרופות. והוא הדין בנעלים,

עשרה יהודים טרחו שבועות שלמים במיון, אולם רק בקושי צרפו זוגות מועטים שלמים. הגרמני לורנץ, שניצח על מלאכה זו, קילל וגידף, החליף את העובדים, אולם העלה חרס. ולא עלה כלל על דעתם של הגרמנים, שהיו כה שקועים בתאוות הביזה, שלא יד המקרה בדבר, אלא פרי חבלה מאורגנת. כאשר היינו מביאים להם מעט קפה, או תה — שאי אפשר היה להשיגם אז בדרך כלל — היו מתמלאים שמחה ומסיחים דעתם מאתנו. ואנו לא החמצנו שום הזדמנות להשחית ולקלקל ככל שהשיגה ידינו, כי מאד מאד ציערה אותנו העובדה, שלאחר הטבח הגדול הם עוד באים לרשת אותנו.

עלה בחלקי — למרבה הכאב — לחסל את דירת הורי, שכל חפץ בה העלה דמותם של אחי ואחיותי שניספו בשואת עמם, עורר זכרונות על שמחות ויגונות בחיי משפחתנו, ועתה... מתוך מצב רוח כזה נבעה החלטתנו, שהוצאה מיד לפועל, לארגן קבוצה מיוחדת שהוטל עליה לקצץ ולחבל ככל שתשיג היד, כדי לסכל את חישוביהם של הגרמנים לרשתנו. לכל פלוגה של פועלים צורפו אחדים שהוטל עליהם, מיד בכניסתם לדירה, לשבר שמשות, מראות, מנורות וכו'. וכן היו מומחים לנעלים, שהיו זורקים נעלים יחידות לבתי־כסא או מטמינים אותן באדמה. החיילים ששמרו עלינו לא שמו לב למלאכתנו ולרעש השבירה וההרס, ביחוד כשהם עצמם שקועים היו תמיד בחיפוש אחרי חפצי־ערך. מומחה לשבירת סרביזים היה צינא וינר (בין הניצולים שעלו לארץ־ישראל) שניהל קבוצת פועלים לפריקת החפצים במקום־הריכוז. הוא היה מקובל על מפקד המחנה בגלל צעקותיו על הפועלים היהודים, שנעמו מאד לאוזן הגרמנים, ולמעשה לא היה נוהג כך אלא בנוכחותם. הפועלים היהודים עבדו עמו ברצון. משהגיעה עגלה עם חפצים והמפקד הגרמני היה סמוך למקום, היה קורא בקול: „אַכטונג! להגיש לי ליד את כלי־החרסינה לבל ישברו. זהירות!" אולם משלא היו גרמנים במקום היה עושה בעצמו שמות בכלים, ואחד הפועלים עמד אותה שעה על

המשמר. הוא היה מורה לאחרים דרכי חבלה לבל ישאר דבר שלם, והדריך לאטיות בעבודה.

כן מסרו היהודים שעבדו בבתים הקדמיים של הגטו לבנים ובגדים הרבה לפולנים והיו מקבלים תמורת מעיל מחצית הק"ג נקניק, חליפת בגדים — רבע ק"ג חמאה, שמלה — מחצית ככר לחם. ככר שלם סירבו לתת.

פעם נתפסו שני פולנים ובגדי יהודים אצלם, והם גילו ממי קבלום. שני היהודים נענשו מיד בגירוש לאושביאנצ'ים. לאחר המקרה הזה הפסקנו לתת לפולנים חפצים שונים כמקודם. ופעם הודיע לנו המפקד שלמחרת היום עלינו לצאת, פלוגה בת חמשים איש בלווית משטרה גרמנית, לחפש לבנים ובגדי יהודים בבתי הפולנים הגרים בסמוך לגטו. באמצעותו של פולני, עגלון שעבד במחנה, הזהרנו מראש את הפולנים על הצפוי להם. החיפוש לא הביא, כמובן, כל תוצאות. המפקד חרק שן: „פולנים ארורים, אף שאינם פקחים כלל השכילו להטמין הכל". הוא עצמו, המפקד, היה מחרים לרשותו ממיטב החפצים ושולח מדי שבוע מזוודות גדושות ביזה לביתו בברסלאו.

עלינו היה גם לספק לו יום יום יי"ש לשתייה. עסקו בכך השוטרים היהודים אשר במחנה. תמורת בגדים היו מקבלים את היי"ש מהפולנים. מר היה לנו ביום בו לא שתה מפקד המחנה, הקצין פולטר, לשכרה. אז היה מטיל על אחד מאנשי המשמר להעבידנו בפרך עד לשעה מאוחרת בלילה. לעתים קרובות היה משוטט, האקדח בידו, יורה בצפרים ובחתולים ומגלגל בצחוק צרוד משיכרות בלתי פוסקת משהצליח הציד. בימים בהם לא שתה לשכרה לא היה נרגע עד שמצא קרבן, עד שהזין עיניו בדם. והיה שוטר יהודי שהתמחה בלכידת חתולים בשביל הקצין, שהיה יורה בהם תוך הנאה מיוחדת. מאליו מובן, שהקרבן שנבחר צריך היה להיות בלתי־מסוכן לחלוטין, בין בעל־חי ובין אדם, כגון אותו ילד נוצרי שירה בו בעוון כניסתו לגטו, או יהודי המחנה שלנו שנורו

בפקודתו (לנו ידוע על שנים־עשר קרבנות). הייי"ש שימש לנו גם למטרה נוספת. הגרמנים, שהיו אכולי קנאה ושנאה בינם לבין עצמם מגדול ועד קטן, פקידים אזרחיים כאנשי צבא ומשטרה, היו מפגינים את כעסם בהתעללותם בנו. לא אחת עמד לנו הייי"ש במקרים כאלה. שנאה כבושה שררה, למשל, בין מפקד המחנה שלנו לבין הפקיד הגרמני לורנץ, שלפני המלחמה היה מלצר, האחראי לרכוש היהודים. כל אחד מהם ייחס לעצמו רוב חשיבות וסבור היה שהיהודים חייבים לציית אך ורק לו, וכאשר הסתכסכו שנים אלה ביניהם ידענו שאנו, היהודים, נהיה השעיר לעזאזל. לפיכך היה לנו תמיד ענין רב לבל יריבו והיינו משלימים ביניהם, וליתר דיוק — לא אנו, אלא המשקה...

* * *

מצבם של חברינו המסתתרים בעבר הארי של העיר מחמיר והולך. אין להם לא כסף ולא בגדים לקראת החורף הממשמש ובא, בו בזמן שמהמחנה שלנו יוצאות יום יום עגלות מלאות טעונות רכוש יהודי שדוד לגרמניה... אחד החברים, שמואל רוזנצויג (יליד זאַוויאַרצ'א, חבר „השומר־הצעיר") מוצא דרך למחנה שלנו כדי לבקש עזרה. פעמים אחדות הצליח להגיע אלינו ובא עמנו בדברים, ובאמצעותו של חייל גרמני שקיבל שוחד רב הצלחנו להבריח מזוודות אחדות מלאות לבנים ונעלים בשביל חברינו אשר בעבר הארי.

* * *

ערב ראש השנה תש"ג החלטנו לחוג את החג מבלי ליטול רשות ממפקד המחנה. המטבח טרח כל היום באפיית חלות ומנות „דגים" עשויות כרוב; למקפידים על כשרות הוכנו עוגות ותפוחי אדמה עם חמיצת סלק. לאחר התפלה הסבנו אל שלחנות ערוכים ומכוסים במפות לבנות ונרות דולקים עליהם. טנגבוים קידש. אז ניתנה לי רשות הדיבור. לא אחת נזדמן לי לדבר בפני יהודים כלואים במחנה, אולם הפעם היתה

בי הרגשה שזו לנו הפעם האחרונה שאנו מתכנסים לחוג יחד חג מחגי ישראל. „אני מניח", אמרתי, „שזו הפעם האחרונה שזומן לנו לקדם יחד את פני החג. בתפוצות ישראל, בכל מקום בו שרדו עוד יהודים, מברכים הם איש את רעהו ב„שנה טובה". ברכה זו כאילו אינה קיימת בשבילנו. יקרה אשר יקרה, שנה טובה לא נועדה לנו, שהרי ברור לכל אחד מאתנו שגזר דינו נחרץ והוא מהלך כשפסק־דין־המוות מונח בכיסו. המועד בו יוצא פסק־דין זה לפועל — הוא היום בו תגמר עבודת הנקוי והפנוי בבית האחרון בגטו. אז נגורש כלנו לאושביאנצ'ים, בדרך בה הלכו הורינו ואחינו ואחיותינו. האם נגזר יחד עם זה לבל ינצל אף אחד מאתנו, שיספר אחר כך לעולם על האסון אשר פקד אותנו ואשר יקרא לנקום את נקמת דמנו, דם עם ישראל החף מפשע, במדינת פולין, שנשפך בידי בני־עוולה? אנו היהודים האחרונים בפולין הנמצאים עדיין בחיים. חפשו דרכי בריחה כל עוד נשאר זמן. כל אשר בידיו — ימלט! נעזור האחד לרעהו, בל נקנא במי שהצליח להמלט, מלטו נפשכם!" ולשבחם של היהודים במחנה־העבודה בבנדין יוגד, שלא קרה מקרה שלא יעזרו לכל מי שרצה להמלט, או שמצא מקום־מחבוא, וכן לא קרה מקרה של הלשנה.

ביום הכפורים פנינו ללורנץ, מנהל העבודה במחנה, שישחרר אותנו מהעבודה באותו יום. לאחר שידולים רבים הסכים בקושי שנעבוד עד שעה שתים עשרה בצהרים. אחרי העבודה עמדו יהודים להתפלל בצבור. תפלתם זו של יהודים מיואשים אלה — כיצד אתארה? והיו במחנה יהודים אחדים שהכריזו, כי בעד כל הון שבעולם לא יעבדו ביום הכפורים, ואנו הסתרנום מעיני מפקד המחנה. בזה יסופר על אחד מהם, פינצ'ה, בנו של משה שטייאר, חבר הסתדרות „צעירי אגודת ישראל" בבנדין. בשנים 1941/42 גורש למחנה־עבודה בשלזיה העילית יחד עם נטע גוטר, מנהל החדר „יסוד התורה"; הוא התפרנס מלחם צר ומים לחץ ולא רצה להתגאל בפת בגם. קשה לתאר כיצד החזיק מעמד. בבואו

לחופשה שוחרר, בהשתדלותו של מרין, מהגיוס לעבודת־הכפייה. חודש לאחר הגירוש תפסוהו חיילים גרמנים בגטו כשיצא מהבונקר לחפש מים. הוא לא גילה את מקום־המחבוא, ולאחר שעונה קשה הצביע על בונקר אחר. במקום־המחבוא שלו נשארו אשתו וילדיו והוא המשיך לדאוג לצרכי קיומם. כעבור זמן נאלצו לעזוב את הבונקר לרגל עבודת־הנקוי והפנוי באותו בית, ואז הסתרנו אותם על עלית־גג בתוך המחנה. הוא עצמו היה במחנה. מטעמי כשרות לא היה סועד עמנו, אלא מתקין לעצמו ארוחות. הוא היה היחיד שלא הודה במשמעת המחנה ולא קיימה. בשעת מיפקד־הבוקר היה עסוק בתפלה. וקרה פעם שהתייצבנו בטור לאחר ארוחת הצהרים מוכנים לחזור לעבודה, והוא איננו. אחרי חיפושים רבים מצאנו אותו בעלית־גג, יושב בתוך סוכה שבנה לעצמו (הימים ימי חג הסוכות היו) וקורא בקול אושפיזין... ומטעם זה גם נכשל ועמד להשלח לאושביאנצ׳ים. עלה בידינו להמתיק את גזר דינו, והוא נענש בשבעת ימי מאסר במרתף אפל וקר, מזונו לחם ומים. דומה שלא נצטער הרבה, וכל שבעת ימי מאסרו קרא פרקי תהלים בקול וגילגל הלצות על חשבון מפקד המחנה...

ולא אחת היה נעלם באמצע העבודה, מבלי שירצה לגלות לנו את סבת הדבר. פעם מצאנוהו ובידו שק מלא תפילין. לא עזרו כל אזהרותינו, שאם יתפסוהו הגרמנים ירצחוהו נפש במקום בעוון חבלה. הוא הוסיף לסכן חייו, לאסוף את שקיות התפילין בבתי היהודים, ועתים גם ספר תורה, ומביאם לקבורה במחנה...

* * *

מחנה העבודה בסוסנוביץ מנה, כאמור לעיל, אלף ומאתים יהודים. השלטונות הגרמנים קצבו להם מכסות־מזון — שומן, בשר, סוכר וכו׳ — בדומה לפועלים הנוצרים שבעיר. במחנם היתה גם מאפייה, שסיפקה לחם גם בשבילנו. המחנה היה מעין עיירה יהודית בזעיר אנפין, וחלק מאנשי היודען־ראַט הקודם שנשארו בחיים המשיכו בו פעולתם כמקודם,

הן בגירוש והן בהעדפת בעלי הממון. כל אחד שהציל דבר מרכושו נאלץ היה למסרו. גם עלינו הטיל היודען־ראַט הזה מכסת־כסף גדולה בעד זכותנו לחיות עוד שבועות אחדים. ריכזנו סכום של חמשה־עשר אלף מרק והעברנו אותו לאנשי היודען־ראַט לשעבר, משום שאיימו עלינו בחיסול המחנה שלנו. מדי שבוע בשבוע היו באים אנשי הגסטאפו למחנה סוסנוביץ לקבל את מנת הביזה שלהם, וכאן היו עורכים למענם סעודות ונשפי־משתה.

במחנה זה נמצא היה, בין היתר, קליינברג, מי שהיה מנהל מחלקת האספקה ב„מרכז" היודען־ראט'ים באיזור זגלמביה, וכן גולדמינץ, מפקד המשטרה היהודית בסוסנוביץ. שניהם השתדלו אצל הקומיסר דרייאַר, באמצעותו של ד"ר בראַון, שייעצרו בתור נתיני־חוץ במחיר רבע המיליון מרק שמסרו לגסטאפו. ביום בהיר אחד נעצרו ארבע המשפחות קליינברג, גולדמינץ, קליין והעניג. הכל קנאו בהם, ואנו בטוחים היינו בהצלתם, שהרי היו בין מקורביו של שר הגסטאפו דרייאר ושל ד"ר בראַון. איש לא הטיל ספק, שבמקרה זה יעמוד רב־הטבחים הנאצי בהבטחתו.

כעבור ימים אחדים נודע לנו שאכן נעצרו האנשים בבית־הסוהר בבנדין, מטענם נשדד מהם והם הוכו מכות־רצח עד שמסרו את כל חפצי־הערך החבויים שלהם, ואחרי זה הובלו באוטו של הגסטאַפו בכיוון בלתי־ידוע. קרוב לודאי שנרצחו בבית־הסוהר הפוליטי במיסלוביץ, או ב„בונקר" הנודע באושביאנצ'ים. אלה היו שלמי התודה של הגסטאפו ליהודים ששיתפו פעולה עמה במשך כל הזמן, שירתוה נאמנה והעניקו לה כל טוב...

מאז הובלתם של אחרוני הרוגי היהודים לאושביאנצ'ים באוקטובר ושריפתן של גוויות הילדים במחנה אחרי כן — לא פקד אותנו אוטר־המתים מאושביאנצ'ים. אף על פי כן נוספו עד לנובמבר עוד שנים־עשר קדושים שנרצחו כבר אחרי הגירוש בתוך הגטו שלנו, ואלה זכו

לבוא לקבורה בקבר ישראל — שנים־עשר מתוך אלפי הקדושים שנרצחו בימי הגירוש ונסחבו לכבשני אושביאנצ׳ים.

נוכח הייתי בשעת רציחתם של אחדים משנים־עשר יהודים אלה. הנה הובא למחנה מבונקר שנתגלה בחור ושמו שמואל צוקרמן. מפקד המחנה דורש ממנו שימסור לו את כספו ואת חפצי הערך שלו. הבחור טוען שהלויטננט כבר לקח ממנו הכל, אולם למחרת היום נלקח שנית ל„חקירה" — וכעבור כמה רגעים נשמעה יריה. „ניסה לברוח" — הודיע הוכמייסטר, ומעתה אין מי שיעיד בידי מי נשאר הכסף. והנה אב ובנו שנתפסו בבונקר וניסו לפדות נפשם בכסף. הגרמנים לוקחים מהם את כספם ורוצחים אותם נפש. „ניסו לברוח" — הם מודיעים. „בסדר" — מאשר הקצין.

פעם, בדרכי לחפש מזון, נתקלתי בבית עזוב של יהודים בגווית יהודי זקן. הלכתי איפוא לקרא ל„בריגדת המתים" שיקברוה, כי היהודים נקברו באורח זמני בתחום הגטו. משחזרתי שוב כעבור עשרה רגעים — והגוויה איננה. החברים מלעיגים עלי כי בודאי חלום־שוא חלמתי, אולם לי נראה שבקרבת מקום נמצא בונקר; היהודי ששמע צעדי אנשים לא הספיק לחזור לבונקר ועשה עצמו „מת", ומשיצאתי מהחדר חזר לבונקר. אני קורא: ר׳ יהודי, אל פחד, צא מהמחבוא, אין גרמנים במקום. אולם רק לאחר שקראתי בשמי — זחל היהודי מתחת למטה ששם היה פתח הבונקר וסיפר, שזה חדשים הוא מתגורר עם בתו ונכדו בבונקר. לילה לילה הוא יוצא לחפש מזון ומים בבתים העזובים. אמרתי אליו שיחזור למחבואו, ומדי יום ביומו אשלח אליו, באמצעות הפועלים היוצאים לעבודה לנקוי ופנוי הבתים בגטו, ארוחה חמה ולחם. לא היה זה היהודי האחד שדאגנו לו ללחם. לבונקרים רבים היינו מספקים מזון יום יום — יותר לא היה לאל ידינו לעשות למען אומללים אלה חסרי־ישע ומוצא, שהיו קבורים חיים בחוריהם אשר בגטו. וזה על אף אזהרותיו והפרעותיו של המפקד היהודי של מחננו, שטען כי עזרתנו לא תועיל

להם הרבה באשר סופם שייאלצו במילא לצאת מהבונקרים במוקדם או במאוחר, וכי בשעת נקויה ופנויה של דירה אי אפשר שלא לגלותם. אולם דעתנו היתה שכל עוד יכולים יהודים אלה להחזיק מעמד במקומות המחבוא בגטו השומם והעזוב, אין להחיש את העברתם למחנה, ביחוד של הזקנים והילדים.

לאחר זמן רב תפסו הגרמנים את היהודי הזקן בצאתו ממחבואו להביא מים, ובחיפוש שערכו באותה דירה נתקלו בשיירי סעודה חמה. היהודי, גוטמן שמו, (היה סוחר תפוחי־אדמה) הובא למחנה שלנו, והמפקד דרש ממנו שיגלה מי סיפק לו מזונות. הוא ידע מה צפוי לעבריינים, ולא ענה דבר. הגרמני ניסה לפתותו והבטיח להניח לו להשאר במחנה, אולם היהודי עמד בשלו. לאחר שנוכח הגרמני כי היהודי לא יסגיר בשום פנים איש, עשה תנועת־ויתור, והלך כשהוא רומז לאחד השוטרים הגרמנים לחסלו. כעבור רגעים מועטים נורה היהודי לעיני כל המחנה.

ביום נובמבר גשום בשעה ארבע לפנות בוקר נאלצנו, מנין של יהודים, להוציא, לפי פקודת מפקד המחנה, שתים־עשרה גוויות של יהודים מקבריהם אשר בתחום הגטו. הטענו את הגוויות על עגלה, ותחת משמר של שוטר גרמני מזויין הבאנו אותן לקבורה בקבר־אחים בבית־הקברות היהודי. קבר־אחים קטן בעיר המתים הגדולה. אמרנו קדיש, קדיש ראשון לנשמות המחנה הגדול של אחינו המגורשים והמעונים והטבוחים, לנשמת קהלה בת כ״ה אלפים נפש שנרצחה, ודומה היה עלינו, שאנו אומרים קדיש אחרון גם לנשמותינו אנו, הנידונים למוות, האחרונים — — — יתגדל ויתקדש — — —

בין שנים־עשר הקדושים שגוויותיהם הבאנו לקבורה בבית הקברות בצ׳אלאדז׳ היתה גם הגברת וַנדרסמַן שהוציאה נשמתה בבונקר בו הסתתרה יחד עם בנה הרשל, שיצא אחר־כך עמנו להונגריה ונרצח שם בידי הגרמנים. את מקומות הקבורה קבע השוטר הגרמני שליווה אותנו.

אחרי אמירת הקדיש, כשעמדנו לעזוב את המקום, הבחין אחד סמוך לקבר במצבה ועליה חרות השם ונדרסמן. היה זה מקום קברו של בעלה של האשה שהובאה בדרך מקרה לקבר ישראל, ועצמותיה נחות ליד עצמותיו...

בריחתי ממחנה-העבודה

המצב במחנה־העבודה שלנו משתפר מיום ליום, מזוננו כמזונם של הגרמנים, ויחד עם האגירה מבתי היהודים — כלכלתנו טובה בהחלט. כן הורשה לקבוצת יהודים לצאת לעבודה אל מחוץ לגטו לפנוי הריסות, ולקבוצה שניה — לעבודת ביצורים. אולם דא עקא: מתוך הנסיון למדנו, ששיפור יחסם של הגרמנים אלינו — סימן מבשר רע הוא, אות לגירוש הממשמש ובא. לפני כל „אַקציה" נהגו הגרמנים להקל לחצם, כדי לטפח בנו את האשליה שחל שנוי לטובה במצבנו. ידענו שהמחנה, כולו או חלקו, עומד בפני חיסול, ואנו — ערב השמדה סופית. העבודה בפנוי ונקוי בתי היהודים מתקרבת אף היא לסיומה, והליכתנו לעבודה בעיר אינה אלא אחיזת־עינים. אני מחליט לברוח.

בהיותי במחנה־העבודה הכרתי „פולקס־דויטש" מקטוביץ, שהיה בא אלינו לקבל את הזכוכית שאספנו בבתי היהודים. באמצעותו הייתי שולח מכתבים לחוץ־לארץ, ללשכת־הקשר בשוייץ, ואל חברינו במחנה לנתיני ארצות האויב. באחד הימים הגיעני מכתב מאחי אריה ובו דרישת שלום מיוסף קורינסקי *) מרחוב אֶדלובאַ 6. הבינותי שזהו רמז לבריחה, לחבר שיושיט עזרה. אולם במכתב לא צוין מקומו של רחוב זה, אֶדלובאַ 6, אם בוארשה הוא או בלבוב. לא עלה על דעתי שהוא בברטיסלבה בסלובקיה. המכתב השני, בו נמסרה לי דרישת שלום מהדודה ברטיסלאב, לא הגיע לידי, ולא ידעתי באיזה כוון עלי לברוח. גם החברים שהסתתרו

*) מפעילי החלוץ בפולין, עסק בפעולות עזרה והצלה. (בין הניצולים שעלו לארץ).

בעֵבר האֲרי חפשו דרך לסלובקיה־הונגריה, מבלי שידעו כי מעבר לגבול מצפים חברינו דרוכים לעזרתנו. בחבל הארי של סוסנוביץ היתה אז פעילה קבוצה של „הנוער הציוני". שנים מחברי הקבוצה — בולק קוז'וך ובלאַט — עסקו בהוצאת חבריהם מהמחנות, וחלקם נשלח לווינה בתעודות מזוייפות בתור נוצרים. קוז'וך, שאמיץ־לב היה, נהג להכנס למחנה־העבודה בסוסנוביץ ולהוציא משם את חברי תנועתו, ורבים שניצלו וזכו לעלות לארץ־ישראל בזכות מאמציו ניצלו. לאחר שנודע לו על המצאי במחנה שלח אלי מכתב, בו הוא מציע פעולה משותפת להצלת חברי כל הזרמים הציוניים. אפס, לצערי, נמצאו יהודים שהיה להם ענין לא למסור לי את המכתב, הלא הם מפקד המשטרה היהודית ועוזריו. הדבר נודע לי רק לאחר שקוז'וך נפל לידי הגרמנים. על מזבח מאמציו להצלת חבריו, תוך הקרבה עצמית ומסירות נפש למופת — מסר את חייו הצעירים.

עתה כבר יודעים אנו שבסלובקיה, הונגריה ורומניה נמצאים קיבוצי יהודים. עד עתה סבורים היינו שאנו הננו היהודים האחרונים באירופה, פרט לאנגליה. שהרי לעינינו עברו משלוחי יהודים מהולנד, בלגיה, צרפת וארצות אחרות בדרכם למחנות־הכלייה, ובטוחים היינו שגם ברומניה ובהונגריה מתנהלת פעולת־ההשמדה. אילו ידעו יהודי זגלמביה, שאי־שם מעבר לגבולות שרדו יהודים שיש בידם להושיט עזרה, כי אז היו רבים מהם נמלטים לשם על אף כל הקשיים. אולם אנו היינו מנותקים ומבודדים לחלוטין.

יום אחד הגיע למחנה שלנו נוצרי צעיר, רומן קולודז'יי שמו, בשליחותם של חברינו שהסתתרו בבונקר אשר בעבר הארי. מטרת בואו אלינו — להקים קשר בינם לבינינו. כעבור יומיים הצליח להגיע מהעֵבר האֲרי למחננו אברהם איז'ביצקי, מפעילי התנועה בצ'אַנסטוחוב שנמלט בשעתו לבנדין (בין הניצולים שעלו לארץ־ישראל), ומסר לנו שהגיע אליהם מכתב מצביה לובוטקין (חברה מרכזית ב„החלוץ" והארגון

היהודי הלוחם בוארשה) בו היא שואלת לסבות העובדה, שאני וד"ר ה. ליברמן עודנו נמצאים במחנה־עבודה. הוא רצה לקחתני עמו מיד לעבר הארי. קבלתי ממנו את הכתובת והחלטתי שבבוא שעה כשרה לכך אבוא לשם בעצמי. אחרי יומים ברחתי מהמחנה. היות וזמן רב עסקתי בהכנות הדרושות, הכינותי לעצמי ולבני בין יתר הדברים גם שתי מגבעות ירוקות שנוצות בשוליהן, כדרך תושבי שלזיה, כדי להסוות את מראנו היהודי. לפי התכנית המדוקדקת שערכתי חייב היה כל אחד מאתננו — אני, רעיתי ובני — לברוח לבדו אל העֵבר הארי של בנדין.

בשעה שבע בבוקר יצאתי יחד עם קבוצת פועלים אל הגטו, כדי לבדוק כביכול אם עוד מצויים שיירי־מזון בבתי היהודים. משהגעתי לגבול הגטו חבשתי את המגבעת הירוקה והמשכתי ללכת, באומץ־לב, בכיוון אל העיר, בשעה שמונה כבר הייתי בעבר הארי, במקום הקבוע לפי הכתובת, בדירתו של נוצרי. בשעה עשר התחמק בני מהגטו והגיע למקום זה. בתוך הרעש של הפסקת הצהרים במחנה, בשעה אחת, יצאה גם רעיתי.

אלה שנמלטו מהמחנה ימים אחדים אחרי ספרו לי אחר־כך שבהודע דבר בריחתנו למפקד המחנה, פנה בשעת המיפקד בנאום אל הפועלים בו איים, כשפיו מקציף מרוב זעם, ובין היתר אמר: „ואין ספק כי מחר נתפסנו; איש עוד לא נמלט מידי הגרמנים. ואז, אז אצווה להקים בתוך המחנה עמוד־תלייה, ולא על נקלה ינתן לו מותו". כן איים על הפועלים לבל יעיז יותר איש מהם לברוח. השמירה מסביב למחנה הוגברה, והמנורות בחצר המחנה הוארו כל הלילה. אחר כך ציווה המפקד לשלוח אחרי מכתבי־רדיפה לכל תחנות־המשטרה והרכבת עד לגבול שוויץ, שכללו תיאור מדוייק של דמותי. משום מה עלה בדעתו שנמלטנו לעבר שוויץ, שעה שאנו הסתתרנו במרחק של רבע שעה הליכה מהמחנה. את המכתבים כתב ה„מייסטר" הגרמני וילקינג ויללי

מדרזדן, שיכור מובהק שאהב לשתות לשכרה גם עם יהודים, והוא חיבר את המכתב באופן כזה, שאף אני לא הייתי מכיר את עצמי... והוא עשה כך בכוונה תחילה, למען לא יתפסוני. לילה לפני בריחתי בא גרמני זה לחדרי, ובראותו את רעיתי מורידה את סימן ה„יודע", הפליט: „אולם עשו זאת כהלכה, הגברת ליור", ועזב את הדירה. למחרת יום בריחתי בא למחנה ואמר אל קבוצת יהודים: „ליור זה לא היה מוג־לב; מלאכה יפה עשה. מי בא אחריו?" לעתים קרובות היה מנהל אתנו ויכוחים ומודיע, שהוא מתנגד לתכנית השמדת היהודים של היטלר, וכאשר טענתי אליו, פעם באחת ההזדמנויות, על שום מה רצח את גוטמן הזקן השיב: „פקודה היא פקודה". זולת זה רחש איבה לוהטת למפקד המחנה, ושמח לכל מקרה שיהודי הצליח להחלץ מידיו. המפקד ציפה להעלאה בדרגה עד לדרגת מיור בזכות ביצוע מושלם של השמדת המחנה היהודי האחרון, והנה נמלטים יהודים מתחת לאפו ממש.

בדירתנו בעבר הארי, אצל משפחת נוֹבַק, מצאתי את החברים הרשל ונדרסמן, רוזֶנס עם רעיתו ובנו, וכן את אברהם איז׳ביצקי. לפנות ערב הגיעה שרה קוקלקה. השמחה היתה מרובה. היא מסרה: „עשרים־ושלשה חברים ושני ילדים אנו בעבר הארי, מחולקים בארבעה מקומות־מחבוא: בבנדין, קטוביץ, מיכלקוביץ ודומברובסקה הקטנה. לכולנו קפה משותפת. כן קבלנו כבר פעמיים כסף מצביה לובוטקין בוארשה. משתפים פעולה אתנו שני אנשי שלזיה, עריקי הצבא הגרמני, רומן קולודז׳יי שנמלט מחזית רוסיה ומיאֶטאק קובילץ שעבד במחלקה הפוליטית בקראקא". הוחלט, שרעייתי תעבור לקטוביץ, בני לבונקר במיכלקוביץ ואני אשאר בבנדין, כדי לסייע בהוצאת יהודים במספר רב ככל האפשר ממחנה־העבודה. כעבור ימים אחדים הצליחו שוב אלויז (הוא איז׳ביצקי) ורומן לחדור למחנה ולהוציא מתוכו עוד ששה יהודים. לאחר הפסקה של ימים אחדים חזר רומן עוד הפעם למחנה והוציא עוד מספר יהודים. במשך זמן קצר הצלחנו להוציא מהמחנות

בבנדין־סוסנוביץ עשרים וכמה יהודים. עם רבוי מספרם של היהודים שנחלצו מהמחנות גוברת והולכת הצפיפות בבונקרים. חסרים בגדים. השליח שנשלח לברטיסלבה להקים קשר עם יוסף קורינסקי לא מצא את כתובת דירתו וחזר בלא תוצאות. הוחלט אז לשלח מעבר לגבול את א. איז׳ביצקי ואת מכס פישר, שינסו שוב לחדש את הקשר עם ברטיסלבה. אחר כך נודע לנו, שגם קורינסקי שלח שליח לבנדין לחפש אחרינו, אולם לצערנו גם שליח זה חזר בלא תוצאות היות ולא מצא יהודים בבנדין.

כעבור ימים אחדים באה שרה קוקלקה אל הבונקר בבנדין על מנת להוליך אותי למיכלקוביץ. לא בלי פחד צעדתי שוב, זו הפעם הראשונה מאז כליאתנו בגטו, ברחובות בנדין, בה בליתי שנות נעורי וכל אבן בה דובבה אלי. הנה השוק הישן המשתרע ללא תנועה ורוח חיים, רחוב אלמוני וסימטא פלונית... השעה שש בערב. אנו נוסעים בחשמלית עד צ׳אֶלאַדז׳, ומשם עשרים־וחמשה רגעי נסיעה באוטו־נוסעים ועשרים־חמשה רגעי הליכה ברגל עד מיכלקוביץ. בחשמלית היינו פולנים דוברי פולנית, ואילו באוטו־הנוסעים — גרמנים דוברי גרמנית. הגענו לכפר. שקט. יורד שלג. אין עוזב בשעה זו חדר חם. הבית שאנו הולכים אליו שוכן בהתחלת הכפר, מבודד משאר הבתים, מותאם לקליטת אורחים כמונו. אין איש רואה אותנו כשאנו מתחמקים באפלה. שרה דופקת בדלת — סימן קבוע מראש. אנו נכנסים לתוך החצר. בעל הבית, קובילץ, פותח את הדלת. שרה מציגה אותי בפניו: „גם זה יהודי". והיתה זו ההמלצה הטובה ביותר בשבילו. „מר קובילץ", היא אומרת, „באנו להתיעצות עם החברים. מחר אנו חוזרים".

החברים מורידים אותנו לבונקר. הכניסה לתוך המרתף מוסווית פה. ארון ממולא בקבוקים ישנים מכסה אותה. לאחר הוצאת המגרה התחתית עם הבקבוקים נפתח פתח לתוך הקיר ומשם מובילה ירידה לתוך הבונקר. בבונקר נמצאים אותה שעה למעלה מעשרים איש, אם כי המקום יכול

היה להכיל עשרה לכל המרובה. באויר הדחוס ובמחנק ששרר בבונקר נאלצו החברים להתפשט ערומים למחצה ולשבת במכנסי־הרחצה שלהם. אדם שירד בפעם הראשונה למרתף זה לא יכול היה להחזיק בו מעמד זמן רב. „איך אתם ישנים כאן?" שאלתי. „התרגלנו", השיבו; „מזיעים קמעה"... בבונקר היה קשר של חשמל, תנור חשמל, מים. ללא שהיות אנו פותחים בהתיעצות במרתף הפתוח. משתתפים בה חיקה, חוקה ועליזה. מאיר מוסר דין וחשבון. מתברר שהאנשים שהגיעו בזמן האחרון לעבר הארי הביאו עמם סכומי כסף גדולים, ומטעם זה נצטבר בקופה סך של 120 אלף מרק, מלבד חפצי־ערך. בעל הדירה דרוש מעתה מאתיים דולר דמי־כניסה מכל יהודי חדש. אנו עורכים רשימה של יהודים שיש להוציאם מהמחנה בסוסנוביץ. למחרת היום תצא הקבוצה הראשונה בדרך לחוץ־לארץ. א. איז'ביצקי, מ. פישר ועוד שנים יצאו בכוון לסלובקיה. מ. קוֹבילץ הצליח לקשור קשרים עם מבריחים שהסכימו להעביר את אנשינו אל מעבר לגבול. אחר כך, בשעה מאוחרת בלילה, כשעמדתי לשכב לישון בבונקר, ניגש אלי קובילץ הזקן ואמר:

„אדון שליח (בכינוי זה כינה אותי, מאחר שראה שאני עומד לחזור מחר), הן עיף ויגע אתה ועליך, איפוא, להחליף כוח לקראת דרכך מחר לבנדין. בוא לדירתי ותישן במטה. ותהא סמוך ובטוח, אני הוא שאשמור עליך, ועם הרחש הקל שבקלים אעיר אותך". הייתי נרגש עד לדמעות לשמע דבריו של גוי זה, שגילה לא אחת לב חם.

למחרת היום, עם ערב, חזרתי לבנדין. להפתעתי הרבה לא מצאתי איש בדירה. בעלת הדירה, הגברת נובק, הסבירה שבעיר נערך חיפוש אחר יהודים, כל הרחובות הוקפו בצבא, והחברים נאלצו להסתתר במרתף. לשאלתי, מדוע אין היא אומרת להם עתה לשוב ולעלות — ענתה, שהיא חרדה עדיין לקרא להם. לאחר שנמלטו יהודים רבים מהמחנה — חשבתי בלבי — יתכן, אמנם, שנערך חיפוש. אולם למחרת היום, לאחר שהחברים עלו מהמרתף, סיפר לי רוֹזנס שאין זו להם

הפעם הראשונה שבעלת הדירה מגרשת אותם למרתף — ובכל פעם היא שולחת ידה בחפציהם והם אנוסים לשתוק מפחד. כעבור ימים אחדים, בשובי מבקור בבונקר אשר במיכלקביץ, חזר הדבר שוב. החלטתי הפעם לא לעבור בשתיקה על איומיה של הגויה ולא להכנע להם. „הגברת נובק", פתחתי ואמרתי, „אני בא זה עתה הביתה, ברחוב שורר שקט ולא היו שום חיפושים. לא אַשלים עם יחס כזה, ביחוד לאחר שאנו משלמים לך בעין יפה". „אם אינכם מרוצים", השיבה, „רשאים אתם ללכת". „נלך כאשר נמצא זאת לנכון", אמרתי; „אולם אני עצמי עוזב מיד את הדירה ובמקומי יבוא אחר, אחד שכבר היה כאן פעם"... דברי השפיעו עליה השפעה רבה. היא התנגדה שאעזוב את ביתה בכעס, שכן בגלל דרכית מדינת הונדוראס שהיתה בכיסי ואשר נשלחה אלי בשעתו מלשכת־הקשר בשוויץ חשבה אותי לנתין אמריקאי. זולת זה חרדה שמא שוב יערכו אצלה בקור מזויין, כאשר קרה פעם. היה זה בראשית מגורנו בדירתה. הגויה ניסתה לסחוט מאתנו כסף באיומים, ואז באו אליה שמואל ופשה, עם נשק בידם, ואיימו להרגה אם לא תפסיק בסחיטה — והסחיטה נפסקה. אחרי כן, משהתחילו לבקר בביתה גם רומן ומיאֶטק אנשי סודנו, והיא נוכחה לדעת שגם פולנים במנין קבוצתנו, ראתה בנו פלוגת פרטיזאנים לוחמי־מחתרת. אף על פי כן לא החמיצה שום הזדמנות לסחוט מאתנו סכומי כסף ניכרים, ואנו לא היינו מקפחים חלקה, מאחר שביתה שימש מעין תחנת־מעבר. דרכה עברו כל אלה שנמלטו ממחנה־העבודה הנאצי לפני שנשלחו הלאה.

לא יצאו ימים רבים והגיעה אלינו הידיעה המשמחת שהקבוצה הראשונה של הברינו שהבריחה את הגבול הגיעה בשלום לסלובקיה, ועלינו להזדרז ולשלוח מיד קבוצות נוספות. הקבוצה השניה, שמנתה שמונה חברים, יצאה לדרך. המכתבים שקבלנו באמצעות המבריחים אישרו, שהכל מתנהל למישרין, ובכל כמה ימים שולחים קבוצות בנות שמונה חברים לדרך.

רומן מבקר אותנו מדי יום ביומו בדירתה של הגברת נובק ומקבל הוראות לפעולה: להכין לבנים ובגדים לחברים היוצאים לדרך. ושוב הוא מצליח לחדור למחנה, ואחרי כן מחכות שרה קוקלקה וחוקה לנצ'נר בדרך בה נוסעת העגלה עם לחם מהמחנה, והפועלים הנוסעים בה זורקים ממנה מזודה מלאה בגדים...

קוים אחדים לדמותו של רומן. איש שלזיה צעיר שערק, כאמור לעיל, מהצבא הגרמני. יליד כפר מיכלקביץ זה בו נמצא הבונקר שלנו. אנו ציידנו אותו בתעודה מזוייפת בתור נכה־מלחמה גרמני. הוא רחש איבה להטת לגרמנים, שיתף עמנו פעולה במחתרת והיה מוכן למלא כל שליחות וכל תפקיד שהטלנו עליו. על אף העובדה, שכל תושבי הכפר הכירו אותו וידעו גם שהמשטרה מחפשת אחריו, היה מזדמן לעתים קרובות לכפר. אחרי כל בקור חיפשה אחריו המשטרה, אולם מעולם לא הצליחה לתפסו. פעם, כאשר נודע לי שקיבל אצל ששת החברים שהוציא ממחנה העבודה בבנדין סך של שלשת אלפים מרק, שאלתיו: „מי הרשה לך לקבל כסף מהחברים, ולשם מה נחוץ לך כסף?" הוא היסס רגע והשיב לי בכעס עצור: „ופלה כ. מה יהא עליה? כלום אין היא רשאית לחיות?" בדבריו אלה נתכוון לחברת „השומר הצעיר" ששיתפה פעולה במשך כל הזמן עם קבוצתנו, ולאחרונה הוצאה מהתנועה בגלל אי־ציות להחלטותינו. יחד עם כל בני משפחתה הסתתרה בבית של נוצרי בבנדין, ורומן סבור היה שאין לשכוח גם אותם והביא להם את הכסף שקיבל לצרכי קיומם הדחופים.

„טוב עשית, רומן", אמרתי לו. „אולם אם הם זקוקים לעזרה, יכולים הם לפנות אלינו. לא נמנע מהם עזרתנו. מי שמך גזבר לנו?"

„טוב, פקודה!" ענה.

„היש לך כסף לקניית סיגריות?"

„לא".

„הרי 100 מרק".

לפי שמסרו לי אחר כך החברים הפריש מהם 50 מרק בשביל משפחת פ. כ.

פרוע וחם־מזג היה, ולא אחת הזהרתיו: „זכור, רומן, הליכותיך הפרועות ומנהגיך הבלתי־מרוסנים עתידים להכשיל אותנו". אולם הוא היה מרגיעני, שאין יסוד לחששותי; הוא לא יסגיר איש לעולם. „רומן, איש נוצרי אתה", הפצרתי בו, „אין אתה מסוגל לעמוד בסבל כמותנו היהודים, וכאשר תיפול בידי הגסטאַפו יענוך קשות ותהיה נאלץ לגלותנו — ואנו אבודים".

„מה? האם אני אגלה?" קופץ רומן ממקומו ומרים קולו בכעס, „לואי וכל חברי הקיבוץ (לפי שנוהג היה להתבטא) יעמדו במבחן כמוני. אני נשבע כאן בפניכם שהגרמנים לא יתפסוני חי".

אז שלחתי אותו להוציא מהמחנה בסוסנוביץ את ד"ר ה. ליברמן ואת משה רוזנקר — שניהם עסקני צבור וחברי העיריה לשעבר, האחד מטעם „פועלי ציון שמאל" והשני מטעם מפלגת „התאחדות". בלילה חזר ועמו אך רוזנקר ואחותו, כי ד"ר ליברמן סירב לעזוב את המחנה בלי אביו הזקן. בסוף דצמבר חזרנו ושלחנו את רומן להוציא את ד"ר ליברמן ואת אברהם קופרמינץ. אולם בשליחות זו, האחרונה, נתפס על־ידי המשטרה הגרמנית שאסרה אותו בתור נוצרי חשוד המשוטט במחנה של יהודים. הוא הצליח לברוח, ובבריחתו, כאשר ביקש לקפוץ מעל לגדר, פגע בלבו כדור והוא נשאר תלוי עליה. אכן, הוא עמד בשבועתו; חי לא נפל בידי הגרמנים. מות גבורים מת.

* * *

על הקבוצה האחרונה להברחת הגבול נמנו, לפי החלטתנו: אני, שרה קוקלקה, דורה הרצברג ועליזה זיטנפלד; האחרונה חיכתה לילדים שעמדו לחזור ממקומות עבודתם בגרמניה ולהצטרף אלינו. שרה עמדה בקשרים עם גרמני אחד, שבאמצעותו עלה בידיה אחר כך לחלץ שני חברים, לונדרנר ומגר, ממחנה־העבודה מַרקשטט בשלזיה העילית. דורה

נאלצה להשאר כל עוד נמצאו חברים בבונקר, כי היא היא שנסעה יום יום ליבלונקה, מרחק שעתים נסיעה ממיכלקביץ, והביאה משם „נקודות" מזוייפות שהודות להן השגנו מזונות. אולם הגורל סיכל את התכנית והפריד בינינו לנצח, בגלל המקרה הבא:

בסוף דצמבר נסעתי אל חברינו אשר בבונקר במיכלקביץ, כדי לשוחח עמם בענינים שונים. בבונקר היו אותו זמן רק חברים מועטים: אברהם זילבֶרשין, פולה ברַנדֶס, בני מנחם, מאיר ש. ורעיתו וכן דורקה הרצברג. אצל קלרה, בתו של קוֹבילק, בעל הבית בו היה הבונקר שלנו במרחק 5 ק"מ ממיכלקביץ, הסתתרו חברותינו שרה ועליזה. אותו שבוע חזר הביתה לחופשה בעלה, שהיה חייל בצבא הגרמני בחזית הרוסית. שרה ועליזה עברו, לפרק זמן זה, לגור אצל שכן, משום שאי אפשר היה כלל לשער כי בחורה בהירת־שער זו, שצלב זהב מנוקד יהלומים השתלשל מעל צוארה, יהודיה היא. ביום בו חזר בעלה של קלרה מהחזית ביקר אצלה רומן, מאהבה, בדרכו ממיכלקביץ לבנדין. הוא לא פילל כלל לפגוש את בעלה בביתה, ולשאלתו של הבעל קאַרול מה מלאכתו כאן בשעה מאוחרת בלילה, השיב שסר לבית לשתות כוס תה ולהתחמם בקרה. כדי להוציא כל חשד מלבו הוסיף, שהוא בא זה עתה מבית הורי אשתו. למחרת היום נזדמן קארול זה לבקור בבית חותנו. בדרך מקרה היתה הדלת פתוחה ובכניסתו הבחין בכנף בגדו של אדם שנמלט לתוך המרתף. היה זה מאיר, ששהה אותה שעה בדירת הגוי, ובשמעו צעדי אדם נמלט לתוך המרתף (לתוך הבונקר לא הספיק כבר להכנס). אנו, שישבנו אותה שעה בבונקר היינו עדים לדו־שיח דלקמן:

הוא: אמא, מי זה נמלט לתוך המרתף?

החותנת: מה עלה בדעתך. אף אדם.

הוא: הרי ראיתי אדם שברח למרתף.

היא: שום דבר לא קרה, קארול. אין זאת אלא שנדמה היה לך.

הוא: אמא, מדוע את מעלימה ממני, כלום מפני תפחדי?

היא: נו, טוב, אספר לך. הרי ידוע לך שהזקן שם עינו ביין שאין להשיגו בימים אלה. לשם כך נמצא פה אחד המתקין יי"ש משובח.

הוא: אם כך הדבר, אנא אמי, תגידי לו שיעלה לחדר. רצוני להכיר אותו וגם לטעום מהמשקה.

באין מוצא קראה הזקנה: מאיר, עלה למעלה. הבחור עולה. קארול מברכו לשלום ואומר: נו, ועתה נראה אם יש בידך להתקין יי"ש? מאיר יורד למרתף ומביא כד מלא ליקר, שהוכן על ידו בשביל קובילץ הזקן. מתחילה שתיה כדת. שעה אחר שעה חולפת, ואנו יושבים בבונקר ומחכים. השעה שתים בצהרים. הזקנה מאיצה בקארול שילך לבית רעיתו, אולם הוא מבוסם כדבעי ואינו רוצה לזוז. בשעה שלוש הוא פונה למאיר ואומר: ועתה, בחור, הראה לי היכן מקום מגורך. אנו, למטה, מאזינים לשיחה וכולנו אחוזי־חרדה, שהרי הדובר חייל בצבא הגרמני הוא. אולם מאיר שכבר נתידד עמו, מוליך אותו אל הבונקר. קארול מברך אותנו לשלום ומרגיע אותנו לבל נפחד. הוא אמנם חייל בצבא הגרמני, אולם לא גרמני הוא כי אם בן־שלזיה. אנו נכנסים עמו בשיחה ומאיר שואלו: „הגד נא, קאַרול, היש בידך למכור לנו נשק? הן ברור וגלוי לפניך המצב בו אנו נתונים. במצב זה זקוקים אנו לנשק, ורק ‚כלי' אחד בידינו..."

„הראה נא לי אותו", אומר קארול.

מאיר מוציא מכיס מעילו, שהיה תלוי על הקיר, אקדח טעון מטפוס „במבנק" ומוסרו לחייל. הלה נוטלו, בוחנו, ממששו — וכעבור רגע נשמעת יריה. האקדח נשמט מידו, הוא אוחז בכרסו וקורא בפולנית: „אני פצוע" וצונח לארץ. העלינו אותו מהבונקר לדירה והשכבנו אותו במטה. את האקדח שמנו ליד המטה. לאשרנו נמצא היה בשעת המעשה גם גיסו של הפצוע. החלטנו לומר לקובילץ הזקן שמקרה של איבוד עצמו לדעת נתרחש כאן ולא לגלות את האמת. לפני שיצאתי את הבית

רמז אלי קארול הפצוע שאגש אליו ואמר: „אל־נא תפחד, לא אסגיר אתכם".

הגיס רץ וקרא לרופא וכן הודיע במשטרה שקארול, שבא לחופשה מהצבא, איבד עצמו לדעת ביריה. החברים חזרו לבונקר ואני יצאתי לבנדין. נרגש ומלא חרדה בגלל המקרה לא נסעתי בחשמלית אלא הלכתי ברגל למעלה מארבע שעות, עד שהגעתי לדירתה של נובק, מקום מחבואנו. הגברת נובק נדהמה לחורון־פני, ואני סיפרתי לה שרגלי מעדו על חלקת הקרח ברחוב. אולם לא ידעתי מנוחה בחרדתי לשלום החברים שנשארו בבונקר. יומים אחרי זה בא בני וסיפר שלאחר עזיבתי את הבית הגיעה למקום משטרה וועדה צבאית עם רופא. קארול שכב במטתו נטול הכרה. הרופא החליט לנתחו. לפני הניתוח פתח קארול את עיניו, והרופא שאלו אם בכוחו לדבר ומי הוא שירה בו. „רציתי לנקות את אקדחי", אמר, „ובהיותי מבוסם במקצת נפצעתי. אקדח זה — שלל מלחמה הוא. מידי פרטיזאן רוסי הוצאתיו". ובמלים אלה נפח נשמתו.

החלטנו לחסל את הבונקר במיכלקביץ, כי כל הבית היה מעתה חשוד בעיני המשטרה: אחד שאיבד עצמו לדעת ושני בנים עריקים שברחו מהחזית הגרמנית במזרח. בני הביא עמו שלל תעודות פולניות מזוייפות וכל אחד שיצא לחוץ לארץ צוייד באחת התעודות האלו, שהיו מעשה ידיו של מאיר. מעתה היה שמי מארטין ווז'אכא, פועל במפעל היציקה בסוכדניוב, שם בני — קארול ושם רעיתי — מאריה. למחרת היום, בשעה חמש לפנות בוקר, יצאנו בחשמלית מקטוביץ ומגמת פנינו — הגבול.

הברחת הגבול

1944

אנו עומדים בתחנת קטוביץ. שרה, דורה ושמואל באו ללוותנו ולהפרד מאתנו. שרה מבקשת לדרוש בשלומה של רניה, שעזבה כבר את גיא ההריגה — מי יודע אם עוד אראה אותה? שרה נושקת לי ואומרת: „אני מרגישה ששוב לא נתראה, השגיחה על רניה אחותי". „דרוש בשלומה של הֶלה ובשלום אחותי בארץ־ישראל", מבקשת דורה — אנו נפרדים ברגשות של גיל מהול בצער רב. הרכבת זזה. שמואל עומד מרחוק בחברתו של מיאֶטאק קובילנץ שליווה אותנו עד לביאלסקו. בקורת צבאית בדרך. תעודותינו ללא דופי. כל אחד יושב בקרון מיוחד, שאם יכשל האחד לבל יהיה נוכח השני. בביאלסקו מחכה לנו רומן, המבריח, המעיד על עצמו שהוא קצין פלוגה פרטיזאנית. לרכבת הקרובה היוצאת לתחנת יֶלֶשְניָה עלינו לחכות שלש שעות. אין להשאר בתחנה מחמת מראה הפנים של אחדים מקבוצתנו העלול להכשילנו. רומן מביא אותנו, לכן, לביתו. בשעה ארבע אחרי הצהרים הגענו לתחנת יֶלֶשְניָה. בשתי עגלות־חורף אנו ממשיכים דרכנו עד לכפר קורביאֶלוב, השוכן סמוך לרגלי ההרים. אנו סועדים מהר ושותים קפה חם — ובשעה חמש ממשיכים בנסיעה.

עתה אנו בתוך הרי הבשקידים, מטפסים על ההר פילסקה — 1800 מטר גבהו. הכפור חזק, אולם בהליכה במעלה ההר אין אנו מרגישים בקור הצורב. אנו בולעים מלא החפנים שלג ומרווים צמאוננו. אחרי ארבע שעות הליכה בהרים כושלות הברכים, ואנו מבקשים את המבריח שיניח לנו לפוש קמעה, אולם הוא אינו נעתר לנו ומאיץ בנו שנמהר, שאם לא כן — אבודים אנו. לפתע הוא משתטח מלא קומתו, מטה אזנו אל האדמה ואומר: בעוד עשרה רגעים יגיעה לכאן גרמנים. עלינו להזדרז ולהגיע מהר ככל האפשר לחורשה הקרובה ולהסתתר בה. בזחילה על השלג הגענו באימוץ שארית כוחותינו לחורשה. כל אחד מסתתר

מאחורי עץ. ואכן, אנו רואים בריחוק מה שתי עגלות חורף ובהן חיילים גרמנים, והלפידים שבידיהם שופכים אור על כל החורשה. כל דיבור שלהם המהדהד בחלל הצלול מגיע לאזנינו. אנו עומדים כמאובנים, אולם הם עברו ולא השגיחו בנו.

כעבור שעה קלה אנו ממשיכים שוב בדרכנו, במעלה הרים ובמורד עמקים, שוקעים בשלג עד לברכים, הולכים ונופלים, קמים והולכים, ודומה עלינו שלעולם לא נגיע אל מחוז חפצנו. בשעה שתים אחר חצות הגענו לגבול הסלובקי. במעמקי יער, בבקתה פרוצה ללא גג, עורכים המבריחים מדורה גדולה וסביבה אנו מחממים את אברינו הקפואים ומיבשים את בגדינו ונעלינו הספוגים מים. המבריחים מגישים לנו קוניק לשתייה. מצרכי מזון לא היו לנו, אולם העייפות השכיחה את הרעב. לעומת זה הציק לנו הצמא ואנו מרווים אותו בשלג מפשיר. נשארנו במקום זה עד למחרת היום. בשעה ארבע אחר הצהרים הגיעו למקום שני אכרים בני־סלובקיה שהביאו עמם סוס. אנו ממשיכים ללכת. השלג עמוק וקשה ההליכה בו. המבריחים מנסרים ומפילים עץ גדול, קושרים אותו לסוס, ואנו הולכים לאורך השביל הצר המתהווה על־ידי סחיבת העץ על פני השלג. כך אנו הולכים זמן רב. במעלה ההר אין הסוס עוצר לסחוב יותר את העץ והמבריח מניחו במקום. אנו מאיטים צעדינו. נחים. קשה לקום. יש רצון לשכב, להשתטח בתוך משכב השלג הרך והמושך. אז רותם המבריח את הסוס במגררה המורכבת משני קרשים. שלש נשים מתישבות עליהם, אברהם ז. עומד בקצה ומחזיק בהן, אני ובני נאחזים בקצותיה של המגררה ורגלינו נגררות אחריה בשלג...

בשעה שמונה וחצי בלילה הגענו למוטני — הכפר הראשון על אדמת סלובקיה. המבריחים מכניסים אותנו לתוך רפת. החום הנודף מכל פנה לופף אותנו. לאורה של מנורת־נפט קטנה אנו רואים — שתי פרות מימין, סוס — משמאל, ובפנה, בסמוך לנו, רבוץ מאחורי גדר — חזיר מגושם. אשת האכר מביאה לנו קפה חם עם חלב. „סוכר הרבה

אין לנו", מתנצלת האשה, „הגרמנים גוזלים הכל". אנו שותים עוד ועוד, על מנת לחמם את עצמותינו המיוגעות והקפואות. מנוחה במשך של מחצית השעה — ואנו ממשיכים דרכנו, אולם הפעם בעגלת־חורף ממש, רתומה לסוס. עגלת־החורף גולשת בשקט על פני השדות המושלגים של הכפר. אכר סלובקי מתלווה אלינו להראות לנו את הדרך. פעמים אחדות התהפכנו בשלג, קמנו חיש מהר והמשכנו בנסיעתנו הלאה, וכל זמן הנסיעה הרגיע אותנו העגלון לבל נפחד, שכן איש לא יעצור בנו כאן על אדמת סלובקיה, עלינו רק לשמור לשוננו, לא לדבר בקול רם בלשון זרה.

שלש שעות נסיעה בקור איום. עוד מעט וקפאנו כליל, כי לאחדים מאתנו אין אף מעילים. דוגמת המבריחים כן גם אני יורד בכל כמה רגעים מעגלת־החורף והולך אחריה ברגל, אולם הרגלים נסחבות בקושי. בחצות הלילה הגענו לביתו של אכר בכפר לוקצי. בית מואר וחם נועד לנו. אנו מתרחצים וסועדים לבנו בלחם, חמאה, חלב ושמנת. מעדנים! מזה חמש שנים שלא טעמנו טעם מאכלי חלב. האכר מתנצל בפנינו שלרגל השעה המאוחרת אין הוא יכול להשיג יין. אנו שואלים אותו בחרדה לתשלום שעלינו לשלם בעד כל אלה, כי לא היה לנו כסף, אולם הוא מחייך ומרגיע אותנו לבל נדאג, הוא כבר בא על שכרו. הנשים שוכבות לישון במטות, ולגברים הוצע קש על הרצפה וסודרו מקומות־שכיבה. הלילה הראשון שאנו מרגישים עצמנו מחוץ לתחום הסכנה הנאצית!

למחרת היום מקדם האכר את פנינו בברכת־בוקר ומודיע לנו, שכבר טילפן למקום הדרוש, ובשעה שש בערב יגיע טפסי בו יובילונו אל היהודים. לארוחות הצהרים הגיש לנו מנות תפוחי־אדמה, בשר ויין. נחנו אותו יום וכתבנו מכתבים לחברים שנשארו „שם". „על אף יגיעות הדרך", כך אנו מודיעים להם, „רצוי מאד שתבואו ככל המוקדם, כולכם. הודיעו על־כך לכל היהודים המסתתרים בבונקרים. הבריחו גבולות! לב יהודי פועם לקראתכם, חרד לכם, דואג שתעברו בשלום את הגבול.

בואו! מהרו! כולכם!" ואנו לא שיערנו אז כלל, שאנו עומדים עוד בהתחלה ועוד רבה הדרך עד לשחרורנו הסופי, שעוד לא מצינו את כוס התרעלה עד תומה.

בשש בערב בדיוק הגיע סלובקי ושאל אם אנו מוכנים לדרך. במרחק חמשים צעדים מהבית חיכה לנו טכסי. נפרדנו בלבביות ממארחנו והודינו לו על יחסו הנאה. אנו נוסעים הלאה. ז'נדרם סלובקי לבוש בגדים אזרחיים מלווה אותנו. בלשון שמחציתה סלובקית ומחציתה גרמנית הוא מסביר לנו, שבסלובקיה לא יפגע בנו איש לרעה, ומכאן נגיע ודאי בשלום לארץ־ישראל ועוד נזכה להשתתף במלחמה נגד הגרמני הארור...

בשעה שמונה וחצי הגענו למיקולאש, אל בית־הספר היהודי, שם כבר חיכו לנו חיקה, רניה ואחרים. כולם שטופי גיל לפגישתנו זו מחדש, מחוץ לבית־המטבחיים הנאַצי שבפולין. חלק החברים שהקדימו לבוא, כבר המשיכו דרכם לבודפשט. אנו סועדים בבית־התמחוי של הקהלה היהודית ולנים בבנין בית־הספר, הדומה במידת־מה לקסרקטין ומעלה בזכרוננו את המחנות. אולם מיקולאַש אינה בשבילנו אלא תחנת־מעבר להונגריה, ומשם — לארץ־ישראל.

מיקולאַש היא עיר־שדה סלובקית זעירה. לפני המלחמה גרו בה חמשת אלפי יהודים. חלקם המיר מאז דתם, אולם עובדה זו אינה מונעת בעדם ללכת בשבת לבית־הכנסת ואף להתכבד בעליה לתורה, כי המרת הדת לא היתה אלא הסוואה כלפי חוץ, כדי שאפשר יהיה להמשיך הלאה בעסקים הגדולים ולהתחמק מגירוש. אולם גם יהודי מיקולאש אנוסים ללבוש את הסרט עם ה„יודע" על זרועותיהם כמונו בזגלמביה. בנין הקהלה, בית־הספר ובית־הכנסת שכנו בחצר אחת. בית־הכנסת הוא מהמפוארים ביותר שנזדמנו לי בכל דרכי נדודי. במסעותי ביקרתי בתי־כנסת רבים בהונגריה וברומניה, אולם אף אחד מהם לא היה רישומו כה חזק בשלמותו ההרמונית וביפי בנינו כזה של מיקולאש. והוא הדין בבית־הספר. נזדמנתי להצגת תלמידים לכבוד חג החנוכה. התכנית היתה

מגוונת וכללה שירי ארץ־ישראל ומערכונים, כמעט כולם עברית.

בחדשים האחרונים הגיעו לכאן יהודים רבים מקראקא ומבוכניא, שחיכו אף הם לאפשרויות להמשיך דרכם להונגריה. הקהלה עוזרת לפליטים על־ידי ששיחדה את המשטרה, לעבור על־פני גבולות. יומים לפני שעמדנו לעבור את הגבול ערכו ז׳נדרמים סלובקים חיפוש בבנין בית־הספר וקבעו שישיבתנו בסלובקיה בלתי־ליגאלית היא, כלומר שהקהלה לא סילקה את מס־הגלגלת למשטרה. נאסרנו והושמנו בבית־סוהר, ושוב אנו אסירים. הקהלה דואגת לכלכלתנו. לאחר יומים הגיע אלינו החבר בובי רייך, מפעילי התנועה בסלובקיה שטפלו בעניני עזרה והצלה, ביקרנו בבית הסוהר ובישר לנו שבקרוב נשוחרר. השתתפותו הרגישה בצערנו נראתה בעינינו שלא במקומה, כי לאחר כל מה שעבר עלינו היתה לנו הישיבה בבית־הסוהר הזה כישיבה בבית־הבראה. כל עבודתנו היתה חטיבת עצים בחצר בית־הסוהר. ניתנו לנו עצים במדה מספקת להסקה, ולא סבלנו מקור. אף מזוננו ניתן לנו. יחסו של השומר היה אדיב, ולאחר שמונת ימי מאסר בא ז׳נדרם לשחררנו. הוא הוליך אותנו אל בנין בית־הספר והעיר לנו, לבל נרבה לטייל ברחובות. אחר כך נקראנו לעיריה לעריכת פרטיכלים, ושם הצהרנו כי ילידי הונגריה אנו. על אף העובדה שהיינו חבושים שמונה ימים בבית־הסוהר בעוון הברחת הגבול, נאלצה הקהלה לשלם קנס מסויים, למען נוכל להמשיך ולעבור גבולות.

וכאן אני רואה חובה לעצמי להזכיר גם את יחסם הלבבי של חברינו מסלובקיה שטיפלו בנו, ובשורה ראשונה של בניטו (יעקב) חבר „השומר הצעיר" הנמצא עתה בארץ בקיבוץ „העוגן", ושל בובי רייך הנ״ל, חבר „המכבי הצעיר". הם שדאגו לספק לנו את כל צרכי הלבשתנו ואת המזונות הדרושים להזנתנו ולהחלמתנו.

ושוב אנו מתכוננים לצאת לדרך. בניטו מוסר לי את כתבתו של יוסף קורינסקי בבודפשט. חיקה ורניה יוצאות הראשונות; הן הובחו אל מעבר לגבול בקטר של רכבת, ואילו אנו נלך ברגל אל הגבול.

דרך גבול סלובקיה-הונגריה

במוצאי שבת אחד באו אלינו שני ז׳נדרמים סלובקים והוליכונו אל הרכבת. קבוצתנו מונה עשרים וחמשה. אנו נוסעים בשני תאים נפרדים. איש אינו מטריד מנוחתנו, שהרי אנו אסירים כביכול. אחרי ארבע שעות נסיעה אנו יורדים באחת התחנות. לילה. הז׳נדרמים מוליכים אותנו למקום שם מחכות לנו שמונה מכוניות־טכסי. אנו מתיישבים בהן, שלשה בכל אחת, ונוסעים לבנין סמוך לחצר בית־הכנסת. כאן מגישים לנו תה חם ולחם בחמאה. אין דורש תשלום. תוך כדי כך ניגש אלינו יהודי אחד ומציג עצמו: מר שברץ, מנהל פעולות הברחת היהודים דרך הגבול, והוא מקבל אותנו מידי הז׳נדרמריה. כל המשטרה משוחדת. מר שברץ מנהל רישום מדוקדק של כל היהודים העוברים באמצעותו את הגבול, ו„הג׳וינט" נושא בהוצאות הכרוכות בכך; בהוצאותיהם של הציונים נושאת ההסתדרות הציונית מכספי מגבית ההצלה בארץ־ישראל. אנו ישנים על־גבי לוחות־עץ, ואפיטרופסנו מתנצל בפנינו ומסביר שלרגל השעה המאוחרת אין בידו להציע לנו מטות.

בשעה ארבע אחר־הצהרים יצאנו לדרך, תשעה אנשים בהדרכת מבריח, בשתי מכוניות־טכסי. לאחר נסיעה של שעה הגענו ליער. המכוניות נעצרות. שם מחכה לנו מבריח שני. אנו ממשיכים דרכנו ברגל. שעות אחדות של הליכה מבלי להפליט מלה. למודי־חרדה אנו וההד העמום של צעדינו בשלג מעורר בנו חשש שנזעיק את כל משמרות־הגבול — — —

יצאנו לשדה פתוח. לפתע מצווים עלינו המבריחים להשתטח על השלג. אנו שוכבים שעה ממושכת ללא תנועה. קמים וממשיכים ללכת וכעבור זמן מה משתטחים שוב. המבריחים מתיעצים ביניהם. מדבריהם הוברר לנו (אנו שומעים מעט סלובקית) שלא משמרות־הגבול מטילים עליהם פחדם, אלא ענין אחר הוא המדירך את מנוחתם. אנו ממשיכים ללכת כמחצית השעה — ושוב נאלצים אנו לעמוד. אחד המבריחים

מתרחק, חוזר אלינו ואומר אל רעהו: „הם גילו אותנו...“ ואכן, מיד הגיעו למקום שני סלובקים שלפי לבושם הכרנו שגם הם מבריחי־גבול. ביניהם לבין מבריחינו מתנהלת שיחה סוערת. הם תובעים כסף, שאם לא כן יסגירו אותנו למשמר־הגבול אשר בקרבת המקום. לא ידוע לנו כיצד הוסדר הענין ביניהם, אולם אנו ממשיכים בדרכנו. אחרי הליכה של עשרים רגע פקדו עלינו המבריחים לחכות ליד שיחים אחדים באמצע השדה, והבטיחו לחזור בקרוב.

רוח קרה נושבת בפנים. אנו קופצים ורצים על מנת להתחמם. בטוחים היינו שהניחו אותנו בשטח־הפקר זה, בשדות המושלגים, בקרה, ונעלמו. אולם כעבור שלש שעות חזרו והודיעו לנו שהיום אי אפשר להמשיך יותר בדרך, משום שבקרבת מקום נתפסה קבוצה של יהודים. אנו נאלצים, איפוא, לחזור לכפר הקרוב וללון בו. בחצות נכנסנו לבית אכר. אנו פושטים את בגדינו ונרדמים מהר על הרצפה המכוסה קש. רק נרדמנו וכבר מעוררנו האכר, מצווה עלינו להתלבש ולהכנס לרפת, כי השחר עולה ועלינו להחבא מעין האכרים. אנו לובשים שוב את בגדינו הרטובים — וכל היום עובר עלינו ברפת, ליד הפרות, ורק בשעה חמש בין השמשות אנו יוצאים שוב לדרך. גבעות מכוסות שלג. הרגלים כושלות בשלג החלק. אנו הולכים ונופלים, קמים שוב וממשיכים ללכת. בשעה עשר בלילה הגענו, סוף סוף, לכפר הראשון על אדמת הונגריה. המבריחים מביאים אותנו אל בית אכר ושוב מאכסנים אותנו ברפת. הם דורשים מאתנו אישור שהביאו אותנו להונגריה, אולם אני עומד על כך שיביאו אותנו לעיר הקרובה. תשובתם היא, שזו להם התחנה הסופית. אנו נשארים ללילה ברפת. לאחר הפצרות מרובות נאות האכר להביא מעט קש נקי, למען לא ניאלץ לשכב בזבל הבהמות. למחרת היום הלך האכר העירה וחזר בלווית יהודי, שהביא אותנו עם חשכה לעיר הגבול קאַשא (קושיצה). ליד הגשר חיכו לנו נערות יהודיות שהכניסונו לבתים של יהודים.

קושיצה היא עיירת־גבול ואוכלוסיה יהודית אדוקה בה. מזה זמן רב לא ראינו יהודים מגודלי זקן ופיאות. בעל הבית אצלו שוכנתי סיפר שכמעט כל הנוער היהודי בעיירה גוייס לגדודי עבודת־הכפיה ליד הצבא ההונגרי בחזית הרוסית, ונשארו רק הזקנים והילדים. בעיירה פעל ועד שטיפל בהעברת הפליטים לבודפשט, ויהודיה התפרנסו מאיכסון הפליטים.

בקושיצה נפגשתי בקבוצה שניה של חברים מפליטי בנדין, ביניהם משה רוֹזֶנקר ורוֹזֶנס, שיצאו מפראשוב בדרך בה הלכנו גם אנו אל הגבול, אולם המבריחים הסגירום לז׳נדרמריה הסלובקית שהיכתה אותם ושדדה מהם כל אשר להם — כסף, שעונים, עטים; אף את הגרבים פשטו מהם. רק הודות להתערבותו של מר שברץ שוחררו, והם המשיכו דרכם דרך הגבול ההונגרי.

עוד באותו לילה נסענו הלאה, קבוצה בת חמשה, בלוית נערה יהודית מקושיצה שקנתה בשבילנו כרטיסי־נסיעה ברכבת וליותה אותנו עד בודפשט. בדרך ניזהרנו לבל יכירו בנו כי זרים אנו, כי כבר אירעו מקרי מאסר של יהודים בגלל זה שמבקר הכרטיסים ברכבת נוכח שאינם שומעים הונגרית. התאמצנו לנמנם במשך כל ליל הנסיעה, כדי להמנע משיחה עם הנוסעים. הגיעה שעת תשע בבוקר, עלינו לנסוע עוד שעתיים — ונמנומנו הממושך עלול להיות לנו לרועץ ולעורר חשד. עם התקרבות הרכבת לבודפשט מתרבים הנוסעים. לידי עומדת אכרה כבדת־גוף ואני קם ומפנה לה את מקומי. היא מודה לי, ואני מנענע בראשי וניגש לחלון להסתכל בנוף. אולם האכרה נטפלת אלי ופותחת עמי בשיחה — ואני עושה עצמי כאינו שומע. היא אינה פוטרת אותי ומתחילה למשוך בכנף בגדי ומוסיפה לדבר אלי. אני נבוך. בכל רגע אני עלול להכשל, ובודפשט כה קרובה. אולם עד מהרה התאוששתי, ואני מצביע על אזני ורומז רמיזות ועושה תנועות כדרך החרשים־אלמים. האכרה מנענעת בראשה לאות השתתפות בצער, ואני נפטר ממנה... רעיתי, שחרדה שמא תנסה האכרה לפתוח בשיחה גם עמה, כיסתה פניה במעיל. סוף סוף הגענו

לבודפשט. הנערה שליותה אותנו יצאה לקנות כרטיסי־נסיעה בחשמלית — והנה אנו ברובע היהודי של בודפשט.

בודפשט

המסעדה הקטנה ברחוב קוראַלי שימשה מקום־ריכוז עיקרי לפליטים היהודים. מיד בהגיענו לשם שאלתי ליוסף קורנַנסקי, אולם התברר שהוא כבר עלה לארץ־ישראל. חבר זה, שלא הכרנוהו ואת פניו לא ראינו, אשר בתוך־תוכו של כבשן ההשמדה עורר אותנו למאמצי הצלה, להברחת גבולות דרך הרים ויערות, שקרא לנו להונגריה — איננו...

בעוד אני עומד ומחשב דרכי ניגש אלי חבר ושואל לשמי. כשנודע לו מי אני, הוא מתמלא שמחה, לוחץ ידי ואומר: „הרי אנו מחכים לך, אַל תדאג, בין חברים אתה נמצא".

והנה מהלכים אנו ברחובות הרובע היהודי של בודפשט: פאַלעאַדי, קיראַלי, קאַזינצי — ואין אני מאמין למראה עיני. יהודים מגודלי זקן ופיאות מהלכים חפשים ברחוב, עוסקים ומוכרים בחנויות, והלב מתמלא גיל — הנה שרד קיבוץ יהודי גדול. אך בעוד רגע צובט הכאב עם זכר האסון האיום שנתרגש על פולין היהודית. אילו ידענו בזמנו שבהונגריה חיים יהודים, ודאי היו רבים מבקיעים לעצמם דרך אליהם. רק מעטים הגיעו, אלפיים מכל קצוי פולין, רובם מוסווים כפולנים ונהנים גם מתמיכת הועד הפולני. העזרה היא מועטת. גם התענינותם של יהודי הונגריה בנו, הפליטים מפולין, היא לצערנו מועטת. אני וחברי לא יכולנו לקבל חדר אצל יהודים תמורת תשלום, וזמן ממושך גרנו במלון המפורסם „אֶלֶן פנסיון", צפויים למאסר על־ידי המשטרה ההונגרית שערכה בו לעתים קרובות חיפושים אחר אנשים חשודים וזונות. לאשרי התיצבתי כבר ביום הראשון לבואי לבודפשט בועד הפולני, וכעבור שלשה ימים קיבלתי „תעודה" מאושרת על־ידי המשטרה שאני הוא מַרטין וַוז'אַכַא, נוצרי כשר,

שנמלט בפולין. לפולנים היו רוחשים בהונגריה רוב כבוד, כי „הפולני וההונגרי אחים הם"... כדבר הפתגם. ואכן, נהנינו אז מחופש־תנועה שלם ברחובות ובמקומות הפומביים של העיר.

יהדות הונגריה, כידוע, מתבוללת היא ברובה. נשואי־התערובת רבים. הנוער אינו שומע לא יידיש ולא עברית. הלשון המדוברת בפי כולם, לרבות הדור הישן, היא לשון־המדינה. בבודפשט — שתי קהלות: האחת של יהדי הריפורמה ולה „טמפלים" מפוארים בהם נערכת התפלה בלוית עוגב ומקהלות של גברים ונשים; הרב משמיע דרשתו אחר קריאת התורה בהונגרית, ואילו העברית היא לשון התפלה בלבד; דבור אחד ביידיש אתה שומע שם: „גוט שבת" — שבת טובה. אולם „הטמפל" היה החוט האחד המקשר יהודים אלה ליהדות. הקהלה השניה — של החרדים, על חצרות הרביים, הגדושים קנאות דת ואיבת־ציון חשוכה. אולם המלחמה הביאה עמה זרם חדש של יהודים להונגריה — פליטים מצ'כיה, סלובקיה, בסרביה ופולין, שחיזקו את הפעילות והעֵרות הציונית במדינה והתחילו למשוך אחריהם חלק מהנוער היהודי שבמקום.

בבואי להונגריה כבר פעלו בה זרמים ציוניים שונים — „איחוד", „מזרחי", „השומר הצעיר", „מכבי הצעיר־גורדוניה", „הבונים", „דרור", אולם החברים המרכזיים בכל התנועות לא היו יהודי המקום, כי אם הפליטים מקרוב באו. באורח רשמי היה פעיל גם משרד ארץ־ישראלי. בחדריו הצטופפו יום יום מאות פליטים שציפו לאפשרות עליה, אולם האפשרות היתה מצומצמת ביותר. מדי שבוע בשבוע יצאה פלוגה שמנתה 12 יהודים דרך בולגריה־תורכיה לארץ־ישראל, חלקם חלוצים וחלקם מאמידי יהודי הונגריה ורבניה.

מהרגע הראשון נסחפתי בזרם הפעילות הציונית. ביום השני לבואי לבודפשט הוזמנתי לאספה של חברי ה„איחוד" (פועלי ציון — התאחדות). היו"ר ד"ר קסטנר, מפעילי וחשובי העוסקים בעניני עזרה והצלה, קידם בברכה את החברים משה דֶקס מברטיסלבה, אחד מפעילי התנועה

והעוסקים בעניני עזרה והצלה בסלובקיה, ויואל ברנד, מפעילי העוסקים בעזרה והצלה בהונגריה, שעלו בינתים לארץ־ישראל, ואותי — לבואנו לבודפשט. אחריו הרצה הח׳ אדלר *), משורר יהודי מהונגריה שנדד מאז עליתו של היטלר לשלטון על פני ארצות רבות ונשתקע בבודפשט, שתקף בדבריו בחריפות את המשרד הארץ־ישראלי, המאפשר את עלייתם של רבנים, מתנגדי ציון מושבעים ומחרימי הקרנות הלאומיות כרביים ממונקץ׳ ומִבְּלוֹ, ואילו מציונים ותיקים נשללים סיכויי העליה, כי מעט רשיונות־העליה הנשארים נמסרים לתנועות החלוציות. סעיף זה עורר ויכוח חריף. אני יושב ומאזין ונזכר בעברנו הקרוב בפולין, בתנועתנו ההמונית, בויכוחים שהתנהלו שם — והנה המשכם מתנהל פה. הצד השוה שבהם נעוץ בסבה אחת: שערי המולדת, שערי הגאולה, הנעולים בפני המתדפקים עליהם.

לפי דרישת החברים אני מקבל על עצמי את תפקיד ריכוז פעולת המפלגה, בתור יו״ר הועד הפועל של ה„איחוד״ בהונגריה. הורחבה הפעולה לאירגון החברים הפליטים יוצאי התנועה מפולין, שיוסף קוֹרִינסקי וצבי גולדפרב התחילו בה. מדי שבוע בשבוע אנו מקיימים אסיפות, מפרסמים חוזרים, מארגנים בקורים בערי־השדה, מוציאים לאור בטאון מפלגתי. ערכנו רשימה של 250 חברי ה„איחוד״ והעברנוה לנציג הסוכנות היהודית בקושטא. מארץ־ישראל הגיעה אלינו תשובה מעודדת בחתימתו של הח׳ מלך ניישטט, בה נאמר בין היתר: „הן למענכם, חברים מפולין, מפשיטיק ועד זלשצ׳יקי, נועדו כל פעולתנו ועמלנו. לא שכחנוכם. וגם עתה כל דאגתנו נתונה לכך, שנזכה לראותכם בקרוב בינינו״. אנו רוחשים אֵמוּן מלא לדברים הלבביים המגיעים אלינו מארץ־ישראל, אולם לעת עתה נאלצים אנו לחכות. אנו מתאמצים בינתים לחזק את הפעולה הציונית ולחדור לחוגים רחבים יותר של יהדות הונגריה. את עיקר חובתנו ראינו בזה

*) חלק משיריו תורגמו לעברית ויצאו לאור בהוצאת „גזית״.

שנבהיר ליהודי הונגריה, שחיו עדיין באשליות כי הגורל יפסח עליהם, את חומר הסכנה האורבת להם. אנו רשאים לומר שהודות להסברות הפליטים שסיפרו ליהודי הונגריה על זוועות הנאַצים בפולין, ניצלו רבים מהם מאותו גורל. תחילה לא רצו להאמין לדברינו. הרצח ההמוני האיום לא נתקבל כלל על דעתם. אולם אנו לא אמרנו נואש ושליחות קדושה ראינו לעצמנו לגולל בפניהם את האמת המרה, למען יקחו לקח בעוד מועד. ברם, גם לאחר שהתחילו להתייחס ביתר אמון לדברינו עוד היו טוענים: „אצלנו אין הדבר הזה אפשרי. קשרינו הכלכליים עם ההונגרים מהודקים הם. וזולת זה — המספר הרב של נשואי־התערובת הוא שיעמוד לנו בשעת צרה. הן הורטי עצמו נאלץ היה לשלח את בנו לאמריקה, למען יסיח דעתו מהצעירה היהודיה שעמד לשאת לאשה". הזהרנוּם מפני האופטימיזם חסר־היסוד. „מלומדי נסיון אנו", אמרנו, „ואין חכם כבעל הנסיון. ברגע שההונגרים יחרימו את רכוש היהודים, יבגדו בידידיהם הטובים ביותר ויסגירו את כל יהודי הונגריה לנאַצים". לקח זה היינו משננים בלי הפסק ליהודי הונגריה, וחלק מהם גם הושפע מדברינו והתחיל להתכונן לבאות.

יום יום מוסיפים להגיע פליטים חדשים מכל קצווי פולין, ואחת הבשורה בפיהם: „אנו יהודי פולין האחרונים". אנו מחכים לחברינו מבנדין, שלפי חישובינו צריכים היו כבר להגיע לכאן. אנו משגרים שליח לבנדין לחפש את שרידינו. השליח היה גרמני מבודפשט, שעזר לחברים רבים לעבור את גבול סלובקיה—הונגריה, פריץ שמו. הוא ראה עצמו סוציאל־דימוקרט, ושונא הנאַציזם. ראוי לציין שגרמני זה פנה לועד הפועל של מפלגת ה„איחוד" במכתב, בו ביקש, בהיותו סוציאליסט נאמן, להתקבל כחבר המפלגה. הועד הפועל דחה את בקשתו בנימוק כי לאור כל אשר התרחש בפולין אי־אפשר לרחוש יותר אמון לשום גרמני, כי האומה הגרמנית נתגלתה בכל שפלותה. הבטחנו לו שכר של שמונת אלפים פנגה לכל חבר שיביא עמו מבנדין, והוא נסע לבנדין ולצ'אַנ־

סטוחוב, אולם לא ידוע לנו מה פעל, כי יותר לא חזר. ימים אחדים לאחר זה הגיע לבודפשט מאיר, שנשאר האחרון בבונקר שלנו בבנדין־מיכלקביץ ואלה דבריו:

„בינואר 1944 יצאה קבוצה ובתוכה שמואל, שרה, עליזה ודורקה עם הילדים שהוחזרו ממקומות עבודתם אצל האכרים בגרמניה — בדרך לגבול. הלך עמם מיאָטאק קובילץ. הם נתחלקו לשתי קבוצות. בביאלסקו נתפסו על־ידי הגסטאַפו. יתכן שהמבריח רומַן הוא שהסגירם, אם כי קשה להבין את סבת הדבר, מאחר שהעביר בשלום את כל קבוצותינו. אני נשארתי האחרון בבונקר. ימים אחדים אחרי נסיעתם הגיע מוינה גרמני ועמו סכום של ארבעים אלף מרק (כסף שנשלח על־ידי החברים בבודפשט לפי הוראותינו). הגרמני לא היה זהיר במידה מספקת, הגסטאַפו עקבה אחריו ותפסה אותו בשעת ספירת הכסף. הוא טען לזכותו, שקיבל את הכסף בבית־קפה בוינה. אותי, שנתפסתי יחד עם הגרמני בשעה שקיבלתי ממנו את הכסף, הביאה הגסטאַפו לסוסנוביץ, וביום ה־15 בינואר גורשתי עם אחרוני היהודים משני מחנות־העבודה בנדין־סוסנוביץ. לפני שהגענו לאושביאָנצ'ים קפצתי מהרכבת. בקפיצתי נשברה רגלי. בקושי רב זחלתי עד לשלזיה העילית ומשם — דרך זוואַרדאָן — לסלובקיה. מכל הקבוצה הזאת הצליח רק שמואל לבדו להחלץ מצפרני הגסטאפו".

כעבור זמן, בהיותנו ברומניה, הגיענו מכתב מפלה כ. שנשארה בבנדין, ובו סופר ששמואל חלה ומוגלה פשתה בחזהו. הוא הוכנס לבית החולים בקטוביץ ושם נותח ומת. היות והתחפש כארי והיה מצוייד בתעודה מזוייפת של גרמני, הובא לקבורה בבית הקברות הגרמני בקטוביץ *).

*) מפי ניצולי אושביאנצ'ים שהגיעו לארץ בספינת המעפילים „תל־חי" הוברר, שבשכבו בבית־החולים בחום גבוהה הפליט דברים שמהם נתגלה כי יהודי הוא. האחיות ה„רחמניות" מסרו על כך לגסטאַפו שגירשה אותו, חולה אנוש לאחר הניתוח, לאושביאנצ'ים.

ה־19 במארס 1944

אני במשרד הארץ־ישראלי. השעה עשר בבוקר. אני מעיין ברשימת החברים שאושרו לעליה על־ידי נציגי הסוכנות היהודית בקושטא. לפתע מצלצל הטלפון. מנהל המשרד, מר קראַוס, ממהר מחדרו ומודיע:

„בודפשט נכבשה על־ידי הגרמנים!"

אני יוצא מהמשרד. ברחובות עוברים טורי טנקים גרמניים, ואנו מרגישים שהקיץ הקץ על כל תקוותינו. בו ביום נפל גם הקרבן הראשון מתוכנו. הרשל וַנדרסמַן מבנדין, שיצא בבוקר מדירתו ולא ידע על המתרחש, הלך אל משרד הועד הפולני. משרד הועד כבר היה תפוס על־ידי הגרמנים והם רצחוהו בו במקום. בשעה שתים־עשרה כבר היו כל המלונים תפוסים על־ידי הצבא הגרמני. בשעה חמש לפנות ערב כבר נערכה ההפגנה המאורגנת הראשונה בסיסמאות אנטי־יהודיות. כל העתונים נסגרו. במערכות העתונים הסוציאליסטים נערכו חיפושים. מנהיג המפלגה הסוציאל־דמוקרטית, קאַרל פייאַר, נרצח בדירתו. אַנדריאַס זלינסקי, מתנגד־מושבע ידוע של הנאצים, נרצח. מיניסטר הפנים שהיה חולה הוצא ממטתו ונאסר. כן נאסרו כל המיניסטרים, פרט לראש הממשלה, קאַלאַי, שהצליח ברגע האחרון להסתתר בצירות התורכית. מוסרים, שהורטי נסע להיטלר ונאסר שם. בתוך המהומה והמבוכה פחדנו, כמובן, ללון בדירותינו, ביחוד לאחר שנפוצה השמועה כי הגסטאַפו גילתה במשרד הועד הפולני רשימה של כל היהודים־הפולנים ורשימה מפורטת של היהודים שנרשמו כפולנים. למחרת בבוקר נודע לנו שבלילה נערכו מאסרים בקרב עשירי היהודים. ביום הראשון לכיבוש נאסרו מאה מנכבדי יהודי בודפשט. האוכלוסיה היהודית אחוזה אימה ופחד. בית הכנסת הגדול ברחוב קאַזימצי נתפס על־ידי צבא גרמני, וכל אשר בו הושלך החוצה.

ברחובות — מצוד בלתי פוסק. נשים וגברים יהודים נתפסים לעבודת־כפייה. הבנקים נסגרים. לכל בנק נקבע קומיסר. הכספים של היהודים מוחרמים. כעבור ימים אחדים באים אנשי הגסטאַפו למשרדי הקהלה

ודורשים שיוקם יודען־ראַט. הם גם מבטיחים לשחרר את האסירים היהודים. הרי זה תהליך הדכוי וההשמדה השיטתי והמחושב מראש לכל פרטיו שהיינו עדים לו באיזור זגלמביה, אלא בקצב מהיר יותר. בהבטחות רמיה משתדלים הם להקים את היודען־ראַט, שיעזור להם בגזל הרכוש היהודי. התביעות הראשונות הן — בדומה לתביעותיהם בבנדין — לכלי־מטה ורהיטים, שקהלת בודפשט נתבעת לספקם מיד ובכמויות גדולות. אחר מגיע תור „הזהב", וכן הלאה. ימים אחדים לאחר שהוקם היודען־ראַט הוצאה הגזרה הראשונה — כל יהודי הונגריה חייבים ללבוש את הסרט עם ה„יודע" על הזרוע ואת הטלאי הצהוב עם ציון המגן־דוד על החזה. אולם יהודי הונגריה אינם מאמינים עדיין שעלול להתרגש גם עליהם אסון בדומה למה שקרה בפולין. „זולת זה", טוענים האופטימיסטים הנצחיים, „לא יהיה סיפק בידי הגרמנים לבצע את זממם, שהרי הצבא האדום מתקרב כבר אל הרי הקרפטים..."

מיד עם כיבוש בודפשט והקמת הממשלה ההונגרית החדשה, נאסר קיומם של כל הארגונים הציוניים, דירותיהם נסגרו ורכוש כל ההסתדרויות היהודיות הוחרם לטובת הממשלה. להלכה נפסקה הפעולה הציונית כליל, אולם למעשה המשיכו כל ארגוני הנוער בפעולותיהם. עוד לפני זמן רב, מאז השמענו את הזהרותינו שאסון פולין עלול לחזור ולהתרגש גם כאן ויש להתכונן לקראתו כהלכה, הוקם ועד לעניני ההגנה שנציגי כל הזרמים הציוניים היו מיוצגים בו. כל הפעולה נתרכזה מעתה בתחום זה. היא נתאפשרה הודות לכספי ההצלה שהגיעו מארץ־ישראל. בתור יו"ר ה„איחוד" כינסתי, מיד עם כיבוש בודפשט על־ידי הגרמנים, ישיבת הועד הפועל, ובה הוחלט שלרגל המצב הכרוך בקשיים ובסכנות שנוצר תוטל כל פעולת ה„איחוד" במחתרת על שלשה חברים: צבי גולדפרב (חבר „דרור" מפליטי פולין), א. איז'ביצקי וכותב הטורים האלה. החברים חולקו בשלישיות והיו נפגשים ברחוב, בבתי־קפה, ליד חלונות־ראווה וכו'. לא ענדנו את הסרט עם ה„יודע", כי כולנו היינו מצויידים בתעודות

פולניות. הרוח החיה בפעולתנו היה צבי גולדפרב, ששימש נציג ה„איחוד" בועד ההגנה. הוא לא ידע פחד, אם כי לא היו לו שום תעודות וישיבתו בהונגריה היתה בלתי־ליגאלית, וביקר בכל מקום סכנה.

העמדנו לעצמנו את התפקידים הבאים: א) רכישת נשק ב) בנין בונקרים, ג) זיוף תעודות, ד) חיפוש דרכי־בריחה לרומניה או לבולגריה.

רכישת הנשק לא היתה כרוכה בקשיים, הודות לחברינו שהיו קונים אותו בכמויות גדולות בשביל ועד ההגנה. הנשק חולק בין הארגונים השונים, שחילקו אותו בין חבריהם המאומנים בשימושו.

התחלנו בבנין שני בונקרים, האחד בפרבר אוֹיפשט והשני על ההר שוֹבּנהק, אולם מאמצינו אלה נכשלו. אוֹיפשט, שהוא רובע תעשייה, שימש מטרה להפצצות בנות הברית וכל אוכלוסיתו פונתה; ואילו בשוֹבּנהק נתפס הבית ששכרנו אצל אכר על־ידי סוללת הגנה אנטי־אוירית גרמנית. אחרי כן שלחנו קבוצה בת שלשים חבר לכפר השוכן במרחק 30 ק"מ מבודפשט. שם נבנה בונקר, והחברים צוידו בנשק ובכסף.

אשר לתעודות המזוייפות— התנהל יצורן בקנה־מדה גדול. בפעולה זו עסק מאיר, שחזר האחרון מבנדין, והיה מומחה גדול בתחום זה. הוכנו כל מיני תעודות. לדוברי הונגרית ניתנו תעודות אזרחות הונגרית, על אף העובדה שהדבר היה מורכב ביותר: כל אזרח הונגרי חייב היה להיות מצוייד בחמש תעודות שונות, וכל אחת נטולת ערך בלי השניה. בקושי הצלחנו להשיג בית־דפוס שהסכים לעשות בשבילנו את כל עבודות־הדפוס הכרוכות בכך. יהודים מפולין, שנתנסו במלאכה זו, הכינו חמשת אלפים טפסים לדרכיות הונגריות. חמור יותר היה מצבנו אנו, יוצאי פולין, שלא שמענו הונגרית ומטעם זה לא יכולנו להשתמש בתעודות אלה, ולפיכך נאלצנו לצאת ידי חובה בתעודות־טבילה, תעודות שהעידו עלינו כי נולדנו נוצרים כשרים, וכן ברשיונות־נסיעה, כי הנסיעה ברכבת היתה כרוכה בקשיים.

אולם מצבם של פליטי פולין בהונגריה החמיר והלך. מערי השדה

הגיעו ידיעות שמעמידים אותם בפני בדיקה רפואית והרופא קובע מי מהם יהודי ומי נוצרי. הללו שנקבעה יהדותם נאסרו במקום והוחזרו לגיא ההריגה בפולין, כלומר לאושביאנצ׳ים או לדכאו. גם בבודפשט נעצרו מזמן לזמן אנשים ברחוב ונדרשו להראות את תעודות־הזהות שלהם; אם המשטרה חשדה במישהו שאיננו נוצרי, הכניסה אותם לתוך חצר כדי לבחון את הדבר. חופש התנועה שלנו נצטמצם מיום ליום. התעודות שלנו נעשו נטולות־ערך. בתעודות הונגריות לא יכולנו להשתמש לרגל אי ידיעת הלשון. אז התחלנו לייצר תעודות חדשות של אזרחי טרנסילבניה — איזור שהיה פעם בתחום מדינת רומניה — שאינן מחייבות את נושאיהן לידיעת הלשון ההונגרית, וחברים רבים צוידו בתעודות הללו.

אז הציע החבר אדלר רעיון מקורי: נכריז על עשרה מחברינו כעל מושלמים אזרחי פרס... ולא נחשוש יותר מבדיקות רפואיות. לאחר שהשתייכותנו הדתית והלאומית החדשה תאושר כחוק, נשכור מחוץ לעיר בית מיוחד ונייסד קולוניה של אזרחי פרס, ובה נבנה בונקר למספר גדול של חברים. התכנית עובדה לפרטי פרטיה ולא הניחה מקום לספק בהצלחתה. לפי דוגמה של תעודה מקורית, שהוצאה מטעם הגסטאפו בוארשה, ניגש מאיר להתקנת התעודות, בהן אושר כי בעל התעודה, המצויידת בתמונה ובחתימת הגסטאפו, הוא מושלמי אזרח פרסי. אחרי שהוכנו התעודות עולה אַדלר אל הקונסול השבדי ומבקש לקחתו תחת חסותו. הקונסול מקבלו בסבר פנים יפות ושואלו, באיזו דרך הגיע לבודפשט. אדלר משיב, שהוא יליד טהרן שנתגלגל לרוסיה ומשם ברח להונגריה. „טוב״, אומר הקונסול „מיד נקבע אם נכונים דבריך״, והוא מטלפן אל הקונסוליה השויצרית ומבקש שישלחו אליו את אחמד יוסוף. מסתבר, שהקונסול החליט להפגישו עם אחמד יוסוף, אזרח אירני, העובד בתור שוער בקונסוליה השויצרית בבודפשט. כעבור רגעים מועטים מגיע האחרון, ואדלר מרגיש כאילו נשמתו פורחת מתוכו מרוב פחד... אולם

דרך נסיגה אין. אחמד יוסוף בא ופותח עמו בשיחה בפרסית. אדלר מתנצל בגרמנית וטוען, שעוד בילדותו עקרו הוריו מטהרן לוארשה, ולפיכך הוא שומע פולנית וגרמנית בלבד. הפרסי שואלו אם הוא זוכר את מראה העיר טהרן. אדלר, שמשורר הוא ומחונן בכוח הדמיון, פורש בתיאור בירת פרס כיד דמיונו הטוב עליו. סופו של דבר, אחרי שיחה קצרה קובע הפרסי (שאף הוא יהודי מוסווה היה) בוודאות, כי אכן נולד אדלר בטהרן. בצאתו הוא קורץ אליו בעין אחת, משל כאילו היה אומר: „פרסי אתה כמוני"... אדלר מקבל את התעודה המבוקשת מהקונסול השבדי, ועתה אינו זקוק אלא לחתימת „הקאאק" — המפקדה הראשית של המשטרה — המאשרת שהוא רשום כחוק. סגן הקונסול, שהיה מכירו הטוב של אדלר מימי שהותו בצ'כיה, הבטיח לו לסדר את הדרוש במשטרה. אולם משנטל את התעודה בידו, הרימה מול האור, בחנה בהקפדה ואמר — „מ... מ... תעודה שהוצאה על־ידי הגסטאפו בוארשה וכתמי־המים בה הונגריים המה"... עיניו של הבחור חשכו למשמע הדברים האלה. כל עמלו עלה בתהו. כשלון מסוג זה לא העלה כלל על דעתו! מובן, שהטפול במשטרה, שהגסטאפו כבר השתלטה עליה, בוטל, ואדלר היה מהלך על פני רחובות בודפשט ובכיסו תעודה פרסית על שם ישמעאל יוסוף, מבלי שנרשם במשטרה. בינתים עזבתי את בודפשט, ואיני יודע מה עלה בגורלן של שאר תעודות־האזרחות הפרסיות...

הקרקע שבער תחת רגלינו אילצנו לחפש דרכי־בריחה מהונגריה. שלחנו חברים לערי השדה לסלול דרכי־בריחה לבולגריה, רומניה, להרי הקרפטים. מצאנו דרך לבולגריה, אולם בארץ גופא לא היתה לנו כל כתובת — והיא נתבטלה. בינתים חזר א. איז'ביצקי משליחותו לסַקמַן־נֶמֶטוּ בחפשו דרך אל החזית הרוסית בקרפטים. לפי הדין וחשבון שלו נתקבלו כל הפליטים בעין יפה על־ידי יהודי המקום. הרבי של העיירה עשה רבות למען הפליטים וציווה לחסידיו להושיט להם עזרה ביד נדיבה. לאחר שנודע לו, לרבי, על מצב הפליטים בבודפשט,

הודיע על נכונותו לעזור גם לנו. הוא נתן בידינו מכתב לאחד מחסידיו הגר בניאַדז׳וואַראַד שיסייע לנו לעבור את הגבול לרומניה וכן כתב־המלצה לאכר בהרים (שכן אכרים רבים העריצו את הרבי) שיעזור לנו לעבור דרך ההרים אל הרוסים.

ומרומניה מגיעות אלינו ידיעות על ספינות עולים המפליגות לארץ־ישראל. באספה של ה„איחוד", ואחר כך של כל הזרמים הציוניים, הוחלט לשלוח את בני משפחתי ואת איז׳ביצקי כמשלחת שתפקידה לסלול דרך לרומניה.

דרך גבול הונגריה־רומניה

מצויידים בתעודות מזוייפות בתור פולנים הנוסעים לעבודה, נוסעים חברי משלחתנו ברכבת. הבקורת החמורה ברכבת עברה בשלום. עוד מהדרך אנו כותבים מכתב לחברים שאפשר לנסוע לפי התעודות שייצרנו אותן בעצמנו. בשעה שתים בלילה הגענו לניאַדז׳וואַראַד היא גרוס־ואַרדיין. אין אנו יודעים לאן ללכת, את הלשון ההונגרית אין אנו שומעים, ורק באורח פלא לא נכשלנו. בקושי השגנו כרכרה. אנו נוסעים למלון, אולם כל המלונים תפוסים. זה למעלה משעה אנו מסובבים בעיר ובעל הכרכרה מסרב להמשיך. אנו עושים נסיון אחרון ונכנסים למלון: נתקלנו בקצין גרמני שגם הוא בא לבקש חדר לעצמו. שומר המלון טוען אליו שאין מקום פנוי. אולם אנו מחכים עד אשר הקצין עוזב את הבית, נותנים לשומר המלון עשרה פנגה — ומיד נמצא בשבילנו חדר.

למחרת היום אנו מוצאים את היהודי שהופנינו אליו על־ידי הרבי מסקמן־נמטו. אנו מראים לו את כתב־ההמלצה שבידנו, והלה יוצא מיד לכפר וחוזר בלוית מבריח. תמורת 8000 פנגה מתחייב האחרון להביאנו לעיר הרומנית אַראַד. את הכסף אנו מפקידים בידי היהודי, שעליו לסלקו לאחר קבלת אישור מאתנו שהגענו למקום.

כעבור ימים אחדים אנו יוצאים לפישפרפילדה, כפר סמוך לגבול שמעינות־מרפא בו. הוסכם עם המבריח שאנו הולכים להתרחץ, ואחרי כן ניכנס לבית קפה ונחכה לאות ממנו. והנה אנו יושבים בבית הקפה, שותים בירה ומשוחחים ביניינו בקול רם בגרמנית. יושבי בית הקפה מתפזרים והאות שהוסכם עם המבריח בושש לבוא. בעל בית הקפה מעיר את תשומת לבנו לכך שהרכבת האחרונה חוזרת כבר לעיר. אנו מעמידים פנים כממהרים — ומאחרים. הרכבת הקרובה יוצאת רק בשעה שש בבוקר. המבריח טרם בא. באין מוצא משוטטים אנו בתחנת הרכבת, אובדי עצות. משמר־גבול הונגרי ניגש אלינו ושואל אותנו מה מעשינו במקום זה. אנו משיבים בגרמנית, שאין אנו מבינים את דבריו ומצביעים בתנועות ידים, שבידינו כרטיסי־נסיעה ואיחרנו את הרכבת. אנשי המשמר מראים לנו מלון ללון בו, אולם בעל המלון שאינו רגיל לקבל אורחים בלילה אינו רוצה לאכסן אותנו, משום שחשודים אנו בעיניו. אין לנו מוצא אלא לחזור ברגל לגרוס־וַארדיין. בדרך פגשנו באכר נוסע בעגלה, שהסיענו תמורת 40 פנגה בעגלתו. האכר שומע רוסית ומבין שכוונתנו להבריח את הגבול. רצונו לסייע לנו בכך, אולם אך ורק עד הגבול. בדרך הוא מוציא בקבוק יין ואנו שותים עמו „לחיים". „האדמה הזאת", הוא אומר ומושיט ידו, „אדמה רומנית היתה. עוד נכבשנה חזרה מידי המדיארים הארורים".

למחרת היום חזר המבריח לעיר והתנצל בפנינו שצבא רב ומשטרת־גבול שוטטו בסביבה, ומשום כך אי אפשר היה אתמול לעבור את הגבול. עוד באותו יום הוליך אותנו אל כפרו, ומשם יצאנו עם ערב לעבר הגבול. גשם יורד בלי הפוגות, ואנו בוססים בבוץ, אולם אנו מעדיפים את הדשדוש הכבד במישור המכוסה שלוליות־בוץ על פני הטיפוס בהרים המושלגים. אחר כך אנו עוברים דרך יער סבוך ובגדינו הרטובים מגשם נאחזים בסבכי הענפים; אנו חוצים נחל, ובשעה שתים עשרה בלילה מגיעים לכפר הרומני הראשון. המבריח נכנס לתוך הכפר, ואנו שוכבים

על הקרקע הרטוב לפוש קמעה. אחרי רגעים מועטים הוא חוזר בלוית אכר מאנשי המקום. האחרון מודיע לנו שאי אפשר להתעכב בכפר, משום שחיילים רומנים שוכנו בבתיו. אם רצוננו בכך, יכולים אנו ללכת לכפר הקרוב, מרחק של ארבע שעות הליכה מכאן. המבריח מסרב להוליך אותנו הלאה. האכר, שאדם מהוגן היה, וידע שבלי ספק נכשל אם נשוטט לבדנו בלי ידיעת הלשון, על פני הכפרים הרומנים ליד הגבול, יעץ לנו לחזור לעיר. כל תחנונינו אל המבריח שימשיך להוליך אותנו עלו בתהו. בודדים, מיואשים, עזובים, בליל סגריר בשדות זרים — מצבנו בכל רע. יתרה מזו: הצינה אחזה בי, עוית הרעידה גופי וחומי עלה. אף על פי כן נאלצים אנו לחזור, ולפנות בוקר הגענו חזרה להונגריה ומצאנו מקום מחבוא ומסתור בעלית־גג בביתו של אכר. במקום זה, בכפר נידח על אדמת הונגריה, נשארתי במשך שלשה ימים. במצוקת מחלתי חלף לא אחת בראשי ההרהור: כאן תהא קבורתי...

עברו ימים אחדים — ואנו שוב בגרוס־וַארדיין. אני מתקשר בטלפון עם החברים בבודפשט ומוסר לצבי גולדפרב שהנסיון להגיע לרומניה נכשל לעת עתה, אולם אנו נגיע למחוז חפצנו. צבי מבקש שאחזור, כי הגרמנים הרשו ל־1200 יהודים לצאת לשוייץ. אני מזהיר אותו, ובאמצעותו את כלל החברים, לבל יסמכו על הבטחות־הרמיה של הגרמנים. בל יסע אף אחד, כי סוף כל הנוסעים למחנה־ריכוז או להשמדה לאלתר. אני מבקש ממנו שישלח אלינו חבר דובר רומנית. כעבור יומים הגיעה אלינו חברה, אביבה מה„בונים", ששמעה רומנית והונגרית. מפיה נודע לנו, שיומים אחרי עזיבתנו את בודפשט, ערכה הגסטאפו חיפוש בדירה בה גרתי ברחוב פאַלא אֶדען 3, ודרשה מבעלת הבית להודיע להם את מקום מגוריו של דוד ליור. היא השיבה, שאינה מכירה אדם בשם זה. בדירתה גר אחד ושמו מרטין ווז׳אַכאַ שעזב את דירתה לפני יומַים. כשנשאלה אם לא היה ידוע לה שאלה הם שמות משפחה של אדם אחד — השיבה בשלילה. בשעת החיפוש גילו אנשי הגסטאפו מתחת לארון

את כל תעודותי, והם עצמם ודאי התקשו לקבוע איזו היא הנכונה שבהן: האם התעודה הפולנית עם תצלום על שם מרטין ווז׳אַכאַ, הדרכיה הארץ־ישראלית, הדרכיה של מדינת הונדורס, האישור מטעם הגסטאפו בוארשה שאני אזרח פרסי בן דת האישלם, או תעודת הלידה בתור נוצרי. הגסטאפו ידעה גם שברחתי מהמחנה בבנדין. בעלת הבית שוחררה כעבור יום, אולם לעומת זה נאסרה חברה שלנו שגרה באותו בית וגורשה לאושביץ־אנצ׳ים. שמה גרונדמן, והיא ניצלה ונמצאת עתה בקטוביץ. החברה אביבה הביאה לי גם מכתב מהחברים בבודפשט, בו נאמר שבגרוס־וארדיין עלי לפנות לדז׳ו שיין והוא יעזור לנו להגיע לרומניה.

ביקרתי אצל האחרון והופתעתי ליחסו החם אלינו ולהוי־החיים היהודי ששרר בביתו. לפני המלחמה שימש עורך של עתון יהודי־הונגרי, חלוץ לשון יידיש בטרנסילבניה, וכתב המכון המדעי היהודי בוילנה (ייוו״א). דומה, היהודי האחד בטרנסילבניה שחתם על עתון הילדים הידוע בלשון יידיש „גריניקע בוימעלעך״ („אילנות ירוקים״) בעריכת רייזין, ופרסומים אחרים מוילנה בשביל בנו. ואמנם, מלבד עברית דיבר הבן יידיש וברשותו היו גם הפרסומים האחרונים שיצאו לאור בארץ־ישראל („חניתה״ בהוצאת המרכז לתרבות ועוד). בימים המועטים שביקרתי בביתו שבעתי רוב עונג רוחני, שכן מזה זמן רב לא נמצאתי בכפיפת ספרים כה רבים בלשונותינו, ובכללם סופרים ומשוררים שלא היו ידועים לנו כלל בפולין.

בשיחותינו הממושכות סיפרתי לו את כל אשר עבר עלינו תחת עול הכיבוש הנאצי. „אין אני מבין״, טענתי אליו, „על שום מה הוא מוסיף לגור כאן, במאורת הפריצים הזאת. הן רק השבוע פירסמה הממשלה ההונגרית פקודה בדבר החרמת כל בתי־העסק של היהודים וחלוקתם בין אזרחי הונגריה, בדיוק כפי שקרה ליהודי פולין״. ואני מציע לו שיעזוב את דירתו הנאה על רהיטיה וכלי־הבדולח הנאים שבה וכל אשר לו, שיברח ויציל את חייו ואת חיי משפחתו בעוד מועד. איני מתייגע לפרש בפניו יום יום את נקודת־השקפתי ובשעת בקורי האחרון בביתו

הוא פונה אלי ואומר: „אכן, הצדק עמך, אולם האעצור כוח להבריח גבולות? מקנא אני בכם, שלאחר כל אשר עבר עליכם, לאחר כל הניסויים הגופניים והמוסריים שנתנסיתם בהם, חדורים אתם עוז־החלטה ושאיפה וחותרים למטרה. לואי שתצליחו, ודאי תצליחו". „אין מה לקנא בנו", אני אומר. „כל היקר אבד לנו, הושמד באכזריות שטנים. לא יצר הקיום בלבד, אלא גם הרצון הלוהט לזכות ולראות במו עינינו בהגדע זרוע רשעים ולבנות את ביתנו בציון — הוא המוליך אותנו מגבול אלי גבול..."

זה עשרה ימים יושבים אנו בגרוס־וארדיין. מבודפשט מגיעים חברים חדשים, שבטוחים היו כי כבר הגענו לרומניה. מר שיין מביא אותנו לבית הרבי מוישניץ, המקיים קשרים עם רומניה, ולפי שהוברר לנו עמדה להגיע באותו יום אכרה רומנית אחת ועמה מכתב מהקבוצה הראשונה מקרובי הרבי שהצליחו לעבור את הגבול לרומניה. אנו מסבירים לרבי שהננו שליחי צבור פליטים יהודים מפולין, רובנו צעירים, אחדים מוצלים ממחנות־השמדה וכבשני הגאזים. כולם מצפים לאפשרות להגיע לרומניה על מנת להבקיע דרך לארץ־ישראל. אולם הרבי מכחיש את השמועה וטוען, כי שום דרך־מעבר אינה ידועה לו. מאחר שנודע לנו כעבור יומים, על אף ההכחשה הנמרצת, שקרוביו של הרבי כבר הגיעו לרומניה, מבקר איז'ביצקי שוב בביתו של הרבי ומסביר לו שהמדובר הוא בהצלת חייהם של מאות פליטים יהודים מפולין; אולם הדברים אינם מוצאים אוזן קשבת. אין הרבי רוצה להושיט לנו כל עזרה. לפיכך הוחלט, שאני ואיז'ביצקי נצא לחפש דרכי־מעבר, כל אחד בכוון אחר. ואכן, איז'ביצקי ואביבה הצליחו לעבור את הגבול לטורדאַ, ואילו אני עם קבוצתי בלוית שלשה מבריחים רומנים, יצאנו בליל אופל וסגריר, תעינו בדרך ורק עם שחר הגענו לכפר רומני. במשך כל היום הסתתרנו ברפת, ייבשנו את בגדינו הרטובים, ובלילה המשכנו דרכנו על אדמת רומניה. מגמת פנינו אל תחנת הרכבת הקרובה. הגשם יורד ללא־הפוגה, אנו בוססים בבוץ

באדמה כבדה, ואין לעלות על הדעת שבמשך הלילה נעבור את המרחק של עשרים הק״מ עד לתחנה. המבריחים מביאים שתי עגלות, ובשעה חמש לפנות בוקר הגענו לכפר תחנת הרכבת. עלינו לחכות עשר שעות עד לצאת הרכבת לאַראַד. המבריחים מכניסים אותנו, איפוא, לבית אכר אחד, ושוב כמובן לרפת... אולם אנו מקבלים את הדבר ברצון. כבר הורגלנו בכך; השכנות עם הפרות — זה מקלטנו הבטוח ביותר. הבהמה לא תסגירנו לעולם... בחמש לפנות ערב אנו יוצאים לתחנה בלוית אחד המבריחים, הקונה בשבילנו שמונה כרטיסי נסיעה עד אַראַד. הקופאי של התחנה, טונקי שמה, עוד לא מכר מימיו שמונה כרטיסים בבת אחת למרחק כה גדול... הוא חוקר אותי בלשון הרומנית מאיזה מקום אני בא, ואני עושה תנועה בידי שאיני מבין ומפליט דיבור אחד: בסרביה. הקופאי, עצמו בן בסרביה, מתמלא שמחה רבה ופותח ברוסית. לאשרנו עמדו לנו ידיעותיה של רעיתי בלשון זו. היא מסבירה לו, שפליטים אנו ועם התקדמות הרוסים נמלטנו מבסרביה. הוא ממשיך ושואל, מאיזה כפר אנו באים, ורעיתי עונה לו מיניה וביה שמכפר דושני — שם של כפר בסלובקיה שעברנו דרכו בנדודינו. הקופאי עומד ותוהה: הוא עצמו יליד בסרביה הוא וטרם שמע שמע שם כזה של כפר... בינתים הגיעה הרכבת והקופאי, ששימש גם בתפקיד של מנהל הרכבת, נאלץ היה לסדר המשך נסיעתה. אלמלא זה, מי יודע עד היכן היינו מגיעים, שכן גם דיבורנו ברוסית עורר חשדו. הרכבת זזה, אני מנפנף בידי אל הקופאי וקורא: „דאָסוידאַניאַ״ — „שלום״, משל כאילו הייתי אומר: „הרי לך הוכחה, שלא דיברנו שקר...״

אַראַד

אנו נוסעים באפלה — דבר יקר־המציאות לנודדים שכמותנו. הקרונות אינם מוארים לרגל האיפול ואין אנו חוששים למבטים בלתי־רצויים. בחצות הגענו לאראד.

ברגע בו נעמדה הרכבת נשמעה צפירת האזעקה. אנו מרוצים שנפטרנו מכל בקורת בתחנה. הכל רצים, לרבות אנו עם המבריח שלנו, ללא מטרה. עד שעה שתים בלילה שהינו בשדה פתוח ובגמר האזעקה חזרנו. הרובע היהודי — כפי שהסביר לנו המבריח, מרוחק מכאן ואי אפשר בשעה מאוחרת זו ללכת לשם, כי ודאי תפגוש בנו בדרך משטרה ותשאל לתעודות. החלטנו, לכן, להשאר בתחנה. אנו משתטחים על האדמה בתוך פקעת בלולה של מאות חיילים ואכרים, ומעמידים פנים כמנמנים. שני הז'נדרמים ששוטטו כל הלילה בין צבור הנוסעים לא שיערו כלל, שבתוכו של צבור זה שרוי קומץ של יהודים פליטים מפולין. עם אור הבוקר אנו מתחמקים אחד אחד מתחנת הרכבת.

השעה חמש. העיר עוד שקועה בשינה, ומלבד אנשי משטרה אין לראות פני אדם ברחוב. אנו הולכים אחד אחד, דומים לאכרים שבאו לעיר (מה נבונה היתה ההצעה שנלבש בגדי אכרים), מזוהמים בבוץ, הצרורות על השכם. אנו הולכים והנה נקרו לנו בדרכנו שתי נשים שברכו אשה את רעותה ביידיש „גוט מאָרגן" (בוקר טוב). אני ניגש אליהן ושואל למקומו של בית הכנסת. האשה מסתכלת עלי במבט רצוף חשד. קשה לה להאמין, שאכר זה העומד לידה והצרור על שכמו — יהודי הוא. אני מבטיח לה, שאכן כך הדבר, שיהודי אני. „הה", קוראת האשה, „בודאי פליטים אתם ומהונגריה הגעתם" ומראה לנו את הדרך. אנו פוגשים ביהודים שהלכו לבית הכנסת, ואשר בהודע להם מי אנו — טרחו ודאגו מיד לאיכסוננו. אותי ואת בני משפחתי הביאו — אם איני טועה — לביתו של השוחט. האשה הזדרזה להגיש לנו חלב חם — „טרינקט יידישע קינדער" (שתו ילדי ישראל) אמרה — וכולם שמחים לקראתנו ומקבלים פנינו בחיבה וברוך. אנו ממהרים ומודיעים לחברינו בבודפשט מיד: „הדרך טובה. בואו".

יהודי המקום — שהפך תחנת־מעבר בדרך בודפשט־בוקרשט — הקימו מערכת־עזרה ראוייה לשבח, ויבואו בזה על התודה ועל הברכה

על דאגתם הרבה ועזרתם הנאמנה לפליטים. דומה, זה המקום אחד בדרכי נדודינו, בו נתגלתה לנו השתתפות חמה, כנה ולבבית בגורלנו ובעתידנו. אַראַד דמתה בעינינו, הפליטים המיוגעים והמורדפים, לנאות מדבר בציה. עשרת הימים שבילינו בעיר חיזקו, הרגיעו וחיסנו את רוחנו; אם מצויים יהודים כיהודי אראד — חשבנו — הרי שלא לשוא עמלנו, הרי שלא פסו עוד אמונים מישראל.

מגמת פנינו לבוקרשט, אולם הנסיעה ברכבת אסורה על יהודים, כל שכן על פליטים זרים. מאידך — יקר לנו כל יום, כי הוא עלול לקרבנו לחוף המולדת. באראד נודע לנו שבימים הקרובים עומדת להפליג אניה גדולה עם עולים־פליטים לארץ־ישראל. אין אנו רוצים להחמיץ את ההזדמנות. אולם יהודי אראד אינם מניחים לנו שנעזבם כה מהר, באשר קודם כל אין בדעתם לוותר על מצוות הכנסת אורחים כדבעי, ושנית רוצים הם שנסיעתנו תהיה בטוחה ומובטחת מכל חשש וכשלון. שתי דרכים סללו יהודי אראד להסעתם של הפליטים ברכבת לבוקרשט: האחת בקרון הדואר; הפקיד הממונה על משלוחי הדואר שוחד והסתיר את האנשים בין החבילות; השניה — בלווית פקיד רכבת, שדאג לבקורת ולשלום הנוסעים אף הוא כמובן, תמורת שוחד הגון.

יצאנו לדרך בקבוצה שמנתה עשרים פליטים, בלוית פקיד רכבת שקיבל תמורת הטפול בנו 240 אלף ליי. יושב ראש הועד המקומי לטפול בפליטים, מר פאַרקאַז', בא ללוותנו ולהשגיח על כל סדרי המשלוח. עם הפרידה ביקשונו יהודי אראד שנמסור למשרד הארץ־ישראל בבוקרשט כי גם הם אדיר חפצם לעלות לארץ־ישראל ובל ישכחו אותם...

בשעה אחת בלילה זזה הרכבת שעמדה להגיע למחרת בבוקר לבוקרשט. אולם לא על נקלה ניתן לנו הדבר. בשעה שבע לפנות בוקר נתקענו באחת התחנות לפני פלויאַשטי. קו מסלת הברזל הופצץ והרכבת לא יכלה להמשיך דרכה. נאלצנו לצאת מהקרון והתכנסנו בפינה עם צרורותינו הדלים. בסמוך לנו עמד קצין גרמני וחירף את הבריטים

הארורים ואת הרומנים שלא הכינו מכוניות בשבילו ובשביל חייליו...

מלוונו מחפש דרך לשכן אותנו למשך הלילה, אולם אין כל אפשרות לכך, ואנו נאלצים ללכת ברגל, כי הלילה הוא המחסה המעולה ביותר בשבילנו. מגמת פנינו לתחנה במרחק של 15 ק"מ מפלויאשטי שממנה יוצאת רכבת לבוקרשט. אנו הולכים דרך שדות ורואים את שדות הנפט של פלוישטי העולים בלהבות אש מהדליקות שהוטלו בהם עוד ביום מסביב — מעינות־הנפט, שהם הם מטרת כל ההפצצות ברומניה. בשעה אחת עשרה בלילה, ואנו קרובים למטרתנו — שוב התגעשה הפצצה. הסוללות האנטי־אוויריות של התחנה פותחות באש. אנו בורחים לעבר השדות, עם הארגעה אנו חוזרים לרכבת על מנת להכנס לקרון — ושוב הפצצה. אנו מוצאים מקלט בחפירה סמוכה. הסוללות הגרמניות־רומניות אינן פוסקות לירות. פצצות מתפוצצות, ובמשך ארבע שעות מתנהל מעל לראשנו קרב אווירי. השמים מוארים ברקיטות וכל הסביבה מוארת כמו ביום. היתה בנו הרגשה שנפלנו לתוך מלכודת־מוות. זכורני כיצד לחש אז לייבלה הקטן, נכדו של הרבי מבובוב הנמצא בארץ־ישראל באזני אמו: „אמא, העודך חיה? השמיעיני־נא את קולך..."

בשעה שלש לפנות בוקר יצאנו מהחפירה, מיוגעים וחיורים מרוב פחד. דומיה מסביב. אנו הולכים לרכבת ומביטים מדי פעם למעלה. האמנם חלפה הסכנה? אנו נכנסים שוב לרכבת הנוסעת לבוקרשט. עד הצהרים, במשך של תשע שעות, עברנו את המרחק של ששים הק"מ שהפרידו בינינו ובין בוקרשט, נסיעה הנמשכת בימים כתיקונם שעתים. כל הדרך ליוו אותנו מראות החורבן ועיי המפולת, תוצאות הפצצות בנות הברית. אלפי קרונות שרופים, קוי רכבת הרוסים, עמודי־טלפון שבורים, עיי מפולת של בתים, תחנת הרכבת החדשה של בוקרשט שרופה רובה ככולה... אולם הגענו בשלום.

והנה אנו נוסעים כבר בחשמלית בהדרכת מלוונו אל הכתובת המוסכמת.

בוקרשט

גם במרכז העיר ניכרים אותות ההפצצות. הריסות בתים, שבר רהיטים, עיי מפולת, רחובות שלמים שעלו באש. פה ושם עוסקות קבוצות פועלים בפנוי ההריסות. בין העובדים הבחנתי גם ביהודים עובדי־כפיה — תמונה שהורגלנו בה בכל נדודינו על־פני ארצות אירופה שרגלו של הצר הצורר דרכה עליהן. אפס, אלמלא ההריסות הללו, ספק אם היינו מרגישים בבוקרשט כי מלחמת־דמים נטושה באירופה.

אני מהלך ברחובות העיר. המולה, צפיפות, ריצה מבוהלת, מעין נלבקי על בתי־המסחר הגדושים, המקח והממכר והמרוצה התמידית. לפלא הדבר בעינינו, כי בשנה החמישית למלחמה עוד מצוי כאן שפע של מיצרכים ומזונות, אשר הגרמנים טרם הספיקו לשדדם. וסמוך לכאן נתקל אתה בתמונה המעלה בזכרונך את וַלוּבאַ, זו הסימטא הנודעת של הדלות והתגרנות היהודית בוארשה — המסחר פורח באמצעו של הרחוב, יהודים מעורבים באכרים רומנים, מתגודדים מסביב לעגלות עם סחורה, רצים אחר הקונים, ההמולה והרעש והבהלה ממלאים את כל החלל, ממש כבימים ההם... אמנם, בתי־החרושת ובתי־העסק הגדולים של היהודים הוחרמו, אולם רומניה היא מבחינה מסויימת „ארץ של אפשרויות בלתי־מוגבלות", ארץ בה יענה הכסף הכל... הרומנים הזמינו את הבעלים היהודים להיות שותפים במפעליהם — וממשיכים בעסקיהם. יהודי רומניה פטורים גם מחובת ענידת סימן ה„יודע", רק הנסיעה ברכבת אסורה עליהם. אולם ברומניה יש אמצעי בדוק גם כנגד איסור זה — הכסף העונה את הכל...

בקודי הראשון בבואי לעיר הוא במשרד הארץ־ישראלי ברחוב וַקַרֶשטי. כבר מרחוק מבחין אני בצבור של נוער הצובא סביב המשרד. חצר הבית הומה מ־יב עם. פולנית, רומנית ויידיש נשמעות כאן בערבוביה. על הכניסה למשרד הופקד שומר גברתן. בקושי הבקעתי

לעצמי דרך לתוך המשרד, המלא וגדוש אף הוא יהודים הנאבקים על זכותם לעלות לארץ־ישראל. אני מהלך בפרוזדורים, מדוכא ומיוגע לאחר טלטולי־הדרך. לבסוף אני מוריד מעלי את תרמיל־הגב, צונח לארץ, מתכנס בפנה ואחת תשוקתי ברגע זה — לישון... ולפתע אני מרגיש במישהו המחבקני וקורא בשמי.

היה זה אברהם איז'ביצקי, שדרכינו נפרדו ליד הגבול בגרוס־ואַרדיין. זה עשרה ימים הוא נמצא בבוקרשט, ובעוד יומיים הוא עומד לעלות לארץ־ישראל. הוא דואג להביא אותי בקשרים עם נציגי התנועות החלוציות בעיר. כעבור שעה סודרתי בביתו של פועל־רכבת רומני. למחרת היום נשלח אלי בחור צעיר, חבר „גורדוניה", ששימש לי מורה דרך ברחובות העיר. מפיו נודע לי על פעילותן המרובה של ההסתדרויות הציוניות והחלוציות על אף אי־הליגאליות, על כינוסים ואספות, ואף על פעולה חינוכית־הסברתית במחתרת. אחדים מראשי התנועות חבושים במאסר מאז נתגלתה פעולת הכנות להתגוננות. אולם — וזה העיקר — העליה לארץ־ישראל לא נפסקה והיא נמשכת אף בעצם הימים האלה. אמנם גם המשרד הארץ־ישראלי אין לו מעמד חוקי, אולם גם על מכשול זה התגברו: הוקמה חברת טרנספורט, ר. ס. ו., שבראשה עומד יוני, פנדליס שמו, המקיימת קשרי־תחבורה בין קונסטנצה וקושטא. על אף העובדה שהאניות הפרטיות הוחרמו על־ידי השלטונות הרומניים, עלה בידיו של היוני הזה, בעזרתם של נציגי הסוכנות בקושטא, להשיג ספינות ישנות להעברתם של העולים לתורכיה.

יום יום אני מבקר במשרד הא"י, אולם איני מצליח להציל דבר מפי העובדים בו. רשימות המאושרים לעליה נערכות בדירתו של המנהל ונשמרות בסודיות מרובה. נאלצתי, לכן, לפנות בענין זה לפיביש, מזכיר ה„איחוד" (פועלי־ציון — התאחדות) וממנו נודע לי שמנהלו הקודם של המשרד הא"י נמלט לארץ־ישראל ומטעם זה נתאחרה הפלגתה של הספינה „מאריצה", אולם רשימת העולים בה כבר הוכנה ועלי יהיה

לעלות בספינה הבאה. ואכן, לאחר שבועים הפליגה „מאריצה" מחופי רומניה לקושטא.

הספינה בה עמדתי לעלות עמדה להפליג שמונה ימים לאחר הפלגתה של „מאריצה". תנועות הנוער החלוציות עסוקות בהכנות, עורכות את רשימות מועמדיהן לעליה, אולם שבוע חולף והספינה איננה. מנהלי המשרד הא"י מבטיחים שהספינה עוגנת כבר בנמל, אולם יש לחכות להסדרת הענינים הפורמליים עם השלטונות.

לעת עתה נמשכות ההפצצות בלי הפסקה. יום יום, בשעה תשע בבוקר ובשעה אחת בלילה, נשמע קול הצפירות ואנו אנוסים לחפש מחסה במקלטים ובמרתפים. אחד המקלטים בפני ההפצצות מהאויר שנבנה מתחת לבנין הבנק הלאומי הרומני הכיל מקומות לעשרת אלפים איש... במקלט בו אני נמצא מתכנסים בשעת ההפצצות מאה איש, רומנים ויהודים. בדממה השוררת בו נשמע צקון לחשו של יהודי זקן הקורא פרקי תהלים, ובקירבת מקום אליו ניצבת רומניה אדוקה, מצטלבת ומתפללת. אברך צעיר, פליט, עומד לידי, סופק כפיו וקורא בלחש: „בזכות רבי לוי יצחק בן שרה מברדיצ'ב", ודומה שזכותו של הרב עמדה לו בכל נדודיו מעיירתו אשר בפולין ועד לבירת רומניה. אכן, הפחד ליכד את כל יושבי המקלט, ורבים המתפללים, כל אחד בלשונו, לאלהיהם.

ניתן אות־הארגעה. האנשים נושמים לרוחה. המקלט מתרוקן. החיים חוזרים למסלולם התקין ורק מספר נוסף של בתים כרע תחת עיי המפולת וקרבנות חדשים נקברו תחתם...

בימי חג השבועות תש"ד הייתי בבית הכנסת. עם אמירת ה„יזכור" הספיד הרב את חמשת אלפי היהודים חללי ההפצצות ברומניה. בזכרוני נחרתו, בין היתר, הדברים הבאים, בהם פנה הרב לקהל המתפללים: „את זכרם של מי נעלה ונספיד תחילה, האם את חמשת אלפי היהודים חללי הפצצות הבריטים, או את אחינו שהושמדו בטרנסדניסטריה, או את המוני בית ישראל בפולין שסבלותיהם ואבדותיהם הגיעו לממדים

איומים? כולנו נתיתמנו. כל עם ישראל אבל היום. הבה נאמר יחד יתגדל ויתקדש...״ ובקול חנוק מבכי אמר הרב את הקדיש וכל הקהל עונים אחריו...

אפס, פרט לניסויי ההפצצות הכבדות והבלתי־פוסקות, נאלצים היינו גם להזהר לבל ניפול לידיה של המשטרה, שהרי היינו בלתי־ליגאליים במדינה. המשטרה היתה עורכת חיפושים מקיפים אחר פליטים אשר היו אמנם נחלצים מידיה אחרי כן, בשוחד, אולם דוקא השוחד הוא שהמריץ אותה להרבות בחיפושים שהיו תופעה רגילה בחוצות בוקרשט בימים ההם.

קבוצות חדשות של פליטים מוסיפות לזרום לרומניה. ממשלת אנטונסקו רואה עצמה נאלצת, בלחצו של הציר הגרמני קילינגר, מושלה האמתי של הארץ, לפרסם חוק שלפיו צפוי עונש מוות לכל יהודי הנתפס בהברחת הגבול. הגזירה החמורה אינה מפסיקה את זרם הפליטים היהודים, שאין להם מה להפסיד יותר בחייהם ומגמת פניהם ארץ־ישראל, אולם בהתערבותו של זיסו, מראשי יהדות רומניה שהיה מקובל על השלטונות הרומניים, הומתקה הגזירה ועם גבור זרם הפליטים גובר גם הלחץ על המשרד הארץ־ישראלי, שרבים צובאים על דלתותיו במאמציהם להכלל ברשימות העולים.

בינתים כמעט שהתנדפו סיכויינו לעליה, שנדחתה ונדחתה לאין סוף — ואחת הסבות לכך היא החלטתו של זיסו לשים קץ לדרכיו ושיטותיו של היוני פנדליס ולפתוח משרד ארץ־ישראלי רשמי באישור השלטונות. אולם היות והמיניסטר לעניני היהודים, לאַקאַר, טרם קיבל את דמי השוחד המקווים, נתעכב הדבר. סוף סוף הצליח זיסו להוציא את מבוקשו לפועל והמשרד החדש הוקם, אולם אנו לא נושענו ומוסיפים לחכות ולצפות...

בימים ההם נתלקח סכסוך חריף בין תנועות הנוער החלוציות ונציגי המשרד הא״י, שלא רצו לאשר להן את חלקן בעליה לפי שנקבע על־ידי

הסוכנות היהודית. הענין עובר להכרעה לנציגות הסוכנות היהודית בקושטא, וכעבור ימים אחדים מגיע ממנה מברק המודיע, שרובין, מנהל המשרד הארץ־ישראלי בבוקרשט והיוני פנדליס דוקא, מוסיפים להיות גם להבא אחראים כלפיה, ובידיהם הפקוח על העליה החלוצית. מברק זה עורר סערה בקרב חוגי הציונות ברומניה. היתכן שהסוכנות היהודית תבטל את מאמציו של זיסו, המכובד והמקובל על הכל, לבסוס העליה על יסודות חדשים ובריאים ותעמוד לימינו של היוני? וגם אנו, נציגי תנועת ה„איחוד" ברומניה, שולחים מברק לסוכנות בחתימתם של שני חברים פליטים מפולין ושני חברים מרומניה ומבקשים ממנה לשנות את עמדתה בשאלה הנידונה. עשינו זאת לא מתוך שחשבנו שאין הסוכנות היהודית צודקת בעמדתה, אלא על מנת להניח את דעתו של זיסו. לאחר ימים אחדים נתכנסה ועידת תנועת ה„איחוד" ברומניה ובה הגיעה גם שאלה זו לדיון. הכל מודים, שזיסו אישיות מכובדת ויהודי טוב ונאמן הוא ואין כוונתו אלא להסדיר את עניני העליה, להעמידה על בסיס צבורי מאורגן ולהוציאה מידי שודדי־ים, אולם הרוב נוטים לדעם של נציגי הסוכנות היהודית בקושטא, שאין בודקין בשעת חירום ובימים אלה באים במנין להעברת העולים אנשים מסוגו של היוני פנדליס דוקא, שדרכם מובילה אל מאחורי הקלעים של המיניסטרים הרומנים הכרוכים אחר השוחד — תופעה מקובלת ברומניה. כל הפסקה בעליה, ויהין טעמיה טהורים ונכונים כאשר יהיו, עוול לא יכופר היא. עליה בכל מחיר — כזה היה סיכומה של הועידה, ולו גם באמצעותם של שודדים.

סוף סוף, לאחר צפיה ממושכת, הגיעתנו הבשורה המרנינה, שאנו עולים. פליטי פולין עושים את כל המאמצים כדי לזכות בהפלגה הקרובה. במיטב כוח השיכנוע שלנו אנו מסבירים, שלפליטי פולין במיוחד צפוייה הסכנה ליפול שוב בידי הנאצים ולפיכך ראויים הם — אחר כל היסורים והניסויים שנתייסרו בהם — להיות מראשוני העולים. אולם על אף כל אלה עלה בידינו לזכות רק ב־40 מתוך 780 המקומות בשביל אנשי כל

התנועות הציוניות. אכן, לא מעט דאב הלב לעובדה שמשומד מאדירי ההון ברומניה עליתו נקנתה לו בנקל, מה שאין כן אנו פליטי פולין, שנאלצנו לנהל מלחמה מרה על כל מקום באניה ורבים מאתנו נאלצו לדחות את עלייתם בגלל המצוקה החמרית.

קַזְבֶאק

שלושה משלוחים של עולים נוסעים ברכבת לנמל קונסטנצה — נמל־ההפלגה לארץ־ישראל. הרכבת נעמדת ליד הבנין הגדול של משרד המכס בנמל, בו אנו נעצרים עד למועד הפלגת האניה, ומשמרות של מלחים רומנים מזויינים שומרות עלינו.

הלילה הראשון, ואנו שכובים על רצפת האבן הקרה, הוגים בהפלגה הקרובה ואין אחד המסוגל לעצום עין ולהרדם: קדחת מיוחדת במינה אחזה בנו, קדחת העליה. אני מהלך בין העולים — קיבוץ גלויות בזעיר אנפין — יהודי פולין, הונגריה, סלובקיה ורומניה, וכולם מתייחדים ומתגודדים קבוצות קבוצות לפי ארץ־המוצא. לעומת זאת טושטשו כבר במחנה הנוער גבולות ארץ־המוצא, וגבולות חדשים מפרידים ביניהם: „השומר־הצעיר", „גורדוניה", „הבונים־דרור" — ראשית החיים המשותפים בארץ־ישראל...

עם בוקר ממהרים הכל אל החלונות, לראות בספינה העוגנת במפרץ לא רחוק מאתנו והעתידה להביאנו לחוף מבטחים. שמה — קזבאק. על התורן הקדמי מתנופף דגל הצלב האדום ועל התורן האחורי — הדגל התורכי. אני מביט ותמה: האם זאת היא האניה לה צפינו והעתידה להכיל את מאות העולים? הן כסירת־דיג גדולה היא שעצמתה ויכלתה להפליג בימים סוערים ובימים אלה אינה ודאית כל עיקר. אולם אף אחד מהיהודים המשתוקקים עד כלות הנפש לעלות ככל המוקדם על ספונה, אין בו צל של ספק, שחסונה היא וכל־יכולה, וודאי תביאנו בקרוב

ובשלום לחופי המולדת. ונהפוך הוא: דומה עלינו שאניה נאה יותר אינה כלל בנמצא... ובלבד שלא תתמהמה. רגשות אלה מעורבים בחרדה, שמא לא כולנו, שאושרנו לעליה ושמותינו ברשימת העולים, נזכה להפליג בה.

ביום השני מתחילים פקידי־המכס הרומנים פעולתם בבדיקת חפצי העולים. הקבוצות הראשונות עולות לאניה. מזעזע עד עמקי הלב המחזה, בעלות על הספינה מאתים וחמשים יתומי טרנסדניסטריה. ראשונה צעדו שני ילדים רכים בני שלוש, כחושים, מבוהלים, וילד בן שש נושא מטענם הדל שמשקלו כמחצית הק"ג... אנו, שעמדנו אותה שעה על המעקה והסתכלנו במתרחש למטה, לא יכולנו שלא לחייך, כאשר חיטטו פקידי־המכס במטענם זה. מה הם מחפשים בו? ניירות־ערך, זהב, אבני־חן? על שום מה טורדים הם מנוחתם של יתומים קטנים אלה המזכירים לנו את האסונות הגדולים והאיומים שפקדו אותם ואת עמנו בטרנסדניסטריה? מחבילתו של ילד אחד נשמטת חבילת תצלומים. הילד בן העשר מרימם מהר ומחבקם ללבו, כאילו חרד שגם זאת עומדים לגזול ממנו, את השריד האחרון לבני ביתו שנטבחו... ולעומת זה, שור: מה זריזים ועדינים הם עתה פקידי־המכס בהגיע תור יהודי רומניה העשירים, המופלגים במטען כבד, בתיקים ובמזוודות. כמעט שאין מקפידים ובודקים — ועינם אל המושט לידיהם.

לעת ערב נפסקה העבודה. רוב העולים נשאר במעצר בבנין בית־המכס, ללילה ללא־שינה על רצפת האבן. צמרמורת עוברת אותנו שעה שאנו הוגים באפשרות, שמא ניאלץ לחזור לבוקרשט, להפצצות, לכתות הרגלים במשרד הא"י, לצפיה מתוחה — וכל אלה בקרבת מקום לנאצים ועוזריהם...

ביום השלישי, עם בוקר, נמשכת העליה לספינה, אולם כעבור שעות מועטות הגיעתנו הבשורה שכה חרדנו בפניה — פקידי־המכס מפסיקים מלאכתם ואינם מעלים יותר אנשים על האניה. מאתים וחמישים יהודים צעירים, כמעט כולם חברי תנועות הנוער החלוציות, עליתם נדחתה.

הדבר היה למסורת, שעם כל אניה המפליגה מקונסטנצה בדרך לארץ־ישראל, נשאר חלק מהעולים מחוצה לה, ורובם נוער חלוצי...

פניתי לנציגי המשרד הא"י שבאו ללוותנו בבקשה שיתערבו בדבר לטובתנו. תשובתם היתה, שלצערם אין בידם לעשות דבר, כי מנהל הנמל הודיע ש„קזבאק" עמוסה מעל למידה ולפיכך לא ירשה להעלות עליה יותר אנשים. במצב זה החלטנו, מכל מקום, לא לחזור לבוקרשט ולהשאר במקום...

לאחר הפסקה קצרה ומשא־ומתן בין נציגי המשרד הא"י ומנהל הנמל — מתחדשת העלאת עולים על האניה. ושוב קבוצה של בעלי הון... אנו מוחים בתוקף נגד השערוריה. הכל ממהרים אל שערי הנמל ומנסים לפרוץ דרך אל האניה, הכל נדחקים, רצים, מסתערים קדימה... משטרה רומנית מזויינת מגרשת אותנו חזרה, אל הקומה השניה של בנין בית־המכס.

גם על הספינה פרצה סערה: החברים מתייצבים בכניסה והחלטתם איתנה לא להניח לאיש לעלות עליה לפני שכל חברי התנועות החלוציות ימצאו בה. רב־החובל, שנתלווה למנהל הנמל בבית־המכס, ניגש למקום ומאיים עליהם. אולם הבחורים אינם נרתעים — וחוסמים את הכניסה. לאחר שעה קלה הסכים רב־החובל להעלאת עוד מספר עולים על הספינה, אולם בלי מטען. הכל מסכימים. אנו לובשים את מיטב בגדינו, ומניחים את כל היתר, אולם מנהל הנמל עומד על שלו: „הספינה עמוסה מעל למידה, ואם יתווספו עוד מאתיים איש — צפוייה שואה לכל הנוסעים". החברים באניה מתייעצים ביניהם ומחליטים להטיל הימה את כל ערימת המזוודות, השקים והחבילות. מניה וביה הם מוציאים החלטתם לפועל. רב־החובל ממהר אליהם, אקדוחו השלוף בידיו, וצועק: „מטורפים שכמותכם, מה אתם עושים, את כולכם אאסור!" הנוער החלוצי עומד כחומה בצורה, במלוכד, ללא רתיעה. הם מסבירים לו, שאין הם זקוקים למטענם, אלא לחבריהם המצפים מאחורי סורג בית־המכס. רב־החובל שנרגש מעמידתם

הנעלה והגאה של הבחורים, מבקש שיחכו קמעה ושלא יטילו מטענם הימה. הוא נכנס לבית־המכס וחוזר כעבור שעה קלה בלוית היוני פנדליס. האחרון מודיע שכולם יעלו על האניה, אף אחד לא ישאר, ועוד מעט יסדרו כל הענינים הפורמליים.

ואכן, לאחר עמידה בתור במשך שעתיים בפני פקידי־המכס, עברנו בשלום את הבדיקה, והרינו ממהרים אל „קזבאק".

אנו עם הקבוצה האחרונה. כל המקומות באניה תפוסים כבר. אנו יורדים לתחתית האניה, שם שכובים יתומי טרנסדניסטריה כעדר צאן אחוז־פחד, ומתיישבים ביניהם. אחרי מחצית השעה נאלץ אני לעזוב את המקום, שכן אין בכוחי לנשום באויר דחוס ומחניק זה, ומבקיע לעצמי בקושי דרך אל הסיפון.

„קזבאק" זזה. סוף סוף. יהודי רומניה פוצחים בשיר ההימנון הרומני. שירתם הופסקה בשירת „התקוה" אדירה שפרצה מפי צבור העולים־החלוצים. מעולם לא היתה משמעות כזאת לשירנו, למלים „לשוב לארץ אבותינו", כאשר בשעה זו בה נותקנו מיבשת אירופה, מיבשת התמרורים והקברים...

לאטו יורד הערב. הים שקט, אולם „קזבאק" מתנועעת עם תנועותיו של המטען החי הגדוש שבה. ועם כל נענוע ואנקה של ספינת־משא בלה מזוקן זו, דומה עלינו שכל אבריה מתפרקים ונושרים ממנה. רב־החובל ועוזריו צועקים אלינו תורכית, ואנו מבינים רק מלה אחת בלבד מכל דבריהם: „קאבינה", כלומר שעלינו לרדת מהספון, היא הקומה הנוספת שנבנתה על „קזבאק" ובגללה זכתה לשמש אנית־נוסעים כביכול, שאליו ממהר כל אחד לשאוף מעט אויר צח. הספון מכוסה עד אפס מקום המוני אנשים, תשושים ומיוגעים, השכובים בצפיפות ובדוחק אין־לשער. אף אני שוכב ביניהם ללא תנועה, מסתכל בכוכבים המנצנצים, ונדמה לי שאם אזוז ממקומי ייעלמו השמים והים וחלומנו היפה ימוג כעשן ושוב אתעורר בגיטו, במחנה־העבודה, מוקף מרצחים אוכלי־אדם... נרדמתי.

לאחר חצות הרגשתי והנה נתרווח סביבי המקום. מה אירע? החלוצים ששכבו על־ידי נעלמו ואינם. מתאי הספינה אשר מעל לי בוקעים קולות צווחה ומהומה. החלוצים — לפי שנתברר — חשדו ברב־החובל ששינה את כיוון הפלגת הספינה וקרוב לודאי שהוא משיט אותה אל חופי בולגריה, שם משוטטים משמרות־ים גרמניים. הנוער התארגן עד מהרה והחליט לעמוד על המשמר. אם חבר המלחים אשר בספינה, שמספרם חמשה, לא יחזיר אותה למסלולה הנכון, ישתלטו עליהם בכוח ובעצמם ישיטוה עד לקושטא. רב־החובל, שמראה שודד מובהק לו, פרוע־שער, יחף ומכנסיו מופשלות למעלה, רץ ממקום למקום ונותן הוראות ופקודות. המלחים לובשים חגורות־הצלה וכולם אקדוחים בידיהם. אין אנו יודעים ברגע ראשון אם אין זה אלא מחזה מבויים, על מנת לסחוט מאתנו כסף, כפי שרב־החובל הודה אחר־כך, בשעת המשא־ומתן עמו. סיפר שעוד לפני הפלגתו מקונסטנצה הבטיחו לו הגרמנים סכום כסף גדול, אם ישיט את ספינתו בקרבת חופי בולגריה. ואכן, לאחר שניתן לו מבוקשו — סך של אלף וחמש מאות דולר — משנה „קזבאק" את כיוונה ומפליגה לקושטא. מי יודע, אפשר וגורלה של ספינת־העולים „מפקורה", שנוקשה על־ידי הגרמנים כעבור שבועים במים האלה, היה עולה גם בגורלנו, אלמלא היינו נותנים דעתנו על רב־החובל הנבל ורודף־הבצע שלנו בעוד מועד!

„קזבאק" עוגנת במפרץ קושטא, מרוחקת מהנמל. בהתאם לפקודת המשטרה התורכית הונף עליה דגל צהוב, כלומר שנוסעיה חייבים קרנטינה ואסור להתקרב אליה. זה עשרים־וארבע שעות מורגש מחסור במים. העולים מדביקים אל דופן הספינה סדין לבן ועליו כתוב באותיות אדומות: „ס.או.ס. תנו מים לילדינו". בלילה מתקרבת אלינו סירה ומביאה עמה מים. מרחוק מנצנצת קושטא באלפי אורותיה — זו הפעם הראשונה מאז פרוץ המלחמה שאנו מסתכלים בעיר מוארת בלילה. אכן, הרגשת חופש מפעמת בנו עתה, חפשים אנו!

לבסוף הורשה לנו לרדת לנמל. אנו נכנסים מיד לרכבת־נוסעים מיוחדת, שמשמר תורכי מתלווה אליה, וממשיכים דרכנו עד לגבול הסורי. מכאן ואילך אנו עוברים לרשות הבריטים. ברכבת־משא אנו ממשיכים דרכנו לחיפה. רבים מביעים בקול את התמרמרותם על הנסיעה בקרונות אלה, המעלים בזכרוננו את גירושי הכליה בארץ מוצאנו. הקצין הבריטי, המפקח על נסיעתנו, רוגז וקוצף, ופונה לאחד מאתנו בגרמנית:

„כפויי־תודה אתם. במקום להחזיק לנו טובה שהצלנו את חייכם, מלאים אתם טענות וטרוניות".

„מה, האם אתם הצלתם את חיינו? ואנו לא ידענו כלל, ששבעת חדשי הנדודים על פני ארצות וגבולות, ליוותה אותנו עזרתכם הנאמנה!"

„אולם אנו מניחים לכם את האפשרות להגיע לארץ־ישראל", משיב הקצין.

„צר מאד שאיחרתם במתן אפשרות זו, שקיצצתם בה, לאחר שמיליונים נטבחו ונרצחו... קומץ קטן של אודים מוצלים מאש שריפה גדולה ואיומה אנו... קומץ שרידים, פליטים שנמלטו על נפשם, שהשאירו אחריהם עקבות דמים על פני כל ארצות אירופה ובכל גבולותיה... בכוחנו אנו ניצלנו, בכוח אמונתנו ותקוותנו. הבקענו לעצמנו דרך פדות..."

מקץ חמשה ימי מסע הגענו לגבול האחרון. קצרה יכולתי להביע הרגשתנו בהגיענו לאדמת ארץ־ישראל. כל אחד רוצה לפרוץ את הקרון, קצרה הרוח לחכות רגע מיותר. כמאליה פורצת סערת שירה. אפס, לתמהוננו הרב, שוב מונים את מספרנו וסוגרים אותנו מאחורי גדר־תיל — בעתלית. גדר־התיל הזה, והצריפים השנואים ומאוסים עלינו, אשר ידענום בהיותנו תחת מרות הדמים של הגרמנים, מכאיבים ומצערים פי שבע במפרצה של חיפה! אולם, אף הם אין בכוחם להעכיר את רגשותיו היקרים מכל יקר של בן נידח, יתום־עולם, שפילס דרך לעצמו מעולם שסגר עליו, שהתעלל בו, שדן אותו לכלייה — לביתו־ארצו.

תקון טעות: בעמוד 14 נשתרבבה בחלק מהספרים שורה זרה במקום השורה ה־6 מלמטה; באותם הספרים יש לקרוא:

לעבר קאַלץ־לובלין, בדרך אל הגבול הרוסי שאלפים גם הגיעו אליו.